

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

SON DÖNEM STOA FELSEFESİNDE AHLAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Baksen ERTÜRK

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Nurten GÖKALP

ANKARA-2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Baksen ERTÜRK'e ait "Son Dönem Stoa Felsefesinde Ahlak" adlı çalışma, jürimiz tarafından Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Başkan.....

Akademik Unvanı, Adı Soyadı (Danışman)

(imza)

Üye

Akademik Unvan, Adı Soyadı

(İmza)

Üye

Akademik unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Bu tez son dönem Stoa düşüncesinin ahlak anlayışı ve bu ahlak anlayışının düşünce tarihindeki yeri ve önemini belirlemek için hazırlanmıştır. Tezimizin sınırını son dönem Stoacı düşünürlerden Seneca, Cicero ve Epiktetos'un ahlak anlayışları oluşturmaktadır.

Son dönem Stoa felsefesi yasa, ödev, sorumluluk, evrensel kardeşlik gibi düşünceleri ile hem Roma imparatorluğunda hem de imparatorluk sonrası Batı felsefesinde etkili olmuştur. Özellikle ortaçağ Hıristiyan ideolojisi üzerindeki etkisi ile düşünce tarihinde önemli bir yer tutar.

Tez hazırlanırken birinci bölümde son dönem Stoa düşüncesine etki eden düşünceleri, ikinci bölümde Romalı Stoacılardan Seneca, Cicero ve Epiktetos'un ahlak anlayışlarını, üçüncü bölümde ise genel olarak son dönem Stoa felsefesinin ahlak anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Sonuç bölümünde ise Stoacı ahlak anlayışının ulaştığı sonuçlar, etkileri ve düşünce tarihindeki önemine yer verilip genel bir değerlendirme yapmaya çalıştık.

Tezin konu seçimi ve yazım aşamaları boyunca katkıda bulunan, tez çalışmam süresince bilgi ve tecrübeleri ile beni yönlendiren tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Nurten GÖKALP'e sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Baksen Ertürk

24.07.2007

Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SON DÖNEM STOA FELSEFESİNE ETKİ EDEN DÜŞÜNCELER

1. Kyinikler.....	18
2. İlk Dönem Stoa Düşüncesi	22
3. Orta Dönem Stoa	25
4. Diğer Etkiler	28

İKİNCİ BÖLÜM

SON DÖNEM STOALİ FİLOZOFLARIN AHLAK ANLAYIŞLARI

1 Lucius Annaus Seneca	31
1.1. Ahlakın Temeli	31
1.2. Ahlakın Amacı.....	36
1.2.1. Mutluluk	36
1.2.2. Erdem	43
1.2.3. Bilgelik	52
2. Marcus Tullius Cicero	57
2.1 Ahlakın Temeli	57
2.2 Ahlakın Amacı.....	62
2.2.1 Mutluluk	62
2.2.2 Erdem	65
2.2.3 Bilgelik	71
3. Epiktetos.....	75
3.1. Ahlakın Temeli	75
3.2. Ahlakın Amacı.....	83

3.2.1. Mutluluk	83
3.2.2. Erdem	87
3.2.3. Bilgelik	99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON DÖNEM STOA FELSEFESİNİN AHLAK ANLAYIŞI

SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	123
ÖZET	128
ABSTRACT	130

GİRİŞ

Stoa felsefesi Kıbrıslı Zenon tarafından M.Ö 308 yılında Atina'da kurulmuştur. Okulun tarihçesi üç dönemde ele alınır: İlk dönem Stoa felsefesi İ.Ö III. yüzyılda Atina'da etkin olmuştur. Eski Stoa felsefesi olarak da adlandırılır. Bu dönemin başlıca temsilcileri Kıbrıslı Zenon, Kleantes ve Khrysippos'tur. İ.Ö II. yüzyılları Orta Stoa düşüncesi kapsar. Bu dönemde sistem eklektik bir yapıya bürünmüş ve ılımlaşmıştır. Bu dönemin öne çıkan temsilcileri Rodoslu Panetius ve Posidonius'tur. Son dönem Stoa felsefesi ise İ.S I. ve II. yüzyılda etkindir ve Roma düşüncesini temsil eder. Bu yüzden Roma Felsefesi olarak da adlandırılır. Bu dönemin belli başlı temsilcileri Seneca, Cicero, Epiktetos, Marcus Aurelius'tur.¹

Stoa felsefesi adını Zenon'un ders verdiği Poikile Stoası'ndan alır. Stoa Yunanca sütunlu giriş, sütunlu galeri anlamına gelir.² Revak Arapça'da stoa kelimesinin karşılığı olduğu için sözü geçen Stoa Okulu Revakiye olarak da bilinir.³

Stoacı düşünürler felsefeyi, genel olarak, mantık, fizik ve ahlak olarak üç alanda incelemişlerdir. Asıl ahlak alanında öne çıkan Stoacılar için bu üç alan iç içedir. Diogenes Leartios kitabında bunu şöyle ifade eder: “Stoacılar felsefeyi canlı varlığa benzetirler: Mantık kemik ve sinirlere karışıktır, ahlak etli kısımlara, fizik de ruha. Ya da yumurtaya benzetirler: Kabuğu mantıktır; bundan sonraki bölüm yani akı ahlaktır; içi yani sarısı da fiziktir. Ya da bitek tarlaya benzetirler: Çevresini saran çit mantıktır, ürün ahlak, toprak ya da ağaçlar da fizik. Ya da sağlam surlarla çevrilmiş ve aklın gösterdiği yolda yönetilen bir kente benzetirler. Ve bazı Stoacıların söylediği gibi hiçbir parçası ötekiden ayrılmış değildir, tersine hepsi iç içedir. Öğretirken de ayrı değil bir arada öğretiyorlardı.”⁴ Hatta fizik ve mantık ahlak bilgisinin ve ahlaki yaşayışın ön koşuludur.

¹ Jean Brun, **Stoa Felsefesi**, çev. Medar Atıcı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.13

² Jean Brun, a.g.e., s.16; Marcus Aurelius, **Düşünceler**, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.8

³ Adnan Güriz, **Hukuk Felsefesi**, 6.baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2003, s.176

⁴ Diogenes Leartos, **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**, çev. Candan Şentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.316

Stoacılar mantık konusuna ilkçağda Aristoteles'ten sonra en fazla katkıyı yapmış olan düşünürlerdir.⁵ Stoacılar mantığı gerçeğe ulaşmanın aracı olarak görürler ve bu alanı retorik ve diyalektik olarak ikiye ayırırlar. “Retoriği açık seçik ortaya konmuş konularda güzel konuşma bilgisi olarak tanımlarlar, diyalektiği de soru yanıt yoluyla konuları doğru tartışma bilgisi olarak. Buna bir de, diyalektik doğru olanın, yanlış olanın ve ne doğru ne yanlış olanın bilgisidir, diye bir tanım getirirler.”⁶

Stoacılar için, ruh doğuştan boş bir levha gibidir, tabula rasadır. Bütün ilk tasavvurlarımızın kaynağı, dış etkiler yüzünden ruhta meydana gelen izlenimlerdir. Duyumlara dayanan algılarımız bu levha üzerinde izler bırakır ve deneyimler sonucu bu levhada bilgiler oluşmaya başlar. Zihin bu bilgileri işleyerek genel idealara ulaşır. Zihin tek tek nesnelerden yola çıkarak birbirine benzer durumları ele alır ve soyutlamalar yaparak genel kavramlara ulaşabilir. Stoacılar nominalisttir, tümel kavramlar sadece soyutlamalardan ibarettir.

Eğer bilgilerimiz duyumlara dayanan genel idea veya kavramlardan oluşuyorsa, burada doğruluğun ölçütü ne olacaktır? Stoa felsefesine göre doğruluğun ölçütü doğaya uygun olmaktır. İnsan doğanın bir parçasıdır ve doğa ile uyum içinde olması gerekir. Bu uyumu sağlayan ve insanın doğayı anlamasına yardımcı olan şey aklıdır. İnsan aklı ile doğaya uygun olanı yani doğruyu yakalayacaktır. Doğruluk, tasavvur ile nesnenin uygunluğunda ortaya çıkar. Eğer bizim tasavvur ettiğimiz şey nesnesiyle örtüşüyorsa, o zaman buna doğru diyeceğiz. Yanlış olan tasavvur ise ya var olandan çıkmamıştır ya da var olandan çıktıysa bile ona uygun olmayan tasavvurdur.⁷

Ayrıca, doğru ile yanlış ayırt etmeye yardım eden araçlardan biri de diyalektiktir. “Bilgi, ya sağlam kavrayıştır, ya da imgelemleri alırken akılla

⁵ Ahmet Cevizci, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, 2.baskı, Bursa, Asa Kitabevi, 2000, s.230

⁶ Leartos, a.g.e., s.317

⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999s.93; H.J. Störing, **İlkçağ Felsefesi: Hint-Çin-Yunan**, çev. Ömer Cemal Güngören, 2.basım, İstanbul, Yol Yayınları, s.315-316; Frank Thilly, **Felsefenin Öyküsü: Yunan ve Ortaçağ Felsefesi**, çev.İbrahim Şener, İstanbul, İzdüşüm Yayınları, 2000.s.195

sarsılmama durumudur. Diyalektik çalışma olmadan bilge sağlam uslamlama kuramaz; çünkü doğru ile yanlış olanın ayırt edilmesi, inandırıcı sözle karanlık sözün irdelenmesi bunun sayesinde olur; yine diyalektik olmadan yolunca soru sorup yanıtlamak olanaksızdır.”⁸ Dolayısıyla diyalektik ahlakında bir ön koşulu olarak karşımıza çıkıyor. Khrysippos’a göre diyalektiğin yararlarını şöyledir: “Bu bütün diğer erdemleri kendinde taşıyan erdemdir; onaylamanın ne zaman uygun düşüp ne zaman düşmediğini bize öğreten sakınlılıktır, keskin görüşlülüktür, sahibiymiş gibi olana boyun eğmemek için karşıt argümanlarda bulunma yeteneğidir, kesinliktir, bizi karşıt keskinliğe kapılıp gitmekten alıkoyan akıl yürütme kuvvetidir, ciddiyettir, tasarımları düzgün bir akıl yürütmeye ilişkilendirme becerisidir.”⁹

“Gerçek mantıkçının her zaman için bilge olduğunu özellikle belirtirler; çünkü fizik alanında olsun, ahlak alanın da olsun, her konu ancak mantık alanındaki çalışma sayesinde kavranır. Sözcüklerin doğruluğu, yasaların insan eylemlerine ilişkin düzenlenmeleri (mantık olmadan) anlaşılamaz. Mantık altında yer alan iki araştırma konusundan biri, varlıklardan her birinin ne olduğunu araştırır, öbürü de bunlara verilen adları konu edinir. İşte Stoacıların mantık kuramı böyle.”¹⁰

Stoacı okulun fizik öğretisi Herakleitos’un logos öğretisine dayanır. Her şey Logostan gelmiştir ve Logos’a dönecektir. Logos Tanrısal akıl demektir. Evreni bu tanrısal akıl yönetmektedir. Aslında bu Tanrısal akıl doğa ile birdir. Doğa oluşumunu açıklarken dört öğeyi - toprak, su, hava ve ateş- kullanırlar.¹¹

Stoacı öğretilerde doğada bir döngü vardır. Her şey Logostan gelmiştir ve Logos’a geri dönecektir. Evren maddidir. Çünkü maddesel olan varlık bir şey yapmaya ve kendisinden bir şey yapılmasına elverişlidir. Bu maddi öğede bir etkin bir de edilgin öğe vardır. Edilgin öğe her türlü nitelikten yoksun biçimlendirilebilen ilk maddedir. Etkin öğe Tanrı’dır, Logos’tur. Onun özü yapıcı ateştir. Bu ateşle

⁸ Leartios, a.g.e., s.318

⁹ Brun,a.g.e,s.48

¹⁰ Leartios, a.g.e, s.330

¹¹ Bedia Akarsu, **Mutluluk Ahlakı: Ahlak Öğretileri-1**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1998,s.71 ;Brun,s.52; Gökberk,s.93; Alaeddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, 6. baskı, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996,s.181

meydana gelen varlıklar, tekrar ona döner ve yeniden canlanır. Evrenin bu oluşumu, Tanrı tarafından belirlenmiş bir yasa şeklinde doğadaki tüm varlıkları birbirine bağlar ve bir döngüsellik içinde yineler. Doğadaki bütün varlıklar cisimseldir. Madde ile etkin ilke bütün varlıklarda bulunur; bunlar birbirlerinden bağımsız değildirler. “Bildiğin gibi bizim Stoacılar her şeyin yaratıldığı köken olarak iki ilke kabul ederler: neden ve madde. Madde durağandır, hareketsiz durur, her türlü harekete hazırdır, ama kimse hareket ettirmezse, öylece kalacaktır. Neden’e gelince bu akıldır, maddeye biçim verir ve onu istediği yöne çevirir, her türlü eser yapmak için kullanır onu...”¹² Maddi ilke ile neden olan ilke yani Tanrının cisimlerde birlikte bulunması ve ondan bağımsız olamaması Tanrının da cisimsel olduğunu gösterir. Yani Tanrı bu dünyadan bağımsız soyutlanmış bir varlık değildir. Tanrısal ateş evrenin her noktasına nüfuz etmiştir. Dolayısıyla Stoa felsefesinde Tanrı doğa ile özdeştir.¹³ Tanrısal akıl bir yasa gibi doğadaki bütün nesneleri, bütün varlıkları birbirine bağlar ve her şeyi kesin olarak önceden belirler. Hiçbir varlık bu yasanın dışına çıkamaz. Bu yasaya Stoacılar “yazgı” adını verirler. Yazgıda var olan şey kesinlikle gerçekleşecektir.¹⁴ Bütün bu belirlenimler ve döngüsellğe rağmen Stoacılar için bu evren yaratılabilecek en iyi evrendir.¹⁵

Materyalist bir öğretisi gibi görünsede Stoa düşüncesi panteist bir karakter taşır. Çünkü maddi olan ilke tek başına varlığı ya da doğayı meydana getiremiyor. Onların “maddesi çok çeşitli kuvvetlerle bezenmiştir ve ancak kuvvet sayesinde ne ise o şey olur- Kuvvetlerin kuvveti Tanrıdır.”¹⁶ Tanrının varlığı bilgisine evreni temaşa ederek ulaşırız. Stoacılar tüm insanların Tanrı kavramına sahip olmasından ve evrendeki düzen ve ahenkten yola çıkarak Tanrının varlığını kanıtlarlar.¹⁷

¹² Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.144

¹³ Mehmet Ali Ağaoğulları, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994, s.389-390; F.Albert Lange, **Materyalizmin Tarihi; ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi**, çev. Ahmet Arslan, 1.cilt, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998, s.100

¹⁴ Ağaoğulları, a.g.e,s.390-391

¹⁵ Seneca, **Tanrısal Öngörü**, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997, s.23

¹⁶ Lange, a.g.e,s.99; Niyazi Öktem, **Özgürlük Sorunu Ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1997, s.52

¹⁷ Cicero, **Tanrıların Doğası**, çev. F. Gül Özaktürk-Fafo Telatar, Ankara, Dost Kitabevi, 2006, s.78-85

Tanrısal ateşin varlıkları meydana getirmesinde belli bir derecelenme görülür. Her birey içsel bir yönelime sahiptir, madende yapı tarzı ya da yapı, bitkide doğa, hayvanda ruh ve insanda da tin. Bundan başka her birey bedendir ve dünya bedenlerden başka bir şeyi içinde barındırmaz. Her şey bedendir,...,söz bir bedendir, Tanrı bir bedendir, ruh bir bedendir, erdemler bedendirler.¹⁸

Stoa felsefesi fizik ve mantık ile ayrıntılı ilgilense de sistemin ağırlığı etik üzerinedir. Hatta fizik ve mantık Stoa felsefesinde ahlak için bilimsel bir hazırlıktır.¹⁹ Cicero bunu şöyle açıklar: “...erdemlere, Stoacılar diyalektiği ve fiziği de eklerler ve her ikisini de erdem adı ile nitelerler. Diyalektik, yanlış onaylamamayı ve sahte bir sahicimsilikle aldanmamayı sağlayan bir yönteme sahip olduğu için ve iyilikler ve kötülükler hakkında öğrendiklerimizi onun sayesinde tutup saklayabildiğimiz erdemdir... Fiziğin payına da aynı onur düşer... doğayla uyum içinde yaşamak isteyen kişi, kalkış noktasını tüm evrende ve onun yönetiliş tarzında aramalıdır. Bundan başka, doğanın ve tanrıların yaşamının varlık nedenini bilmeksizin iyilikler ve kötülükler hakkında, hiç kimse bir yargıya varamaz. Bilge kişilerin “zamana boyun eğmek”, “kendi kendini tanı”, “aşırı hiçbir şey yok” gibi bütün eski özdeyişlerin kuvveti (ki bu kuvvet çok büyüktür), fizik bilgisine sahip olmadıkça, hiç kimse anlamaz...”²⁰

Stoa ahlakı Kynik düşüncesinden etkilenmiştir. Zenon Kynik okulundan Krates’le tanışmış ve onun düşüncelerinden etkilenmiştir. Fakat düşüncelerinde özgün değişiklikler yapmıştır. Kynikler tamamen bireyci olan ve doğaya uygun yaşamı salık veren bir ahlak anlayışı geliştirmişlerdir. Stoacılar Kyniklerden önemli noktalarda ayrılırlar. Kinikler dünyanın reddedilmesini, terk edilmesini isterler. Stoacılar göre bu gerekli değildir. Kendilerine kayıtsız kalmayı bildikten sonra maddi başarıların ve hazların bir önemi yoktur. Aynı şekilde toplumsal hayat, hükümet, evlilik gibi Kyniklerin reddettiği şeyleri de reddetmezler; yeter ki bu şeylere bağlı kalınıp özgürlük terk edilmesin. Stoacılar Kiniklerin aşırılıklarını

¹⁸ Ağaoğulları, a.g.e, s.390; Akarsu, a.g.e, s.72; Brun, a.g.e, s.55-56; Lange, a.g.e, s.99

¹⁹ Akarsu, a.g.e, s.70

²⁰ Brun, a.g.e, s.94-95

yumuşatarak öğretiyi geniş kitlelerin yadırgamayacağı bir biçime sokmuş, ayrıca bilgiye ve bilgili olmaya büyük önem vermişlerdir.²¹

Stoa düşüncesinde yaşamın en yüksek amacı mutluluktur. Bu mutluluğa ise doğaya uygun yaşayarak ulaşabiliriz. Her varlık kendi doğasına uygun olan şeye ulaşmaya çalışır. İnsanın doğaya uygun yaşamasını sağlayan ise aklıdır. İnsan akli ile dünyanın akli ya da tanrısal akıl bir uyum içindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi dünya genel bir yasaya bağlıdır. Bu yasanın bilgisini elde eden insan artık ona göre eylemde bulunacaktır. Bu da ona doğayla uyum kurmasını sağlayacaktır. O halde mutluluk akla uygun yaşamaktır. Akla uygun bir yaşam ise Stoalılar için erdemli yaşamdır. Stoa ahlakının genel ilkeleri en yüksek iyi- mutluluk erdem ve bilgelik üzerine şekillenir.²²

Stoacılar kadercidirler. Bu dünyada meydana gelen her şeyin karşı konulmaz bir biçimde önceden belirlenmiş olduğuna inanırlar. Ancak öte yandan iyimserdirler; çünkü bu karşı konulmaz kader, Tanrı tarafından belirlenmektedir. Tanrı ise akılsal ve iyidir. O halde bu dünyada meydana gelen her şey akla uygun ve iyidir.²³

İnsan ruh ile bedenden oluşur. Fakat Stoalılara göre ruh ile beden birbirinden farklı iki unsur değildir. Aralarında sadece derece farklı vardır. Ruh bedene göre daha ince maddeden teşekkül etmiştir. Yine de ruha daha fazla önem verilir, çünkü akıl ruha ait bir özelliktir. Dolayısıyla bedeni denetleyecek olan ve onu doğaya uyum içinde yaşamaya yönlendirecek olan akıldır, ruhtur. “sağlıklı, iyilik veren bir yaşam koşulu olarak şunu tutalım aklımızda: Sağlıklı kalmak için ne kadar yeterli ise, o kadar hoşgörülü olun bedeninize karşı! Biraz sertçe davranmak gerektir bedene, yoksa ruhun öğütlerine pek uymayabilir. Gıda, açlığı yatıştırın, içecekler susuzluğu gidere, giysi soğuğu geçirmesin, evler kötü havalara karşı bir sığınak olsun diyedir. Bir ev kerpiçten mi yapılmıştır yoksa yaban soylu alaca mermerden mi, önemli değildir aslında. Bilesin ki insanın üstünü saman da örtebilir pek ala, altın yaldızlı

²¹ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, 4.baskı, Ankara, Vadi Yayınları, 1999, s.104

²² Şenel, a.g.e.,s.181 ; Akarsu,a.g.e.,s.70-71

²³ Arslan, a.g.e.,s.139

tavanlarda; gereksiz bir çabanın süs diye, süsleme diye yarattığı her şeyi hor görün. Hayran olunacak tek şey ruhtur, büyük bir ruh için, büyük hiçbir şey yoktur diye düşünün”²⁴

Stoacılar göre, kendisini zorunlu bir biçimde belirleyen nedenlerden bağımsız “özgür bir eylem” düşünülemez, yoktur. İnsan da, tüm öteki varlıklar gibi, çok sıkı biçimde belirlenmiş, sınırlanmıştır; olduğundan başka türlü olamaz, yaptığından başkasını yapamaz.²⁵ Bu da ahlak anlayışının kaderci bir karakter taşıdığını gösterir. Herkes yazgısını yaşar. Yazgı ise, bütünü düzenlenişini yöneten Logostur, yönelimdir, yaşamsal ve tanrısal soluktur, bütün şeylerin, karşılıklı dostluk uyarınca birbirlerine kenetlendikleri karşılıklı bir bağlantı içinde kalmasını sağlayan evrensel duygudaşlığı canlandıran bir güçtür. Yazgı, dünyanın aklı ya da tanrısal öngörüyle yönetilen ve yönlendirilen dünyadaki bütün şeylerin yasasıdır ya da sayesinde geçmiş şeylerin olmuş olduğu, şimdiki şeylerin olacak olduğu akıldır. İnsan bilgeliği, bütün şeylerdeki bu yazgı gücünün bilincine varmakla başlayacaktır ve varlıkları kendi aralarında birleştiren yaşam akışına boyun eğmekle ve katılmakla açılacaktır.²⁶

Tanrısal öngörü, varlıkları kendi aralarında birleştiren evrensellikte ve dünyanın yaşamının kendini gösterdiği olayların akışında kendini ifade eder. Stoacılar, canlılarda, doğumlarından beri ve her türlü deneyimden önce bulunan ve onları kendileri için yararlı olana itip, zararlı olandan kaçırarak kendi varlığını koruma içgüdüleri gibi, onları tanrısal olanı yapmaya iten bir gücü, bu tanrısal öngörünün belirtisini bulur.²⁷

“...Her başlangıç bizim elimizdedir, sonucunu, kadere benim yerime düşünme hakkını tanımasam da, o belirler...”²⁸ Stoacı düşünürlerde her şey önceden belirlenmiş olsa da insanın özgürlüğünden söz edilir. Burada Stoacılar elimizde olan

²⁴ Seneca, **Ahlaki Mektuplar**, çev.Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s.38

²⁵ İtalo Lana, “ Antik Dünyada Özgürlük”, çev.Filiz Öktem, **Cogito**, Kış’95, s.123

²⁶ Brun,age,s.64

²⁷ Brun,age,s.69-90

²⁸ Seneca, a.g.e,s.53

şeylerle elimizde olmayan şeyler arasında bir ayırma giderler. Bilge kişi arzularını, kendisine bağlı olana göre ayarlar, bilir ki, “dünyadaki bütün şeyler içinde, bir kısmı bize bağlı, bir kısmı da bizden bağımsızdır. Bize bağlı olanlar, sanılarımız, devinimlerimiz, arzularımız, eğilimlerimiz, tiksinnmelerimiz; kısaca tüm eylemlerimiz. Bedenin ve tininin sınırları dışında kalan hiçbir şey, ne sana aittir ne de senin gücünün altındadır.”²⁹

Stoacılar göre iyi olan yararlı olanın ölçüsü tanrısal öngörüye, doğaya ve yazgıya uygun olandır. Onlara göre düşünmek, adalet, yüreklilik, bilgelik iyiliklerdir; düşüncesizlik, adaletsizlik, gevşeklik v.b şeyler kötülüktür; bunların dışında kalan sağlık, hastalık, haz, acı, güzellik, zenginlik, fakirlik, kuvvet v.b şeyler kayıtsızlardır, çünkü bunlar kendiliklerinden ne yarar ne de zarar verebilirler; ama insan onları yarar ve zarar vermek için kullanabilir, dolayısıyla kullanımına göre mutluluk ve mutsuzluk getirebilirler.³⁰ Yine de bunlardan uzak kalmayı önerirler: “İçinizden hanginiz güven içinde bir ömür sürdürmek isterse, elinden geldiğince bu yapışkan nimetlerden kaçınmalı. Bu tuzaklara düştüğümüzde, çok daha mutsuz oluruz: avladık derken kendimiz avlanırsınız.”³¹ Gerekirse bunlardan vazgeçilmelidir. Hatta Stoacılar gerektiği durumlarda yaşamdan bile vazgeçilmesi gerektiğini söylerler. Zenon, Kleantes ve Seneca’nın intihar ederek yaşamlarına son verdiklerini görürüz.

Stoacı ahlakta “doğal olan” ile “doğaya aykırı olan ayrımı” vardır. Doğaya aykırı olan akla aykırı olandır, aklın arka plana atılıp içgüdü ve duyguların öne çıkarılmasıdır. Doğal olan akla uygun olandır.³² Akıl insana özgü doğadır, insanı diğer varlıklardan ayırır. Bu yüzden doğaya uygun yaşamayı, insanın kendi doğasıyla uyum içinde olması, akla uygun bir yaşam sürmesi olarak anlayabiliriz. Ayrıca insan bedeni ve ruh ile yani bir bütün olarak evrensel aklın yani doğanın bir parçası olduğu için doğaya uygun yaşam aynı zamanda yazgıya boyun eğmektir.³³

²⁹ Brun,a.g.e,s.104-107

³⁰ Brun,a.g.e,s.92

³¹ Seneca, a.g.e, s.38

³² Marcus Aurelius, **Düşünceler**, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.12

³³ Ağaoğulları,a.g.e,s.394

Bu noktada Stoacılar için önemli bir kavram olan *apatheia*'ya değinmek gerekecektir. Bilge insan dış etkilere kayıtsız kalmasını bilen insandır. Fakat bu duygularla tamamen ilişkisi kesmek değildir; akıldışı duygulara ve aşırılığa meydan vermemek, bunların doğmasını önlemektir. Çünkü kimi duygular yaşam için gereklidir. Bunlarda “bedenin doğası için gerekli olan”la ölçülmelidir.³⁴ “İnsan başkasının malına göz dikerse, elindekileri değil, elde edeceklerini hesap eder durursa, hazinesinde, ambarlarında yığın yığın malı olmuş, sürüleri, faiz getiren parası olmuş, neye yarar? Zenginliğin sınırı nedir diye mi soruyorsun? Önce gerekli olana, sonra yeteri kadarına sahip olmak.”³⁵ Tutkular, ahlaki yaşamın ve doğruyu görmenin önündeki en büyük engeldir.

Erdem, bilge bir kişide iyiliğin bulunuşudur. İyilik doğaya uygun yaşamaktır. Stoa düşüncesinde iyilik erdemın istenmesidir. Erdem birdir, mutlaktır: az ya da çok erdemli olunmaz, erdemli olunur ya da olunmaz. Aynı şekilde iyilik de kötülük de tekdir. Bir şey ya iyidir ya da kötüdür. İyiden daha iyi, kötüden daha kötüsü yoktur. Sadece bu iyiliklerin ve kötülüklerin; ya da erdemlerin ortaya çıkışlarında farklılıklar vardır.³⁶

Stoacı felsefede yaşamın kuralları ve yasaları Evrensel Doğa ya da Tanrı tarafından belirlenmiştir. Bu açıdan insanın yapması gereken ilk şey bu kuralların ve yasaların akışı içinde kendi yerinin ve işinin ne olduğunu düşünmek, yetisinin ne olduğunu bulmak ve bu yetiyle birlikte başına gelenlere katlanıp dayanmaktır.³⁷

Eğer her şey tanrı tarafından belirlenmişse o halde kötülüğün kaynağı nedir? Stoacılar bu soruna farklı çözümler sunarlar: Bunlardan birisi kötülüğün varlığını reddeden düşüncedir. Buna göre kötü dediğimiz şeyler gerçekte kötü değildir. Bunlar dünyanın yetkinliğine katkıda bulunurlar. Stoacı ahlakı benimsemiş insan doğayı olduğu gibi kabullenir. Acı, felaket, yoksulluk gibi insana kötü gelen şeylerin doğadaki uyum ve denge içindir, dolayısıyla da iyi olduğunu bilir. Diğerinde ise

³⁴ Gökberk ,a.g.e,s.95

³⁵ Seneca, a.g.e,s.30

³⁶ Brun,a.g.e,s.93; Seneca,a.g.e,s.66-67

³⁷ Aslı Yazıcı, “Epiktetusçu Eğitimde Erdemli İnsan, **Felsefe Dünyası**, sayı :34, 2001,s.67

başkalarının kötü dediği şeyleri reddetmez. Stoa felsefesine göre iyi ve kötü doğa ile uyuma bağlı olarak ortaya çıkar. İyi dediğimiz şeyler doğaya uygun olan şeylerdir. Dolayısıyla doğaya aykırı olan şeyler de kötüdür. İnsan akıl sahibi bir varlıktır. Aklı sayesinde doğaya uygun olanı yapar. O halde aklını kullanamayan tutkularının altında ezilen insan kötüdür.³⁸

Aynı zamanda bu kaderci anlayış özgürlük sorununu da ortaya çıkarmıştır. Stoacılar hem her şeyin yazgıya boyun eğdiğini söyler, hem de özgür olduğumuzu söyler. Bu iki durum birbirine çelişir görünmektedir ve Stoacılar bu yüzden birçok eleştiriye maruz kalmışlardır.

Kaderci anlayış ile özgürlük çatışır ama Stoacıların özgürlük anlayışı farklıdır. Onların özgürlük anlayışı dışımızda olup biten olaylara müdahale etme ya da onları değiştirme gücüne sahip olma değil – ki bu mümkün değildir-; tersine, olayların yapısını bilmek ve böylece onlara katlanmak özgürlüğüdür. Olayları değiştiremeyiz ama onlara karşı tutumumuzu değiştirebiliriz. Özgürlük şeylerin, senin hoşuna gittiği gibi değil de, oldukları gibi olup bitmesini istemeye dayanır. İhtiraslarını yenerek, akla göre hareket etme gücüne sahip bulunan insan hür irade sahibidir. Eğer ki insan nefesine yenik düşmüşse, bu aklın nefsin gerisinde kalmasından dolayı olmuştur.³⁹ Stoa düşüncesine göre eylemimi gerçekleştirirken elimde olan ve elimde olmayan şeyler vardır. Buna Epiktetos’un bir örneği ile açıklık getirelim: “Denize açılmam gerekiyor; demek ki ne yapmam gerekir? Gemiye, dümeniye, tayfaları, mevsimi, günü, rüzgârı iyi seçerim, işte bana bağlı olan her şey. Denizin ortasındaiken, ansızın büyük bir fırtına başlıyor; bu artık benim uğraşım değildir, dümeninin işidir. Gemi dibe batıyor; ne yapmam gerek? Bana bağlı olanı yaparım, yaygara koparmam, kendimi allak bullak etmem. Her doğanın ölmesi gerektiğini bilirim, bu genel yasadır; demek ki ölmem gerekir.”⁴⁰ Özgür insan, başkalarına, dış etkilere kayıtsız kalmasını bilen insandır.

³⁸ Aurelius,a.g.e,s.11;Brun,a.g.e,s.70;Thilly,a.g.e,s.201

³⁹ Seyit Ahmet Atak, “Stoa Felsefesinin İnsan Kavramına Ve Haklarına Yüklediği Değerler”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi(SBard)**, sayı:4, Eylül, 2004, s.243

⁴⁰ Brun,a.g.e,s.87

Stoacı özgürlük anlayışı kölelik kurumuna da karşı çıkmaz. Çünkü Stoacılar köleliği elimizde olmayan ya da kaderin verdiği bir şey olarak görürler. Her varlık maddi ve nedensel ilkenin birleşiminden oluşmuştur, dolayısıyla kölede bu ilkelerden oluşmuştur. Dolayısıyla köle ile efendi arasında bir kökensel bir ayrım görmezler. “Şu köle dediğin aynı tohumdan doğmuş değil mi? Aynı gökten faydalanmıyor mu? Başkaları gibi nefes almıyor, yaşamıyor, ölmüyor mu? Senin onu özgür olmuş görebileceğin kadar o da seni köle görebilir”⁴¹ Dünyayı tanrısal öngörünü yönetir ve dış dünyadaki konumumuzu o belirler. Bu gün köle olan kişi yarın efendi olabilir; yine zengin olan kişi fakirleşebilir. Bunlar bizim elimizde değildir. Ayrıca, Stoacı düşüncede, özgürlük bedene ait bir şey değildir. Özgürlük akla aittir, insanın doğasına uygun davranmasıdır. Düzeltebileceğin şeyleri düzelt. Ama bir şeyi değiştirmeye gücün yetmiyorsa ona boyun eğmelisin. Elinden gelmeyen şeyler kaderin alanındadır.

Roma’da özgürlük, her istediğini yapmak, keyfi davranmak değil; yasalara boyun eğmektir. “Romalıları, bu bağlamda, Yunanlılara oranla daha ilerlemiş olduklarının bilincindeydiler. Cicero Antik Yunan’ın zenginlik, yetkinlik ve şansla o denli parladıktan sonra, bir tek kusur yüzünden yıkıldığını vurgular: ölçsüz özgürlük ve bir de yönetim meclislerinin aşırı hak kullanmaları. Ölçülü özgürlük: ama kim ya da ne onu ölçülü kılacak? Kime ya da neye göre ölçülü olacak? Bu sorulara Cicero yanıt veriyor: “Hepimiz, özgür olabilmek için yasaların hizmetindeyiz”⁴²

Stoa mantığı nominalisttir; yalnızca bireylerin bir gerçekliğe sahip olduğunu, kavramların yalnızca sözcüklerden ibaret olduğunu söylerler. Var olan her şey birer bedendir, bireydir. Bütün bireyler karşılıklı eylem içindedirler, nedenselliğin zamansal bağlarını doğrulayan bir alinyazısı kuramı içerir. Bu felsefenin farklı parçaları çoğu kez birbirlerini içerse de, burada bir kısır döngü işaretini değil de birlik

⁴¹ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.109

⁴² Lana, a.g.m, s.128

ve tutarlılık kaygısını görmek gerekir: Stoa bilgeliği, çözünmez bir bütün oluşturduğu için, onu inceleyen kişiye birçok giriş kapısı sunabilir.⁴³

Stoa felsefesinin ulaştığı en önemli sonuçlardan birisi de insanın insan olmak bakımından saygıya değer olmasıdır. İnsanlar eşittirler, doğada köle ya da kölelik yoktur; devletlerarasında da farklılık söz konusu değildir. Köle de efendi de, zengin de fakir de aynı kökenden gelmiştir. Tüm ayrılıklar aklın önünde kaybolur; çünkü akıl insanlara aynı yasa, aynı hakları vermiştir. “ Felsefenin bir başka iyiliği de, soya sopa bakmamasıdır: herkes ilk kökenine indirildiğinde, tanrılardan inmedir.”⁴⁴ Stoacı bilgenin toplumsal ideali dünya yurttaşlığıdır. Bireycilikle toplumsallığı uzlaştırmaya çalışan Stoacı kuramın özelliği, bireyden insanlığa geçmesidir. Bu düşünce bugünkü insan hakları düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca eşitlikçi bir toplum anlayışına yönelmişlerdir. Çünkü Tanrısal akıl bütün insanlara kıvılcımlarını saçmıştır. Herkes ondan bir parça taşır.⁴⁵

Özellikle Son dönem Stoacılar bu dünya vatandaşlığı düşüncesini önemle vurgulamışlardır. Seneca’dan bir örnek verelim: “Bir vatandaş olarak görevlerini mi yitiriyor? Bir insan olarak görevlerini yerine getirsin. Bu sebeple biz yüce bir ruhla kendimizi tek bir kentin duvarları içine hapsetmedik, ama bütün dünya ile bağlantı içine girdik ve erdemimize daha geniş bir alan tanısın diye, dünyayı kendimiz için vatan ilan ettik.”⁴⁶

Akla, doğaya uygun olanla aykırı olan arasındaki karşıtlığı belirtmeleri, erdemi doğanın yasasına uyma diye belirtmeleri ile Stoacılar, ödev kavramını ilk olarak ahlak felsefesine getirip yerleştirmişlerdir.⁴⁷ Onlara göre “yapıldığında mantıklı bir açıklaması olan hareket, ödevdir...”⁴⁸ Ödevler, bireye kendini ve benzerlerini koruyup kollamak, insanlara yardım etmek, aile ile toplum yaşamlarının

⁴³ Brun,a.g.e,s.50

⁴⁴ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s. V,44

⁴⁵ Aurelius,a.g.e,s.13; Brun,a.g.e,s.61; Güriz,a.g.e,s.177; Lana,a.g.m,s.129;

Leartios,a.g.es.333;Şenel,a.g.e,s.181

⁴⁶ Seneca, **Ruhun Dinginliği**, çev. Bedia Demiriş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.29

⁴⁷ Aurelius,a.g.e,s.12; Gökberk,a.g.e,s.95

⁴⁸ Leartios,a.g.e,s.338

gereğini yerine getirmek, siyasal sorumluluklar almak gibi çeşitli ahlaksal davranış kalıpları sunar. Bu ödev anlayışı, Stoacıların, Kyniklerden farklı olarak toplumsal-siyasal değerleri bütünüyle yadsımayıp onlara belli bir değer vermelerini sağlamıştır.⁴⁹

Ayrıca erdemin öğretilerle öğretilebilir olduğunu vurgulamışlardır. Seneca mektuplarında bunu şöyle dile getirir; “ Ne kadar üstün, faydalı olsa da kuru başıma bileceğim bir şey zevk vermez bana. Gizli tutmam, kimseye bildirmemem koşuluyla bana verseler bilgeliği, geri çeviririm: paylaşılmayan bir iyiliğe sahip olmanın ne tadı var?”⁵⁰

Stoa felsefesinin etkilerini hem Roma İmparatorluğunda hem de sonra gelen kimi Batı felsefesi düşünürlerinde görebiliriz. Spinoza’nın panteizmi, Locke’nin tabularasa, Kant’ın otonomi, kendinde iyi ve maksim anlayışlarının temellerini Stoa düşüncesinde bulabiliriz. Ayrıca Stoacı görüş sonraki dönemlerde Platonculuğun çeşitli biçimleri ile kaynaşarak, kendisinden sonraki Hristiyan Kilise Babaları’nın görüşlerini etkilemiştir. Romalı Stoacılar Yunan felsefelerini Latince’ye çevirerek, bu felsefeleri günlük yaşama uygulayarak antik Yunan’ı Hristiyan Avrupasına bağlayan önemli bir köprü vazifesi görmüştür. Montaigne de Stoacı görüşün etkilerini taşır. “İçimizde bir doğa kımıldıyor; ona kulak verir, yasalarını kavrarsak, erdeme, dolayısıyla mutluluğa giden yolu da bulmuş oluruz.”, çünkü erdem dediğimiz, doğaya göre yaşamaktır. İçgüdülerimiz de, duygularımız da bu “doğanın” içindedirler, onların burada yeri ve değeri vardır; doğaya uygun yaşamak ruh dirliği sağlar.”⁵¹

Biz bu çalışmamızda son dönem Stoacı filozoflardan Seneca, Cicero ve Epiktetos’un görüşlerini ele alıp son dönem Stoa felsefesini ya da diğer adıyla Roma Felsefesinin ahlak anlayışını ortaya koyacağız.

⁴⁹ Ağaoğulları, a.g.e, s.397

⁵⁰ Seneca, Ahlaki Mektuplar, I-6

⁵¹ Gökberk, a.g.e, s.171

a- **Lucius Annaeus Seneca**

Lucius Annaeus Seneca İ.Ö.65-4 yılları arasında yaşamıştır. İspanya'nın Corduba kentinde doğan Seneca zamanının ileri gelen varlıklı bir ailesine mensuptur. Babası edebiyata düşkün bir hatiptir, annesi ise iyi bir eğitim almıştır. Döneminin ünlü felsefecileri ve söylev ustalarından dersler almıştır. Stoacı filozof Attalus, Pythagorascı Sotion, Kynik Demetrius ve Akademia'lı Papirius Fabianus'un derslerini izlemiştir. Çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Kendisi imparator Neron'un çocukken öğretmenliğini yapmış, imparatorluğu döneminde de onun yanında yer almıştır. Stoacı görüşü benimsemiş, özel mülkiyeti ve sosyoekonomik eşitsizlikleri eleştirmiş olmasına rağmen kendisi -Stoa felsefesine de uymayan- şaşalı bir yaşam sürmüştür. Hem bu şaşalı yaşamı hem de imparator Neron'un zorbalıklarına boyun eğip, bazı kararlarını onaylaması bazı çevrelerin tepkisini çekmiştir. Bu tepkilerinde etkisi ile Neron'un yanından ayrılmıştır. Daha sonra adı Neron'a yapılacak olan bir suikasta karıştığı için intihar etmek zorunda bırakılmıştır.

Seneca ayrıca felsefi terminolojinin ya da Latince'nin gelişimine katkıda bulunmuştur. "Demekritos'un mükemmel bir kitabı var; ben dinginlik diyorum. Çünkü kelimeleri onların biçimine göre taklit etmek ve aktarmak gereksizdir; üzerinde tartışılan şeyin kendisinin, Grekçe terimin görünüşüne değil, anlamına sahip olması gereken bir isimle gösterilmesi gerekir."⁵²

Onun felsefesi eklektik bir yapı gösterse de asıl olarak Stoacı çizgidedir.

Seneca'ya göre felsefe ne devleti yönetmek için ne de can sıkıntısı gidermek içindir. Felsefe tını geliştirmek, aydınlatmak, yaşama düzen vermek, yapıp edebileceklerini belli bir ölçüye vurmadır, "çıktığınız korkulu bir deniz yolculuğunda geminin dümenidir." Korkunçtur, karmaşıktır onsuz yaşam. Bir olur insanın karşısına açıklanması gereken binlerce soru çıkar, yalnız felsefe bulur onların karşılığını.

⁵² Seneca, Ruhun Dinginliği, s.23

Felsefe eylemde bulunmaktadır.⁵³ Kendisi de eylemi ön plana çıkaran Stoa felsefesine bağlanmıştır. Yazılarında bunu dile getirmiştir.

Seneca'nın başlıca eserleri şunlardır: De Brevitate Vitae (Yaşamın kısalığı üstüne), De Constantia Sapientis (Bilgenin Duyuşu Üstüne), De Vita Beata (Mutlu Yaşam), De Otio Sapientis (Bilgenin İçine Kapanışı Üstüne), De Clementia (Hoşgörü), De Tranquillitate Animi (Tin Dinginliği), De Beneficiis (İyi Davranışlar Üstüne), De Providentia (Tanrısal Öngörü), De Ira (Öfke), De Naturales Quaestiones (Doğa Sorunları) ve ahlaki mektuplarını içeren Epistulae Morales (Ahlak Mektupları). Bu kitaplar dışında Seneca'nın yazdığı tragedia'ları vardır.

b- **Marcus Tullius Cicero**

Marcus Tullius Cicero İ.Ö 106-43 yılları arasında yaşamış Romalı ünlü hatiptir. Aynı zamanda devlet işleri ve felsefe ile de ilgilenmiştir. Akademialı Philon'dan, zamanının ünlü hukukçusu Mucius'tan dersler almış ve ünlü Hellen filozoflarıyla zaman geçirip bilgisini arttırmıştır. Çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur.⁵⁴

Cicero'nun felsefesi eklektik bir özellik gösterir. Retorik ve felsefe dersleri almıştır. Eski Yunan felsefesinde derinleşmiştir. Yunan felsefesini Roma'nın güçlü ve aristokrat ruhuna uygun ve daha pratik hale getirmeye çalışmıştır. "Erdemlerimizi Roma'dan, kültürümüzü Yunandan almalıyız."⁵⁵ Yunan kültürü ile Romalılara bir kimlik bulmaya çalışmıştır.

Bilgi anlayışında Akademia şüpheciliğinden yanadır, kesinliklerden uzaklaşır ve olasılıklar üzerinde durur.⁵⁶ Ahlak anlayışında Stoa öğretisine bağlıdır; ama yeri geldiğinde başka düşünürlerinde düşüncelerine başvurmuştur. Bağlı bulunduğu

⁵³ İsmet Zeki Eyuboğlu,, **Bilgelerin Dilinden**, İstanbul, Pencere Yayınları, 2002, s.404

⁵⁴ Plutarrkhos, **Paralel Yaşamlar- Demosthenes ve Cicero**, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006, s.51

⁵⁵ Çiğdem Dürüşken, **Roma'da Rhetorica Eğitimi**, 2.baskı, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001, s.53

⁵⁶ Cicero, **Ölüme Övgü**, çev. Cana Aksoy, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2004 s.19; Gökberk,a.g.e,s.107

Akademia Okulu her şeyde olasılık kabul ettiğini, fakat kendisinin olasılığı ahlak alanına kaydırmayı sakıncalı gördüğünü; yaşamımıza yön verirken, topluma ve insanlara karşı ödevlerimizin ne olduğunu düşünürken, Stoacıları dinlemeyi, Stoacıları izlemeyi daha doğru bulduğunu açıkça söylemektedir.

Latince'ye büyük değer vermiş olan Cicero, bugünkü kullanılan felsefi terminolojinin önemli bir bölümünü kurmuştur.⁵⁷ “Doğru yaşamakla ilgili bütün sanatların öğretilmesinin yolu yordamı bilgelik arayışına, yani felsefeye sıkı sıkı bağlı olduğundan, bu çalışmaya Latin diliyle ışık tutmayı boynumun borcu bildim.”⁵⁸

Cicero'nun başlıca eserleri şunlardır: De Re Publica (Devlet Üstüne), De Legibus (Yasalar Üstüne), De Divinatione (Bilicilik Üstüne), Consolatio (Avunma), De Natura Deorum (Tanrıların Özünü Üstüne), Questione Academicæ (Akademiacıların İşlediği Sorunlar Üzerine), Disputationes Tusculanae (Tusculum Tartışmaları), De Finibus Bonorum et Malorum (En İyi İle En Kötünün Sınırları Üstüne), De Amicitia (Dostluk Üzerine), De Senectate (Yaşlılık Üstüne)

c- Epiktetos

Hierapolisli Epiktetos'un gerçek adı bilinmemektedir. Epictetos satın alınmış adam, köle, uşak anlamlarına gelir. Çocukken Roma'da imparator Neron'un azatlısı Epaphroditos'a satılmış bir köledir. Epiktetos, Roma'da felsefe okuma imkanı bulmuş, azat olunca felsefe öğretmenliği yapmış, imparator Domitianus bütün filozofları yurttan kovunca, Nikopolis'e gitmiş ve orada Stoa felsefesinin ilkelerini öğretmeye başlamıştır. Epiktetos bu ilkeleri kendi hayatında da uygulamıştır.

Bir gün efendisi, Epiktetos'un bacağına bir kıskaçla burkarak eğleniyormuş. Epiktetos ona “bacağıma kıracaksın” demiş, fakat efendisi eğlencesine devam ederek

⁵⁷ Gökberk, a.g.e, s.107; Tuncar Tuğcu, **Batı Felsefesi Tarihi**, 4.baskı, Ankara, Alesta Yayınları, 2003, s.194

⁵⁸ Cicero, a.g.e, s.9

sonunda bacağını kırmıştır. Epiktetos soğukkanlılıkla “kıracağını söylemiştim, işte kıldın!” demiş.

Epiktetos’un düşünceleri yazılı olarak sadece tek bir kitapta kalmıştır: Egxeridion Diatribai (Düşünceler, Söyleşiler)

BİRİNCİ BÖLÜM

SON DÖNEM STOA DÜŞÜNCESİNE ETKİ EDEN DÜŞÜNCELER

1. KYNİKLER

Stoa felsefesinin düşünsel temelleri Kynik okulunun düşüncelerine dayanır. Zenon kendi okulunu kurmadan önce Kynik filozofu Krates'in derslerini dinlemiştir. Kyniklerin bazı düşüncelerini alıp, bazılarını değiştirerek kendi düşünce sistemini kurmuştur.

Son dönem Stoacıların etkilendiği düşüncelere geçmeden önce Kynik okulunun düşüncelerine kısaca bir göz atalım:

Kynik Okulu Antishenes tarafından kurulan Sokratesçi bir okuldur. Okulun düşünceleri ahlaki yaşam üzerinedir. Kynikler ahlak dışında diğer bilgilerle ilgilenmezler. Onlara göre bilgi ahlaka hizmet etmelidir, ahlaka hizmet etmeyen bilgi gereksiz, boş bir bilgidir. Bu sebeple düşüncelerinde ahlaka yönelmişlerdir.¹

Ahlakın amacı ise insana mutlu yaşamı sağlamaktır. Mutlu olmak da erdemli olmakla gerçekleşir. Mutlu olmak yani erdemli olmak doğaya uygun yaşamakla elde edilir. Erdem, insana uygun olan, değişmeyen en yüksek değerdir. Erdem tek iyidir; erdemden başka iyi yoktur. İyi herkesin kendi doğasına uygun olan şeydir. Erdem herkes için aynıdır, kadın için de erkek için de. İnsanların amacı bu erdeme ulaşmaktır; erdem dışındaki hiçbir şey istenebilir değildir. Şan, şöhret, mevkii vb. bu gibi şeylere kayıtsız kalınmalıdır. Bunlar değersiz şeylerdir. Mutluluk ancak bir ruh dinginliğinde bulunur.²

Kynik düşüncesinde pratik yaşama önem verilir. Uygulanmayan bilgi işe yaramaz. Ahlak davranışlarla ortaya çıkar. Erdem bir eylem işidir, çok söze ve bilgiye gerek duymaz. Ancak doğanın yasalarını anlayıp ona göre yaşarsa ahlaklı

¹ Akarsu,a.g.e,s.46; Leartios,a.g.e,?

² Akarsu,a.g.e,s.49; Leartios,a.g.e,s.259-260

olur, insan. Bilge kişi yürürlükteki yasalara göre değil, erdemin yasalarına göre yaşar. Gerçek yasa doğanın yasasıdır. İnsan bu yasayı bilir ve ona göre yaşar.

İnsanın doğaya uygun yaşaması Kynik düşüncesinde alınyazısı, kader düşüncesini ortaya çıkarır. Her şey yazgıya göre işler. İnsan sadece düşünce ve ahlaki eylemlerinde bağımsızdır. İnsanı alınyazısının elinden kurtaracak olan sadece doğru düşünüş ve erdemdir. Dış dünyadaki şeylerin hiçbirine ve bu dış dünyanın isteklerine hizmet etmeyen kimse özgür insandır. İnsanın mutlu olmak için erdemden başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Zenginlik, güzellik, ün, şan, şeref hepsi birer boş gurur ve kuruntudur. Bilgelik insanın bunlardan kendisini kurtarmasıdır. En değersiz olan şey, insanların çoğunun en değerli sandığı hazdır. Haz sevgide olduğu gibi tutku haline gelirse insan isteklerinin kölesi olur sonunda. Hazzın karşısına Antishenes çalışıp didinmeyi çaba ve sıkıntıyı koyar, iyi olan budur. Ancak yoksulluğun ve zenginliğin, şeref ve utanç verici olanın, acı ve hazzın, yaşamın ve ölümün üstüne yükselebilen, her eylem ve yaşama durumuna katlanmaya aynı şekilde hazır olan, hiçbir şey ve hiçbir kimseden korkmayan kimse alınyazısına meydan okur, ancak böyle bir kimse özgür ve mutludur.³ Onlara göre insan yalın bir yaşam sürmelidir. Kendilerine yeten miktardan fazlasını küçümserler, hatta daha da azı ile yetinmeye çalışırlar. “Hiçbir şeye gereksinim duymamak tanrılara özgüdür, çok az şey istemek de tanrı benzerlerine özgüdür.”⁴

Erdem öğretilir ve bir daha yitirilmez. Erdemi tam olarak hayatına uygulayan kişi bilge kişidir. Bilge kişi sevmeye değer, yanılmaz, kendi benzerlerine dosttur. O, hiçbir şeyi talihe bırakmaz. Sokrates’in yaşamı erdemli olmaya örnek gösterilir.

Kynikler ölümü mutsuzluk nedenlerinden görmezler. İyi olan şeyler doğaya uygun olan şeylerse ölüm de iyidir. Çünkü o da, doğanın bir yasasıdır. Kynikler ölümün kötü olmadığını söylerler. Onlara göre ölümün nasıl geldiğini duymayız bile.

³ Samsatlı Lukianos, **Seçme Yazılar**, çev. Nurullah Ataç, K.Kitaplığı, Anatolia 1, 2002, s.98

⁴ Leartios,a.g.e,s.294

İnsanların mutsuzluk nedenlerinden biri olan ölüm korkusunu da böylece çözmüş olurlar.⁵

Ahlaka ulaşmanın yolu ise aklını kendine rehber etmektir. İnsan aklı ile doğanın yasalarına ulaşmalıdır. Diogenes talihi karşısına gözü pekliği, yasanın karşısına doğayı, tutkunun karşısına da aklı koyduğunu söylüyordu.⁶ Aklını doğru işler için kullanmalısın, bu yüzden boş işlerle uğraşanları küçümserler. Yine, Diogenes, “yaşamda kaptanları, hekimleri ve filozofları gördüğü zaman, insanı canlıların en akılsız saydığını söylüyordu; ama sonra düş yorumcularını, bilicileri, bunları dikkate alanları ya da ünüyle ve servetiyle şişinenleri gördüğü zaman, insandan daha boş bir şey olmadığını düşünüyordu... Felsefenin ne yararını gördüğü sorulduğunda Her şey bir yana, talihi bütün cilvelerine karşı hazırlıklı olmayı öğrendim” dedi.⁷ Felsefe aklını doğru kullanmanın ve yasalara ulaşmanın anahtarıdır.

Stoacı düşünürler Kyniklerden “doğaya uygun yaşama” ilkesini almışlardır. Onlarda insanların zenginlik, sağlık, ün, şöhret gibi sahte iyiliklere karşı kayıtsız kalmalarını söylerler.

Kynik öğretisi her şeyden önce toplumsal uzlaşmalara karşı çıkar; tek tek bireylere yönelir. Bu yüzden ele aldığı ahlak da tek insanın ahlakıdır. Bilge kişi, doğaya göre ve toplum içinde de kendi kendisiyle yaşayandır. Kynikler, çağdaşlarında ayıpladıkları tutumların geçersizliğini göstermek için skandal ve acı alayı kullanırlar. Diğer insanların değer verdiği şeyleri aşağılarlar.⁸ Onlara göre, hiç kimseden saklayacak hiçbir şeyi olmayan bilge kişi, camdan bir evde yaşayabilir ve Krates bu ilkeyi eşi ile uygulamaktan geri kalmamıştır. Diogenes bir fıçıyı kendisine ev yapmıştır. Stoacı düşünürler doğaya uygun yaşamayı ilke olarak kabul etseler bile böyle bir bireyciliği savunmazlar. Romalı Stoacılar da bu bireyciliği savunmazlar. Örneğin Seneca, Diogenes’in sade yaşantısını eserlerinde örnek olarak verse de, düşüncesinde dünya vatandaşlığını savunur. Stoacı düşünürler toplum ile doğa

⁵ Leartios, a.g.e, s.280

⁶ Leartios, a.g.e, s.269

⁷ Leartios, a.g.e, s.265, 278

⁸ Brun , a.g.e, s.15-16

arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışmışlardır. İnsanlar akılları sayesinde toplum içinde kendi doğalarına uygun yaşayabilirler.⁹

Kynik Diogenes'in yaşamı Son Stoacılar için örnek gösterilecek bir yaşam olarak görülür. Epiktetos Onu özgür insan örneği olarak gösterir: "...sana kesin özgür olan bir adamı göstermemi ister misin? O, Diogenes'tir. – Onun bu kadar özgür olması nereden geliyor? – Çünkü o, köleliğin ruhundaki bütün köprübaşlarını koparıp atmıştı. Her şeyden sıyrılmış ve hiçbir şeye değer vermemişti. Ondan parasını isterdiniz, verirdi. Ayağını isterdiniz, verirdi. Bütün vücudunu isterdiniz, verirdi. Ama manevi varlığıyla Allah'a bağlı idi. Tek yargıç'a olan saygısında, bağlılığında kimseden geri kalmazdı. Onun özgürlüğü işte buradan geliyordu..."¹⁰

Antishenes erdemin öğretilerini öğretilebilir olduğunu söyler.¹¹ Romalı Stoacılar da erdemin öğretilerini öğretilebilir olduğunu söylerler. Bilge kişi konuşması ile yaptıkları ile örnek olmalıdır, yol gösterici olmalıdır.

Stoacılar dış iyileri küçümsemekle ruh hürriyeti sağlanacağını savunmakla Kyniklerle beraberdir. Ama Stoacılar için, dış iyileri küçümsemek, dış iyilerden vazgeçmek anlamına gelmez. Stoacılar iyi adını yalnız erdeme verir ve erdemden aklın doğru durumunu, erdemli insandan da akla göre yaşayan insanı anlarlar. Halkın iyi dediği şeyler ne iyidir ne kötü. Bunlar ancak akılla kullanıldığı zaman iyi, akılsızın elinde kötüdürler. Dürüstlükten ayrılmamak şartı ile bazı şeylere sahip olmanın, bunlardan yararlanmanın ayıplanacak bir yanı yoktur. Zenginlik bir değer olarak görülmeyip kullanılacak bir alet, bir iyilik aracı sayıldıkça, kazanmak isteyende zengin olanda suçlanmaz.¹²

⁹ Gökberk,a.g.e,s.92-95

¹⁰ Epiktetos, **Düşünceler ve Sohbetler**, çev. Burhan Toprak, 6.baskı, İstanbul, İnkılap Kitabevi, s.124-125

¹¹ Leartios,a.g.e,258-259

¹² Fatma Paksüt, **Seneca'nın Tuttuğu Işıktaki Platon ve Platon Sonrası**, Ankara, Ayyıldız Matbaası,1980 ,s.496

2. İLK DÖNEM STOA DÜŞÜNCESİ

Stoacılığın kurucusu Zenon ilk felsefe derslerini Kynik Krates'ten almıştır. Daha sonra Kyniklerden ayrılarak kendi düşüncesini oluşturmuştur. Onun düşünceleri Kynik filozoflarının etkilerini taşısada birebir taklidi değildir, özgün fikirleri de içinde barındırır. Zenon'dan sonra Kleantes ve Krysippos okulun düşüncelerini sürdürür.

Zenon Krates'in öğretilerinden bilge kişinin doğaya uygun yaşayan kişi olduğu fikrini almıştır ve bu fikri ahlak anlayışına temel yapmıştır. Doğaya uygun yaşamak için doğanın bilgisine sahip olmak gerekir. Bu yüzden ahlak bilgisi dışında fizik ve mantık bilgisi ile de ilgilenmiştir.¹³

Stoa düşüncesi panteist evren anlayışına sahiptir. Evren tanrısal olarak belirlenmiş bir olaylar dizisinden oluşur. Her şeyi kapsayan akli bir etken olan tanrısal ilke bütün evrene biçim ve yön verir. Ve Tanrı biçim verdiği evrenden ayrı bir şey değildir. İnsan tanrısal akıldan pay almıştır ve tanrısal aklın bir parçası olarak yönlendirilen doğaya uyum sağlar. Stoacı ahlak, böyle bir evren, böyle bir doğa anlayışına dayanır, bu anlayışla uyum içindedir. Stoacı ahlak, evreni olduğu gibi kabullenir ve erdemi de belirlenimler içinde ortaya çıkarır.

Doğaya uygun yaşamak bilgece bir iştir. Bu yüzden sadece bilgenin erdemli olabileceğini söylerler. Zenon erdemi her şeyin başı sayar ve insanın erdeme kavuşmak için çaba göstermesi gerektiğine inanır. O da Kynikler gibi sağlık, mutluluk, elem, zenginlik, tasaları kayıtsız kalınması gereken şeyler olarak görür, bu şeyler insan davranışını etkilememelidir. İnsanın doğduğu, içinde yetiştiği koşullar mutluluk için önemli değildir. Yaşamın amacı mutluluktur ve mutluluk sadece doğaya uygun yaşamla mümkündür. Doğadan dış dünya anlaşılacağı gibi insanın kendi doğası da anlaşılmalıdır. İnsanın doğası ile dış dünya arasında benzerlik vardır.

¹³ Brun,a.g.e,s.16

Her insan akıl sahibidir. Akıl ise insanda tanrısal soluğun bir parçasıdır ve doğanın yapısını anlayabilecek yapıdadır. Akıl insana doğru ve yanlışın ne olduğunu gösterir. Doğruluğun ölçütü ise doğaya uygunluk olacaktır. Doğru tasavvur ruhta öyle bir his bırakır ki, bu izin o objeden geldiğine inanarak kabul ederiz, derler. Dolayısıyla her insan, akıl yürütme yeteneği ile iyiye, mutluluğa, erdemli bir yaşama kavuşabilir. Akıl insan için yol göstericidir. Aklımız ile aynı zamanda duygularımızı kontrol altına almalıyız. Duyguların yaşamımıza hâkim olması erdemsizliğin bir göstergesidir. Bu da zihnin güçlü olmamasından kaynaklanır. Duygusal hayat bir dengeye oturtulmalıdır. Hatta yaşamımızda duyguların rolünü azaltmalıyız. Duygularını kontrol altına alan, aklını kendisine rehber eden ve doğasını takip eden kişi erdeme ulaşabilir. Ancak böyle bir insan bilge olabilir.¹⁴

Her şeyin önceden belirlendiği bir evrende, ahlak da belirlenimlere bağlı olacaktır. Kader yapacaklarımızı önceden belirlemiştir. Zenon ve Khysippos şu benzetmeyi yapar: “Bir köpek bir arabaya bağlandığı zaman, eğer arabanın peşinden gitmek isterse zaten tasma onu çekecek ve köpek arabanın peşinden gidecektir. Burada köpeğin bir anlık hareketi rastlantısal olarak kaçınılmaz olanla örtüşecektir. Ancak köpek arabanın peşinden gitmek istemezse bile her durumda bunu yapmaya mecbur kalacaktır. İnsanlar içinde durum aynıdır: İsteseler de istemeseler de kaderin kendilerine çizdiği yoldan ilerleyeceklerdir.”¹⁵ Bu yüzden insan bu düzene karşı çıkamayacağını bilmeli ve ona uymalıdır. Aksi halde, değiştiremeyeceği bir şeyi değiştirmek için boş yere çaba harcıyıp duracak ve sonunda mutsuz olacaktır.

Aklı yardımıyla insan kendini evrenin bir parçası kabul eder ve böylelikle bütün için çalışmaya azmeder. Doğasıyla bütün akıllı varlıklarla akraba olduğunu fark eder. Dolayısıyla herkesin eşit ve aynı doğa yasalarına tabi olduğunu görür. Bütün içinde kendine düşen görevi yerine getirmeye çalışır. Herkesin bu yasalara

¹⁴ Aurelius, a.g.e, s.9-10; Gökberg, a.g.e, 98; Güriz, a.g.e, s.176

¹⁵ Alein de Botton, **Felsefenin Tesellisi**, çev. Banu Tellioglu Altuğ, 2.baskı, Sel Yayıncılık, 2004, s.134

tabi olduğunu ve bundan kaçamayacağını bildiği için, bu görevi isteyerek yerine getirecektir. Kendi isteği ile yasaya uyduğu içinde mutsuz olmayacaktır.¹⁶

İnsanın mutsuzluk nedenlerinden birisi de ölüm korkusudur. İnsanlar ölümün nasıl bir şey olduğunu bilmedikleri için ölümden korkarlar. Oysa Stoacılara göre, ölüm bir doğa yasasıdır. İnsanlar ölümün doğal bir şey olduğu ve mutlaka her insanın başına geleceğini bilirse, ona daha kolay razı olur.

İlk dönem Stoacıları ölüm ve sonrası için ortak bir görüş ileri sürmemişlerdir. Genel düşünce olarak şunu söyleyebiliriz. Her şey Logos'tan gelmiştir ve Logos'a dönecektir. Dolayısıyla ruhlarımızda tekrar geldiği yere dönecektir. Ölümden sonra ruhlarımız dünyanın sonuna, başka her şeyle birlikte Tanrıya dönünceye kadar hayatta kalır. Kişisel ölümsüzlük inancını andıran hiçbir şey yok, Stoacı sistemde.¹⁷

Bu kaderci anlayışa rağmen, Stoacılar, insanın özgürlüğünden bahsederler. Çünkü özgürlük ruha ait, düşünceye ait bir alandır. İnsan köle doğmuş olabilir, çeşitli felaketler yaşamış olabilir, esir düşmüş olabilir. Bütün bunlar özgürlüğe engel değildir. Hiç kimse onun düşüncelerine engel olamaz. Hatta düşünceleri doğaya uyumlu ise hem özgür hem de ahlaklı olur.

İlk dönem Stoacı düşünürler ahlaki bir hayat için gerekirse intihar etmeyi de salık verirler. “Bilge kişi haklı nedenleri varsa, örneğin, yurdu ve dostları uğruna, ya da dayanılmaz ağrıları varsa, sakatsa ya da kurtuluşu olmayan bir hastalığın pençesindeyse, yaşamına son verecektir.”¹⁸ Zenon ve Kleantes yaşamına intihar ederek son vermiştir. Bununla da her durum karşısında özgür olunabileceğini söylerler.¹⁹

Her insan topluluğu bireydeki aklın eşitliğine dayandığından topyekûn insanlıkla uyum içerisinde ve onun bir parçası olmalıdır. Bütün insanlar birbirleriyle

¹⁶ Eduard Zeller, **Grek Felsefesi Tarihi**, çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2001, s.274

¹⁷ Zeller, a.g.e.s.268

¹⁸ Leartios, a.g.e, 345

¹⁹ Zeller, a.g.e, s.273

ilişki içerisinde, hepsi aynı kökeni ve aynı kaderi paylaşırlar, hepsi aynı yasaya tabidir ve bir devletin yurttaşlarıdır. Hatta köleler bile haklarını talep edebilirler, çünkü onlarda farklı bir özden gelmemişlerdir. Bu Stoacı evrensellik düşüncesi insanların bir ve eşit olduğu fikri ile düşmanlarımıza bile merhamet göstermemiz gerektiğini gösterir. Bu görüş daha sonra Roma imparatorluğu Stoacıları tarafından tekrar tekrar ve coşkulu bir şekilde dile getirilecektir.²⁰

Son dönem Stoacı düşünürler Eski Stoa düşüncesine temelde bağlı kalmışlardır. Ancak onların düşüncelerinde ilk dönemin bazı katılıkları yumuşatılmıştır. Bazı noktalarda Orta Stoa'nın değişikliklerini benimsemişler bazı noktalarda başka görüşlere başvurmuşlardır.

Roma dönemi Stoacılarından Epiktetos Eski Stoa öğretisine bağlı kalmıştır. Kendisi şöyle der: “takibi lazım gelen kanunu tanımak isteyenler revakiliğin ikinci müessisi olan (Chrysippe)e müracaat etmelidirler.”²¹

3. ORTA DÖNEM STOA DÜŞÜNCESİ

Stoa düşüncesi Panetius'la birlikte daha ılımlı bir yapıya doğru kaydı; Stoa öğretisi ilk dönemdeki katılığını yitirdi. Panetius okulu hem Aristotelesçilerin hem de Yeni Akademialıların yapıtlarını okumaya yöneltmekle ve kuşkucuların eleştirilerini de göz önüne alarak, Stoacılığı eklektik bir felsefe ekolü yaptı. Artık erdem, bölünmez bir birliği ve bütün yanlışların eşitliğini içeren bir şey olarak görülmüyordu; Eski Stoacıların savlarını en ince ayrıntılarıyla belirleyip ılımlaştıran Panetius, kesinlikten çok olasılıklar üzerinde durmuştur.²²

Şüpheci Karneades'in de etkisinde kalan Panetius Stoa öğretisinde daha çok rasyonalist bir değişiklik yapmıştır. Eski Stoanın çok değer verdiği kâhinlikten şüphe ettiği gibi, ruhun ölümsüzlüğü, evrenin bir yanma süreci olduğu gibi ana

²⁰ Zeller, a.g.e.s. 274-275

²¹ Thurot, a.g.e.s. 3

²² Brun, a.g.e.s. 21; Eyuboğlu, a.g.e.s. 370

düşüncelerini de kabul etmez; evrenin periyodik olarak ana ateşe döndüğü düşüncesinden, Aristoteles'in evrenin bitimsiz olduğu düşüncesini daha doğru bulur.²³

Ona göre insanın bir tanrısal bir de hayvansal yönü vardır ve bu iki yön arasında bir gerginlik vardır. Ruhun akıllı olmayan yönü bedene bağlıdır, bedende sırf beslenmek içindir, bu yüzden değersizdir, ruh için bir zindandır. Posidonius'un bilgi ve ahlak öğretileri bu anlayıştan çıkar. Ruh akıllı olmayan yetilerini ne kadar az etkisinde kalmışsa, bilgi de o kadar yetkin olur. Ahlakın temeli de, ruhun akıllı olan ve olmayan yönleri arasındaki karşıtlıktır. Ruhun akıllı olan yönünün akıllı olmayan yönü üzerinde egemenlik kurmasıyla insan erdemli, dolayısıyla mutlu olur.

Panetius evrenin ilksiz ve sonsuz; ruhun da ölümsüz olduğunu söylemiştir.²⁴ Panetius'tan sonra, yerine, öğrencisi Posidonius gelmiştir.

Panetius'un öğrencisi Posidonius'a göre "Organizma bir kavram olmaktan çok, doğrudan doğruya kavranmış olan güçlerin canlı bir birliğidir. Evren büyük bir organizmadır. Bir yaşam gücü bu organizmanın bütün bölümlerini basamak basamak yükselen bir aşamalar dizini olarak yaratır. Bütün nesneleri birbirine birlikte duyuş bağlarıyla bağlı olan bir bütünde birleştirir... Posidonius, tinin bölümlerini aynı bir tözün ayrı yetileri diye anlar. İnsan anlayışı da buradan çıkar. İnsanın... bir tanrısal... bir de hayvani yönü vardır... Bunların arasında büyük bir gerginlik egemen olur. Tinin uslu olmayan yönü gövdeye bağlıdır. Gövde yalnız beslenmek içindir... bu yüzden değersizdir... tin için bir zindandır(Platon'da olduğu gibi)"²⁵

Seneca ve Cicero'nun ruhla ilgili düşünceleri daha çok Orta dönem Stoa'nın etkisindedir. Onların da düşünceleri ruhun ölümsüzlüğü yönündedir. Seneca "Şimdi sen benim Stoacıları mı söz ettiğimi sanıyorsun? Onların kanısına göre, insan ruhu büyük bir yük altında ezilince, bedende tutunamaz, dağılır hemen, çünkü özgürce

²³ Gökberk,a.g.e,s.103

²⁴ Eyuboğlu,a.g.e,s.370

²⁵ Eyuboğlu,a.g.e,s.372

çıkış yolu yoktur onun. Ben böyle düşünmüyorum, sanırım, böyle düşünenler yanılıyorlar. Nasıl ki ateş ezilemezse, (çünkü kedini ezenin yöresine dağılır), nasıl ki hava, sopayla, kılıçla yaralanmaz, kesilmez de, kendine vuran aracı yöresini sararsa, aynı şekilde ruh, çok ince bir maddeden yapılmış olan ruh da, ne yakalanabilir, ne de bir beden içine sokulabilir; inceliği sayesinde, kendiliğinden, yöresini sıkıştıran her şeyi deler geçer. Nasıl ki yıldırım, çok geniş bir alanı sarssa, aydınlatsa da, küçücük bir delikten kaybolup giderse, ruh da, ateşten daha ince olduğu için, her bedenden geçip gider”²⁶der. Cicero ruhun ölümsüzlüğü konusunda kesin konuşmaktan kaçınır. Her durumu göz önünde bulundurur; fakat kendisinin ruhun ölümsüz olduğuna inandığını söyler. “... Her şeyin başlangıcında bir kaynak olması gerektiği göz önüne alındığında, bir şeyin hiçbir zaman bir kaynağı olmadıysa, bir sonu da olmaz, çünkü başlangıç bir kere yok edilince hiçbir zaman kendi kendine başka bir şeyden yeniden doğamaz, kendi varlığından yola çıkarak başka bir şey de yaratamaz... Dışardan hız verilerek hareket ettirilen hiçbir şeyde ruh olmadığı için, ruhta bulunan şey, ona kendi içinden gelen ve kendisine ait olan hareketle ruha karışmış olan şeydir. Bütün şeyler arasında kendi kendine hareket eden tek şey ruhsa ve bu ruhun kendine has özü, niteliği olduğu için, ruh şüphesiz doğmamıştır, sonsuzdur... Öyleyse hareket ettiğinin bilincindedir ruh, üstelik dışardan gelen bir güçle değil, kendi gücüyle hareket ettiğinin de bilincindedir, bu yüzden hiçbir zaman kendinden kurtulamaz. Şimdi senin ekleyeceğin bir şey yoksa ruhun sonsuzluğu artık kanıtlandı demektir.”²⁷ Epiktetos’un düşüncelerinden ölümsüzlükle ilgili kesin bir düşünce çıkarmasak bile O da öldükten sonra kazınılan iyi şan ve şöhreti över.

Orta Dönem Stoa düşüncesinde ahlaki olanla faydalı olan birbirine bağlı kılınmış ve insanlar arasındaki işbirliği lehine Stoacıların, apathia üzerindeki ısrarı ve katı insan ideali terk edilmiştir.²⁸ Romalı Stoacılar faydalı olanı ahlak alanı dışında görür. Seneca bazı mektuplarında Orta dönem Stoacılardan Posidonius ve Ariston’u eleştirir. “Posidonius’un, demir aletlerin bilgelerce yaratıldığı düşüncesine de

²⁶ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.129

²⁷ Cicero, Ölüme Övgü, s.39

²⁸ Zeller, a.g.e, 296

katılmıyorum.”²⁹ Bilgelik erdemli olmakla kazanılır. Alet yapımı ya da icatlar bilgelik dışında pratik kaygılarla ortaya çıkıyor. Bu yüzden ahlaki alanın dışına iter bu düşünceleri.

Panetius ve Posidonius ilk Stoacılar olarak farklı olarak mutlu olmak için erdemle birlikte sağlık bedensel güç veya maddi olanaklarında olması gerektiğini savunurlar.³⁰ Cicero da bu düşüncededir. O, erdemli olmayı ulaşması gereken ilk nokta olarak görür. Sonra şan, şöhrat, mevki gibi konuları ele alır ve der ki erdemli olduktan sonra insan şan ve şöhrate sahip olmak için çabalayabilir. Yalnız bunlar erdemle önünü almamalı, ikinci derecede bir değer taşımalıdır.

Posidonius Stoacılar olarak farklı olarak intiharı reddetmiştir.³¹ Seneca ve Epiktetos intiharı reddetmezler. Hatta Romalı Stoacılar intihar ederek yaşamlarına son veren Sokrates ve Cato eserlerde örnek insan olarak gösterir.

Epiktetos Orta Stoanın bütün görüşlerine, düşüncelerine karşı çıkar. Bu çağırın Eski Stoanın ortaya attığı düşünce ilkelerine, yaşama felsefesine aykırı davrandığını öne sürer.³²

4. DİĞER ETKİLER

Yukarıda saydığımız etkiler dışında Romalı filozoflar Heraklitos’tan etkilenmişlerdir. Heraklitos’un logos anlayışı Stoacıların fizik anlayışının temelini oluşturuyordu. Bunun dışında Heraklitos’un yaşam biçimi de Romalı Stoacıların ahlaklı yaşama verdikleri örneklerden biri olmuştur. Epiktetos, onun azla yetinen kişiliğine kitabında yer vermiştir. Gerçekten de Heraklitos’un yaşamı Stoacıların doğaya uygun yaşama idealine uygundur. Onun hakkında anlatılan bir hikâye ile örnek verelim: “...kendisi yurttaşlar arasındaki barış üzerine düşündüğünü söylemeye

²⁹ Seneca, a.g.e,s.227

³⁰ Ömer Korkmaz, “ Tarihsel Süreç içerisinde Evrensellik Düşüncesi”, **D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt:4, sayı:3, 2002, s.168

³¹ Zeller,a.g.e,s.299

³² Eyuboğlu,a.g.e,s.410

çağrıldığı zaman Heraklitos hatip kürsüsüne çıkmış, bir bardak soğuk su alıp üzerine arpa unu serpmiş, bir çöple karıştırdıktan sonra içmiş. Sonra çekilip gitmiş. Bununla o elde bulunanla kanaat etme ve pahalı şeylerden vazgeçmenin kentleri barış ve dirlik içinde tutacağını gösteriyordu.”³³

Ayrıca Stoacı ahlak anlayışının temeli olan doğaya uygun yaşama idealini Herakleitos’un düşüncelerinde bulabiliriz. Ona göre de “en büyük erdem makul bir anlayıştır, bilgelik ise doğruyu söylemek, doğaya göre ve ona kulak vererek yaşamaktır”³⁴ Son Stoacılar da erdem doğruyu bulmak ve ona göre yaşamakta ortaya çıkıyor. Yani doğa daha çok insanın aklına göre yaşamasında ortaya çıkıyor.

Stoacı düşünürler üzerinde Sokrates’in büyük etkisi vardır. Sokratesçi bir okul olan Kyniklerin etkisiyle de kurulmuş olması bakımından dolayı olarak Sokrates’ten etkilendikleri söylenebilir. Fakat Romalı filozoflar Sokrates’ten doğrudan etkilenmişlerdir. Onun yaşamı ve ilkelerine bağlılığı, ölümü soğukkanlılıkla karşılaması son dönem Stoacı düşünürleri çok etkilemiştir. Eserlerinde bilge insandan, erdemli insandan örnek verirken Sokrates’e sıkça yer verirler.

Sokrates’e göre hiç kimse bilerek kötülük yapmaz. Epiktetos’la benzer bir söz söyler : “Yanlış yapmamın nedeni nedir? Bilgisizliktir.”³⁵

Cicero’nun eserlerinde Stoa düşüncesinin yanı sıra Platon etkilerini de görebiliyoruz. O, Platon’un ahlak alanında aklı öne çıkarmasından etkilenir. Eserlerinde Platon’dan çeşitli alıntılar yapar. O da Platon gibi zevki kötülüklerin sebebi olarak görür. “Platon ilahi bir buluşla zevke kötülüklerin yemi der, çünkü

³³ Walther Kranz, **Antik Felsefe – Metinler Ve Açıklamalar**, çev. Suad Y. Baydur, 2.baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994, s.61

³⁴ Nejat Bozkurt, “Doğa, çevre ve insan”, **Felsefe-logos**, 1999/1

³⁵ Sedat Yazıcı, “Epiktetos’un Ahlak Felsefesinde Akılcılık ve Doğalcılık”, **Felsefe Dünyası**, sayı:29, 1999, s.104

şüphe yok ki insanlar yemle yakalanan balıklar gibi, zevke kapılıp kötülüğe sürüklenirler.”³⁶

Romalı Stoacılar üzerinde Epiküros’un da etkisini görmek mümkün. Seneca Stoacı düşüncede olsa da Epiküros’un fikirlerine temelde karşı olsa da bazı fikirlerini alıp Stoacı çizgide yorumlamıştır. Örneğin kötülük eden bir kişinin vicdanı karşısındaki durumu açıklarken Epiküros’un savunulacak ve savunulamayacak düşüncelerini bir arada verir: “Epiküros: “ Hiçbir şeyin doğası adaletli değildir; insan korkudan kurtulamadığı için suçlardan kaçınmalı” dediği zaman, onla aynı düşüncede olmayalım. Şu düşüncesini paylaşalım: “Kötü davranışları vicdan kırbaclar durur, çünkü vicdanları sonsuz bir endişeyle kıvrandığı, acı çektiği için, kendine güvence vaat edenlere inanmadığı için, en büyük işkence içindedir.”³⁷

Epiktetos Epiküros’u sert bir şekilde eleştirip, eserinde, onun düşüncelerini ele alıp karşıt düşünceler ileri sürmüştür. Hatta hakarete varan ifadeler kullanmıştır.

³⁶ Cicero, **İhtiyarlık**, çev. Ayşe Sarıgül, İstanbul, MEB. Yayınları, 1992, s.36

³⁷ Seneca, a.g.e, s.265

İKİNCİ BÖLÜM

SON SÖNEM STOALİ FİLOZOFLARIN AHLAK ANLAYIŞLARI

1. LUCIUS ANNAEUS SENECA

Seneca'nın felsefesi eklektik bir yapı gösterebilir genel olarak Stoacı görüş hâkimdir. Yazılarında Stoacı görüşü savunurken, bu düşünceyi savunan filozoflardan da alıntılar yapmıştır. Yeri geldiğinde diğer filozoflara da başvuran Seneca, yeri geldiğinde Stoa felsefesini eleştirmekten geri kalmamıştır. Hatta mektuplarında, Stoacı ekole karşıt düşüncelere sahip Ekipüros'un sözlerine yer verir. Bu noktaları da göz önünde tutarak Seneca'nın ahlak anlayışını inceleyelim:

1.1. Ahlakın Temeli

Seneca'nın ahlak anlayışının temelini “doğaya uygun yaşam” oluşturur. Doğaya uygun yaşamak için doğanın bilgisine sahip olmak gerekir. Seneca “doğa”dan bir dış dünyayı yani evreni bir de insan doğasını anlar.

Seneca'nın evren anlayışı Stoa düşüncesinin panteist evren anlayışıdır. Evren varlığını iki nedene borçludur. Bunlardan biri etkin olan tanrı; diğeri ise edilgin olan maddedir. Seneca bu iki nedenin her şeyi açıklayabileceğini söyler, diğer neden olarak gösterilebilecek her şeyin bu iki nedene indirgenebileceğini söyler. Bu bakımdan Platon ve Aristo'nun nedenler ayırımını gereksiz bulur ve Stoacı görüşe başvurur: “Bildğin gibi bizim Stoacılar her şeyin yaratıldığı köken olarak iki ilke kabul ederler: Neden ve madde. Madde durağandır, hareketsiz durur, her türlü harekete hazırdır, ama kimse hareket ettirmezse, öylece kalacaktır. Neden'e gelince bu akıldır, maddeye biçim verir ve onu istediği yöne çevirir, her türlü eser yapmak için kullanır onu...”¹ Bu evren anlayışında her şey önceden belirlenmiştir. Her şey Logostan gelmiştir ve Logosa geri dönecektir. Bu döngüden hiçbir varlık kurtulamaz. Bu döngü tüm varlıkların kaderidir.

¹ Seneca, Ahlaki Mektuplar,s.

Her şey kadere bağılı olsa bile bu evreni, Stoacılar, tanrının yaratabileceği en iyi evren olarak görür.² Seneca'nın ahlak anlayışı da bu kader anlayışına göre şekillenir. Her şey kadere bağılı olsa da, bu zorunluluk zincirini kırmadan, insana hem kaderini yaşamanın hem de ahlaklı ve özgür olmanın yollarını gösterir.

İnsanın doğasını incelerken ruh ve bedenin özelliklerini göz önüne alır. İnsan ruh ve bedenden oluşmaktadır. Ruh ile beden, aslında birbirlerinden çok farklı şeyler değillerdir; aralarında derece farkı vardır. Ruh daha ince bir maddeden yapılmıştır. Tanrısallığa daha yakındır. Ona tanrısak akıldan pay vermiştir ve bedenin içine yerleştirmiştir. Kökeni her ne kadar madde olsa da, ruh bedenimizi yöneten kısım olmalıdır. “Tanrı evredeki karmakarışık maddeleri dengeler, rehber ve önder olarak güder onları. Tanrı yaratıcı ve tanrı olduğu için de biçim verdiği maddeden daha güçlü ve daha değerlidir. Tanrı evrende nerde ise, ruh da insanın içinde aynı yerdedir. Tanrı için madde ne ise, bedenimiz de bizim için odur. Demek ki daha az değerli olanların, daha iyilerin buyruğu altına girmeleri gerekir...”³

Tanrı, insana, bu düzeni anlayıp ona boyun eğmesi için, akıl vermiştir. Akıl ruhumuza yerleşmiş bir yetidir, tanrısak bir parçadır. “Us, doğal olarak, kesin yargı verme yeteneğidir(gücüdür), yaşam, erdem, aktöre, iyi, kötü üstüne bütün yargıları veren yalnız odur.”⁴ Beden duygularımızın bulunduğu kısımdır. Eğer aklımızla değil duygularımızla hareket edersek doğamıza yabancılaşırız. O halde, insan aklını kullanıp, bedenine yön vermelidir.

Doğaya uygun bir yaşam sade bir yaşamdır. “Büyük şeyler değer vermemek, aşırıları değil, ortalama olanı yeğ tutmak, büyük bir ruha özgüdür. Ortalama olanlar yararlı, yaşam için değerli olan şeylerdir, aşırı olanlar da akıp taşıkları için, zarar verirler. İşte bu yüzden çok bereketli ürün, başakları yere serer, çok meyve yüklü dallar kırılır, yine bu nedenle, aşırı bereket yüzünden meyveler olgulaşamaz.

² Seneca, Tanrısak Öngörü,s.23

³ Seneca, Ahlakı Mektuplar,s.

⁴ Eyuboğlu, a.g.e, s.406

Ruhlarda da aynı şey olur: sınırsız kutluluk kırar geçirir onları, başkalarına zarar verdiği gibi, kendilerini de zararlı bir hale koyar.”⁵ Bedenin isteklerini dengede tutup, ruhumuzu geliştirmeliyiz. “ruh bedenin altında ezildiği için , daha az çevik olur bu yüzden elinden geldiğince bedenini sınırla, ruhunun kapsamını genişlet”⁶

Duyguların kontrol altına alınması gerekir, fakat beden için aşırılığa kaçmadan belli ölçüde bazı duygular tadılmalıdır. “Doğuştan beden sevgisi yerleşmiş damarlarımıza, kabul ediyorum. Bedenimizin koruyucusu da yine biz olmuşuz, doğru. Onu hoş tutmamız gerektiğini inkar edecek değilim, ama ona köle olmamız gerektiğini kabul etmem. Bedenine köle olan, onun üstüne titreyen, her şeyi ona indirgeyen insan birçok şeyin kölesi olur. Sanki bedenimiz uğrunda yaşamak zorundaymışız gibi değil de, sanki bedensiz yaşamayacakmışız gibi davranmalıyız. Ona olan aşırı sevgimiz yüzünden korkular içinde yaşarsınız, endişelere boğuluruz, hakaretlere uğrarsınız bedenini aşırı seven kişi için şerefli bir şeyin değeri yoktur. Bedene büyük bir titizlikle bakılsın, kabul, ama akıl, onur, and gerektirdiği zaman da beden alevlere atılmakta duraksanmasın”⁷

Bedenin ayakta durması için yeterli olan miktar verilmelidir. Bedenin isteklerini ön planda tutarsak hep daha fazlasını isteyecektir. Dolayısıyla tutkularının esiri olacaktır. “zaafın sayısız özellikleri vardır, ama bir tek sonucu vardır; kendinden memnun olmamak”,der.⁸ Dolayısıyla isteklerimiz kontrol altına almalıyız. Beden için yeter miktar ahlaklı yaşam için önemli bir adım olacaktır. Seneca burada Eski Stoacılar apathia’sı kadar katı bir düşünce ortaya koymaz. Bazı bedeni ihtiyaçlar ruh için de yararlı olacaktır. “Ruhlara ferahlık verilmelidir; dinlendikten sonra daha iyi daha gayretli görünürler. Bereketli toprakları zorlamamak gerektiği gibi – çünkü hiç ara verilmeyen üretim onları çabucak tüketecektir- sürekli çalışma da zihinlerin gücünü kıracaktır, biraz gevşeyince ve ferahlayınca güç kazanacaktır. Zihin sıkıntılarının sürekliliğinden bir donukluk ve zayıflık doğar... Ruh kötü bir alışkanlığa götürmesin diye bunu sık sık yapmamak gerekir, ama yine de zaman

⁵ Seneca, a.g.e, s.97

⁶ Seneca, a.g.e, s.54

⁷ Seneca,a.g.e,s.50

⁸ Seneca, Ruhun Dinginliği,s.24

zaman ruhun büyük bir sevincin ve serbestliğin içine çekilmesi gerekir ve kısa bir süre için kasvetli ayıklık bir kenara bırakılmalıdır.”⁹

Zaten duygularımızı tamamen ortadan kaldıramayız. “İnsanın özünü değiştirmek olacak iş değil öyle. İnsanın özünde doğumla gelen temel niteliklerin bir karışıp kaynaşması var ki değiştirilemez. Bunun ne denli önemli olduğunu anlamak için şarabın özünde bulunan sıcaklandırıcı gücü yok etmeye kalkışmak yeter.”¹⁰

Bazı duygular elimizde değildir. Heyecanlarımız, utanma gibi. Bunlara zamanla alışsak bile zararlı duygular değildir. Ama öfke ve nefret gibi duygular zararlı duygulardır. Düş kırıklıklarımızın ve beklentilerimizin derecesini, çevremizdeki dünyadan neler bekleyebileceğimize ilişkin kavrayışımız, hangi beklentilerimizin normal olduğuna ilişkin deneyimlerimiz belirler. Arzuladığımız bir şeyi elde edemediğimizde öfkemize yenik düşmeyiz; aslında, o şeyi elde etmenin bizim en doğal hakkımız olduğunu düşündüğümüz halde onu elde edemezsek öfkeleniriz. Bu duygular çoğu kez yanlış akıl yürütmelerimizden kaynaklanır ve hayatımızı çekilmez hale getirir.¹¹

Eğer ki duygular bizi doğaya yabancılaştırıyorsa onlardan bir an önce kurtulmalıyız. Aklının önderliğinde doğayı izleyen ve ona göre yaşayan insan, ancak erdemli ve mutlu olabilir. Bedeninin ihtiyaçlarını dengede tutan, ruhi yaşamı öne çıkarıp ona her şeyin üstünde değer veren kişi ahlaklı olabilir. Seneca’ya göre böyle bir kişi bilge bir kişidir

Ayrıca, Seneca beden öldükten sonra ruhun dağıldığı fikrini kabul etmez. “Şimdi sen benim Stoalılardan mı söz ettiğimi sanıyorsun? Onların kanısına göre, insan ruhu büyük bir yük altında ezilince, bedende tutunamaz, dağılır hemen, çünkü özgürce çıkış yolu yoktur onun. Ben böyle düşünmüyorum, sanırım, böyle düşünenler yanılıyorlar. Nasıl ki ateş ezilemezse, (çünkü kedinin yöresine

⁹ Seneca , a.g.e,s.48-49

¹⁰ Eyuboğlu,,g.e,s.402

¹¹ Botton,a.g.e,s.101-104; Armand Cuvilier (der.); **Felsefe Yazarlarından Seçme Metinler**, çev.M. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2003, s.322

dağılır), nasıl ki hava, sopayla, kılıçla yaralanmaz, kesilmez de, kendine vuran aracı yöresini sararsa, aynı şekilde ruh, çok ince bir maddeden yapılmış olan ruh da, ne yakalanabilir, ne de bir beden içine sokulabilir; inceliği sayesinde, kendiliğinden, yöresini sıkıştıran her şeyi deler geçer. Nasıl ki yıldırım, çok geniş bir alanı sarssa, aydınlatır da, küçücük bir delikten kaybolup giderse, ruh da, ateşten daha ince olduğu için, her bedenden geçip gider”¹²

Seneca felsefeyi ahlaka ulaşmak için bir araç olarak görür. Ölüm korkusunu yenme, kaderin üstüne çıkma, felaketlere katlanma, kendini tanıma... kısacası doğayla uyumlu yaşamayı bize felsefe öğretir. Bu yüzden felsefenin gereksiz konulardan uzaklaşıp ahlaka ve ahlaka yararı olacak konular üzerinde durması gerektiğini söyler. “Yaşamamız, sevgili Lucilius’um, tanrıların, iyi yaşamamız da felsefenin bize armağanıdır, bundan kim şüphe edebilir ki?...Tanrılar bu bilgiyi kimseye vermemişler, yalnız felsefe yeteneğini vermişlerdir herkese... Felsefe bir kader işi değildir, herkes kendi kendine borçludur onu, ama başkasından istenmez...”¹³ Felsefe ile insan erdeme, mutluluğa ulaşır.

“... Felsefe ruhu kalıba döker, işler, yaşamı düzeler, eylemi doğru yola koyar, yapılacak yapılmayacak işleri gösterir; dümenin başına oturup tehlikeli dalgalar arasında çırpınan gemiyi yönetir, yoluna yön verir. O olmadan hiç kimse korkusuz, güven içinde yaşayamaz her gün, her saat fikir yürütmemizi gerektiren binlerce olay olur, ondan akıl sorulmalı. Ama biri çıkar da der ki “Felsefe benim ne işime yarayacak sanki değil mi ki kader var? Tanrı her şeyi yönetiyorsa, neye yarar felsefe? Her şey rastlantının elindeyse, neye yarar? Mademki hem kesin olan alın yazıları değişemiyor, hem de bilinmeyene karşı hiçbir şey yapılamıyor! Öte yandan ya tanrı benim düşünceme yerleşmiştir de, ne yapacağıma o karar veriyor, ya da kader kendi kararına uygun hiç bir şey yapmama izin vermiyor!” Bunlardan herhangi birisi, Lucilius, ya da hepsi öyle olsa da, yine de felsefe yapması gerekir insanın. Diyelim ki kader bizi koparılmaz bağlarla bağladı, ya da evrenin hakemi olan tanrı her şeyi düzenledi, ya da rastlantı insanları işlerini altüst edip atıverdi; o zaman da yine

¹² Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.129

¹³ Seneca, a.g.e, s.225

felsefenin bizi koruması gerekir. Felsefe bizi tanrıya seve seve, kadere başı dik uymamızı öğütleyecek. Tanrıyı nasıl izlemeli, rastlantıya nasıl katlanmalı, işte bunları öğretecek bize...”¹⁴

Felsefenin görevi gerçekliği araştırmak, izlemektir. Felsefe dine bağlılık, doğruluk, iyilik-birlik, kısaca ona bağlı öteki erdemlerden ayrı düşünülemez. Felsefe tanrıları saymayı, insanları sevmeyi öğretir bize.¹⁵ Felsefe başı dik olarak kaderini yaşamayı öğretir.

Seneca ahlakın ulaşması gereken noktayı şöyle belirler. “...Sana bir şey söyleyeyim de, bundan ahlakımızın ne olduğunu kestir: Kapısı ardına kadar açık yaşayan insanı bulman zor olacak. Kapılara bekçileri diken kibrimiz değil, endişeli vicdanımızdır öyle bir yaşam sürüyoruz ki, ansızın evler içine bir bakıverseler, suçüstü yakalanacağız gibi geliyor. Gizlenmek, insanların gözünden, kulağından kaçınmak neye yarar? Rahat bir vicdan milleti toplar başına, işkillisi, ıssız yerde bile endişeli, kuşkuludur. Yaptığı işler şerefliyse, varsın herkes bilsin, ne çıkar? Yok, yüz kızartıcı iseler, kimse bilmemiş, neye yarar, mademki sen biliyorsun! Bu tanığı hor görüyorsan yazık sana!”¹⁶

1.2. Ahlakın Amacı:

1.2.1. Mutluluk

Mutlu olmak için mutluluğun bilgisine sahip olmak gerekir. Mutluluğun bilgisi ise doğa bilgisine sahip olmakla kazanılır. Stoa felsefesinde doğadan sadece dış dünya anlaşılmaz; kendi iç dünyamızın da bilgisine sahip olmalıyız. Böylece bu iki doğa arasında uyum kurarak dengeli mutlu bir yaşam sürmüş oluruz.

¹⁴ Seneca, a.g.e, s.56

¹⁵ Eyuboğlu, a.g.e, s.405

¹⁶ Seneca, a.g.e, s.103

Seneca mutsuzluğumuzun nedenini bilgisizliğe bağlar. Bizi, gerçekten neyin mutlu edeceğini bilmiyoruz. Geçici zevkler peşinde koşuyoruz ve bunları mutluluk olarak görüyoruz. Oysa mutluluk tanrının öngördüğünü yapmakla elde edilir. Herkes mutluluğun peşinde koşar, ama herkes mutlu olmaz. “ Herkes mutlu hayatı istediğine göre, yanıldığı nokta neresi acaba? Şurası: çünkü mutluluğun araçlarını, mutluluk yerine koyarlar da ondan! Böylece mutluluğu ararken, ondan uzaklaşırlar. Mutlu yaşamın temeli, tam bir sükunet, sarsılmaz bir güven olduğu halde, kendi kendilerine sıkıntı nedenleri yaratırlar, kendi başlarına dert açarlar, ve hayatın dertlerle yüklü yolunda, bu dert yükünü taşımakla kalmazlar sade, sürükleyip götürürler de onu. Böylece aradıkları mutluluğa erişmekten uzak düşerler hep; ne kadar çabalarlarsa da, çabaları engel olur onlara ve geri sürüklenirler. Bir dolambaçta acele edenlerin başına gelen onların da başına gelir: aceleleri ayaklarına dolanır.”¹⁷

Stoacılara göre iyi olan yararlı olanın ölçüsü tanrısal öngörüye, doğaya ve yazgıya uygun olandır. Zenginlik, mevki, sağlık, haz vb. şeyler; hatta fakirlik, hastalık, acı vb. şeyler kayıtsız kalınması gereken şeylerdir. Oysa insanlar bunları mutlu olmak için kullanıyorlar. Mutlu olmak için şan, şöhret, para ve mevki peşinde koşuyorlar. Bu şeyler insana mutluluk vermez; ama mutluluk için araç olabilirler. Ama yine bunlara fazla değer verilmez. Çünkü her ne kadar mutluluk için kullanılsa da daha çok mutsuzluk getirir. Mutluluğu düşünme, adalet, yüreklilik, bilgelik iyiliklerde; mutsuzluğu da düşüncesizlik, adaletsizlik, gevşeklik gibi kötülüklerde aramak gerekir. Seneca, beklentilerimizi aza indirgememiz gerektiğini söyler. İnsan öncelikle elindeki ile yetinmeyi bilmelidir. Bu mutluluk için yeterlidir. Ama insanlar elindeki ile yetinmeyi bilmezler. Hep daha fazlasına sahip olmak isterler. “Sınırı aşan her şey zararlı olsa da, en tehlikesi ölçüsüz mutluluktur. Beyni uyarır, akla boş hayaller çağırır, yanlış ile doğru arasına kalın bir sis perdesi çeker...”¹⁸ İnsanlar elde ettiklerine değil de, daha ne kadar elde ederime bakıyorlar. Beklentilerin artması da mutsuzluğa neden oluyor. Hem elde etmek istedikleri şeylere ulaşamamanın verdiği sıkıntı, öfke vb. duygulara kapılıp mutsuz oluyorlar; hem de elde etseler de gözleri

¹⁷ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.105

¹⁸ Seneca, Tanrısal Öngörü.,s.71

doymak bilmediği için daha fazla çaba zaman kaybediyorlar.¹⁹ “ Elinde olanı kendine yeter saymayan kişiyi, koskoca dünyanın efendisi yapsan, mutsuzdur yine de”²⁰

Şan, şöhret, mevkii peşinde koşanlar bunların kaderden geldiğini bilmezler. Bu yüzden bunların peşinden çok çaba harcarlar. Bir nevi kaderine karşı çıkarlar.

Eğer dünyamızı tanrısal öngörü yönetiyorsa, o halde başımıza her an her şey gelebilir. Dolayısıyla her şeye hazırlıklı olmalıyız. Bizi en çok etkileyen de hiç beklemediğimiz anda meydana gelen değişikliklerdir. Herkesin başına gelen şeyler bizimde başımıza gelebilir. Sevdiklerimizle yaşıyoruz ama onları her an kaybedebiliriz. Zenginlikler içinde yüzüyoruz ama bir anda her şeyimizi yitirebiliriz. Yarın ne olacağını bilemeyiz²¹.

“Mutsuzluk dışardan gelmiyor bize, içimizde, yüreğimizde çöreklenmiş İyileşmememizin nedeni, hasta olduğumuzu bilmemekten ileri geliyor!”²² Seneca, hayatımızda kimi zaman geriye dönüp, özeleştiri yapmamız gerektiğini söyler. Bu özeleştiri bizim kendi farkımıza varmamızı sağlayacaktır. Neler yaptım, yaptığım şeyler ne kadar doğrudu? Böylece insan yanlışların, eksiklerinin farkına varabilecektir. Doğasına aykırı davranmış eğer, en azından, hayatında değişiklik yapması gerektiğini görebilir. Oysa insanlar böyle sorgulamaya gitmiyor. Dolayısıyla gittiği yol yanlış ise kötülüğün pençesinden kurtulamıyor. “Hiç kimse geriye dönüp hayatına bakmadığı için, işte böyle kötünün kötüsü oluverdik hepimiz. Ne yapacağımızı düşünüyoruz, hem de seyrek oluyor bu. Ne yaptığımızı ise hiç düşünmüyoruz. Oysa geleceğin tasarısı geçmişten gelir.”²³ Oysa bilge kişi neyi, niçin yaptığını bilir, geçmişini sorgular geleceğine yön verir.

¹⁹ Botton,a.g.e,106-121

²⁰ Seneca, Ahlaki Mektuplar,s.42

²¹ Botton,a.g.e,s.109-110

²² Seneca, a.g.e,s.115

²³ Seneca, a.g.e,s.200

Mutsuzluğumuzun nedenlerinden birisi de ölüm korkusudur. Oysaki bu korku gereksizdir. Çünkü ölüm doğanın bir yasasıdır. Her canlı mutlaka ölecektir. “Gerçekten, her şeyin bir sonu olduğunu bile bile ben en son nefesten mi korkayım?”²⁴ Bilge kişi ölümden korkmaz, çünkü ne zaman öleceğini bilmesede ölümlü olduğunu bilir. Ayrıca ölüm korkusunun gereksiz olduğunu söyler, Seneca. “insanın, acısını hiç çekmeyeceği bir şeyde korkması da, hiç hissetmeyeceği bir şeyde korkması kadar akılsızca bir şeydir”²⁵ Ama insanlar ölümün ne olduğunu bilmedikleri için korkarlar.

Seneca ölüm korkusunu fizik anlayışı ile yenmeye çalışır. Stoacı fizik anlayışında evrendeki her şey logos’tan gelmiş ve tekrar ona dönecektir. “...Ölümün hiçbir kötü yanı yoktur: çünkü kötü yanı olan bir şeyin var olması için duyulur olması gerekir. Sen uzun yıllar yaşamak için can atıyorsun, bugün gözlerimizin önünden silinip giden, bağrından çıktıkları doğaya gömülen varlıkların hiçbirisi yok olmamaktadır, çok geçmeden yeniden yaratılacaklardır, diye düşün. Bunlar bir süre için ortadan kalkarlar, süresiz olarak değil. Ölüm onca korktuğumuz, kabullenmediğimiz ölüm, yaşama ara verir, yaşamı büsbütün almaz elimizden. Bizi yeniden yeryüzüne, ışığa kavuşturacağı o gün yine gelecektir.”²⁶ Nefes aldığımız her an yaşamın bir parçasıdır. Ölüm bir andır, ölüm gerçekleştiği zaman bedene ait olan şeyleri artık hissetmeyiz. Dolayısıyla acılarda ve korkularda geride kalır.

İnsanlar çoğu kez, ölümden ve yaşamlarının kısalığından şikayet eder. Her insan hep daha fazla yaşamayı ister, yüz yaşına gelse bile, isteyeceği şey biraz daha yaşamak olacaktır. Oysa ne kadar yaşadığımız önemli değildir; önemli olan nasıl yaşadığımızdır. Ve biz zamanımızı çoğunlukla gereksiz işler için harcarız. Zaman geçti mi, bir daha geriye alınmaz. Bu yüzden insan öncelikle bugününe bakmalıdır. Ne kadar yaşayacağımız bizim elimizde değildir, kader bunu belirlemiştir. Yapacaklarımızı ertelediğimiz vakit belki ertelediğimiz şeyleri yapma fırsatını bulamayacağız. “Lucilius’um, sarıl bütün saatlerine: bugüne el koyarsan, daha az

²⁴ Seneca, Doğa Sorunları, çev.Çiğdem Dürüşken, **Cogito**, sayı:20, 1999, s.18

²⁵ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.85

²⁶ Seneca,a.g.e,94

bağlı kalacaksın yarına. Böyledir bu iş: Yaşamak ertelendi mi, hızla akar geçer.”²⁷ Hem zamanını düzgün kullanmazsan ölüme de hazır olamazsın. “... vaktimiz bunca daralmışken, gereksiz şeyleri öğrenmek, çılgınlığın ta kendisi değil de ne?”²⁸ Ölüm korkusunun bir nedeni de daha yapmak istediğimiz çok şeylerin olmasıdır. Ne kadar yaşayacağımız elimizde olmadığı için, ölüm her an gelebilir. Ama yaşadığı günden yararlanmayı bilen, her gününü yaşamının son günü olarak görebilen kişinin bunlardan korku duymayacaktır.²⁹

Seneca’ya göre ne kadar yaşadığımız önemli değildir. Nasıl yaşadığımız önemlidir. Yaşayacağımız süre bizim elimizde olmadığı için bu süre için kaygı yaşamamalıyız. Ama nasıl yaşayacağımız bize bağlıdır. Yaşam isteklerimizi yapmak için yeterlidir. Sadece vaktimizi boş şeyler için harcamayalım. “...ihtiyarlardan birisinin karşısına geçip şöyle demek isterim: “Yaşamın sonuna yaklaştığını görüyoruz senin, yüz yaşına geldin (belki de çoktan geçtin), öyleyse geriye bak, ömrünün bir muhasebesini yap. Bir alacaklı, bir metres, bir hükümdar ya da bir müvekkilin yüzünden ne kadar zaman kaybettin, bir hesapla; karınla kavga etmek, köleleri cezalandırmak, işlerin için Roma’yı arşınlamak ne kadar zaman kaybettirdi; bizim yüzümüzden tutulduğun hastalıkları ekle, kullanılmamış zamanı da ekle: Hesapladığından daha az yıl yaşadığını göreceksin.

Kendi kararından dönmediğin zamanları hatırla, tasarladığın gibi geçen bir avuç günü hatırla, kendine sahip çıktığın zamanları hatırla; ne zaman yüz ifaden değişmedi, cesaretin azalmadı; böylesine uzun bir yaşam boyunca neler başardın; kaç kişi, sen ne yitirdiğini fark etmeden yaşamını çaldı senden, önemsiz bir üzüntü, aptalca bir sevinç, içini kemiren bir tutku, çıkara dayalı bir ahbablık sana ne kadar zamana mal oldu; sana ait olanlardan geriye ne kadar az şey kaldığını hatırla: Zamanından önce öldüğünü anlayacaksın!”³⁰

²⁷ Seneca, a.g.e,s29

²⁸ Seneca,a.g.e, s.112

²⁹ Eyuboğlu,a.g.e,s.407

³⁰ Seneca,Yaşamın Kısılgı, çev.Elif Gökteke, **Cogito**, sayı:15,1998,s.11

İnsanların çoğu zamanlarını boşa harcar, pek azı zamanını doğru kullanmayı bilir. Seneca, mektuplarında ve eserlerinde bunu sıkça vurgular. “...Öğret bana ki, hayatın iyiliği, uzunluğunda değil, kullanımındadır. Çoğu kez olduğu gibi, çok yaşayan kimisi, aslında pek az yaşamıştır.”³¹ “yaşamı eylemleriyle ölçelim, zamanıyla değil”³²

Yaşamda en ağır engel beklemektir, insanı yarına bağlar, bugünün boşuna gitmesine yol açar.³³ Hiçbir iş yarına ertelenmemelidir, çünkü yarın hiç olmayabilir. Ne zaman öleceğimiz belli değildir. Ölüm bir doğa kanunudur ve her an karşımıza çıkabilir. Önemli olan doğaya uygun yaşamayı öğrenmektir. Doğaya uygun yaşamayı öğrendi mi insan, onun için üç beş yıl az ya da fazla yaşamanın bir önemi olmayacaktır. Çünkü o ihtiyacı olan şeyi elde etmiştir: Kendi kendine yetmeyi. Onun mevki, zenginlik, ün... vs. şeylere ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla bunların peşinde koşarak zamanını kaybetmeyecektir. O artık ölüme hazırdır. Ölüm geldiğinde ne ondan korkacaktır, ne de biraz daha yaşamayı dileyecektir. Ölümünden korkan kişi zamanını gereksiz şeylere harcayan kişidir. Ona bir yüz yıl daha verilse yine yetmeyecektir. “...kendisi için yarar sağlamadığı bir an bile geçirmeyen, her gününü sanki yaşayacağı son günmüş gibi düzene koyan kişi, yarını ne istiyor, ne de korkuyor yarından. Fazladan bir saat daha hangi yani hazzı getirebilir ki? O hepsini tanımıştır, doymuştur bütün hazlara. Öyleyse Kader, gerisini istediği gibi düzenlesin; onun yaşamı artık güvenliktedir. Bir şeyler eklenebilir yaşamına ama hiçbir şey çıkarılamaz; bir şeyler eklense bile artık doymuş bir adama fazladan bir yiyecek vermeye benzer bu; canının çekmediği bir şeyi ancak yutar adam.”³⁴

“Bir kimsenin başına gelebilen şey herkesin başına gelebilir.”³⁵ Bu bir doğa yasasıdır. Bugüne kadar hiç ölmeyen bir insan görülmüş müdür? Hayır. O halde her insan ölümlüdür. “Kimi diyebilir ki: “felaket belki de hiç gelmeyecek”. Ama sen şöyle de: “Ne olurmuş yani, gelirse? Hangimiz yeneriz, görürüz o zaman! Belki de

³¹ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.114

³² Seneca, a.g.e, 237

³³ Eyüboğlu, a.g.e, s.406

³⁴ Seneca, Yaşamın Kısıtlılığı Üzerine, s.15

³⁵ Seneca, Ruhun Dinginliği, s.40

benim yararına gelecek ve bu ölüm, yaşamıma onur verecek”³⁶ Sokrates ve Cato ölümleri ile onurlu bir hayata kavuşuştur. Eğer bu kişiler ölümden korksalardı inandıkları değerleri yitireceklerdi. Kader karşımıza her şekilde çıkabilir, iyilikle de kötülükle de. Bu yüzden biz bütün sonlara hazır olmalıyız. “Verilen mal, alınabilir de!”³⁷ Bunu unutmamalıyız.

Ölüm korkusunun bir nedeni de nasıl öleceğimizdir. Kimi hastalıktan ölür, kimi işkenceden, kimi de ansızın ölür. Ölüm karşısında insan cesaretli olmalıdır. Bu cesaretle bilge insanda bulunur. Bilge kişi ölümü soğukkanlılıkla karşılar. İşkenceye maruz kalsa da, doğal bir felakete uğrasa da, hastalıklara tutulsa da ölüm karşısında tavrını bozmayacaktır. Doğaya uygun yaşadığı için, ölümün kendisinin de bir doğa yasası olduğunu ve hatta doğanın kendisinin de ölümlü olduğunu bildiği için buna hazırlıklı olacaktır.

Seneca ölüm karşısında güçlü olmayı savunurken, intihara da sıcak bakar. Bunu bir cesaret, erdem olarak görür. Çünkü ölüm gelmişse ondan kaçış yoktur, kaderin elinden kimse kurtulamaz. Bu yüzden ölüm karşısında soğukkanlı olan, başka şeylerin onun son nefesini almasına izin vermeden, bunu kendisi yapan kişi gerçekten bilge kişidir. “Bir yerden bir kez düşmektense, hep asılı kalmayı yeğ tutacak kadar korkak bir insan yoktur yeryüzünde”³⁸ Sokrates’i, Cato’yu ölüm karşısındaki bilgece tavırlarından dolayı sürekli örnek gösterir. Ölüm bir doğa yasasıdır ve mutlaka yerine gelecektir. Ölümden kaçmak doğaya aykırı davranıştır. Dolayısıyla kötüdür. Ölümü kendi ellerinle gerçekleştirmek ise, Seneca’ya göre, kaderi yenmektir.

Peki, intiharın ölçüsü ne olacaktır? İnsan başına bir felaket geldi mi, hastalıklara düştü mü, savaşımlara uğradı mı hemen intihar mı edecek? Hayır. Seneca, burada bir ölçü koyar: “ihtiyarlığın son günlerini hor görmeli miyiz? Sonumuzu beklemeli mi, yoksa bu işe kendi elimizle mi bir son vermeliyiz?... Peki, beden

³⁶ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.49

³⁷ Seneca, a.g.e, s.39

³⁸ Seneca, a.g.e, s.68

görevleri aksatıyorsa, ruhu bu yükten kurtarmak neye gerekli olmasın? Belki zorunlu olacağı zaman elinden gelmeyebilir diye, gerektiğinden biraz önce yapmalı bu işi. Madem hemen ölmektense, kötü yaşamının tehlikesi daha büyüktür, küçücük bir zaman kazanma bahasına, büyük tehlikelere zar atan kişi, akılsızın biridir... ihtiyarlık beni kendime olduğum gibi koruyorsa, yani en iyi yanımla olduğu gibi koruyorsa, ihtiyarlığı bırakacak değilim. Gelgelelim zihnimi bozarsa, onu parça parça koparır ederse, bana yaşamı değil, tek soluğumu bırakırsa, bu çürümüş, çökmek üzere olan yapının üstünden atlar geçerim. Hastalıktan ölerек kurtulmak istemem, yeter ki iyileşebilecek olsun, ruhuma zarar vermesin. Acı çekiyorum diye kendi ellerimle yaşamıma son vermeyeceğim: bu tür ölüm yenilgidir. Yok, bilirim ki, bu acıyı hep çekmek zorundayım, çıkar giderim bu yaşamdan, acı çekiyorum diye değil de, acım yaşamak için bulduğum her nedene karşı bir engel olduğu için. Acısı yüzünden ölen insan zayıf ve korkaktır, acı çekmek için yaşayan insan da akılsız.”³⁹

1.2.2. Erdem

Mutlu yaşam erdemli yaşamdır. “Erdem doğaya uygundur, hatalar da doğaya düşmandır,...”⁴⁰ Doğamıza uygun olanı hayata geçirmeliyiz.

Seneca’ya göre erdemler tektir, hiçbir erdem diğerden daha iyi, ya da öncelikli sahip olunması gereken bir erdem değildir. Erdemler arasında böyle bir ayırım yapmaz. Ortaya çıkışları farklı olsa da sonuçta hepsi aynıdır, hepsinin amacı doğaya uygun olmaktır ve bütün erdemler doğaya uygun olduğu için özünde tektir. “...eğer tek görünüş altında ve bir seferde kendini bütünüyle gösteriyorsa bize, erdemin çehresi, işte budur. Aslında erdemin bir çok görünüşü vardır, bunlar değişik yaşam biçimlerinde, eylemlerde ortaya çıkar: erdemin kendisi ne daha büyük olur, ne de daha küçük... Doğruluktan daha doğru, gerçekten daha gerçek, ılımlıdan daha ılımlı bir şey bulunamaz ki!”⁴¹ Onlar arasında ayırım yapılacaksa eğer, sadece ortaya çıkışları bakımından yapılabilir: cesaretli olmak, ılımlılık, adalet... gibi. Seneca bu

³⁹ Seneca, a.g.e, s.135

⁴⁰ Seneca,a.g.e,s.116

⁴¹ Seneca, a.g.e,s.149

erdemleri şöyle tanımlar: “...Cesaret korkulması gereken şeyleri hor görmedir. Dehşet veren, özgürlüğümüzü boyunduruk altına sokan her şeye üstten bakar, karşı çıkar, kırar onu ... Ilımlılık aşırı zevklere hükmeder, kiminden nefret ederek geri iter onları, kimini düzenler, sağlıklı bir ölçüye indirger; hiçbir zaman, onlara zevk amacıyla yanaşmaz. Bilir ki can atılan her şey için en iyi yöntem, istenilen kadarını değil, alman gerekli olduğu kadarını almaktır. İnsanlık duygusu yakınları için gururlu olmayı yasak eder, hasisliği de. Sözlerde davranışlarda, duygularda, dostça, yakın olmayı önerir herkese.”⁴²

Hiçbir erdem diğerinden ayrı değildir. O, erdemleri sadece teorik ve pratik yönleri açısından ayırır. “erdemler ikiye ayrılır: gerçeğin gözlemi ve eylem; felsefe öğretimi gerçeğin gözlemini verir bize, uyarı da eylemi. Doğru eylem erdemi hem uygular, hem ortaya koyar. Öğüt veren eyleme geçecek olana yararlı ise, uyaran da yararlı olacaktır.”⁴³ Kişi gözlemler yaparak doğayı keşfeder. Doğayı, işleyişini, insanları ve kendisinin bu düzen içindeki yerini anlayacaktır. Böylece erdemli olmanın bilgisini elde edecektir. Fakat Stoacılar için tek başına gerçeğin bilgisine sahip olmak ahlaklı olmak için yetersizdir. Ahlaklı olan davranışlarda ortaya çıkar. Bu yüzden kişi elde ettiği tüm bilgileri yaşamında kullanmalıdır. Ancak bu şekilde erdemli, mutlu bir yaşama ulaşır.

Erdemli insan iyiye ulaşılmalıdır. “İyi nedir o halde? Bilgidir. Kötülük nedir? Bilgisizlik... Biliyor musun, kime iyi derim ben? Yetkin, kararlı, hiçbir gücün, hiçbir zorluğun kötü yapamayacağı insana! Eğer tuttuğun yolda yürürsen, işi ciddiye alırsan, bütün işlerinin, sözlerinin birbirini tutmasını, birbirine uymasını sağlarsan bir kalıba dökülmüş gibi, bu iyi kişi sen olacağını öngörüyorum. Davranışları birbiriyle çelişen insanın ruhu, doğru yolda değildir... Düşündüğümüz gibi konuşalım, konuştuğumuz gibi düşünelim. Konuşmamız yaşamımıza uygun olsun...”⁴⁴ Seneca ahlakı pratik olanla ölçer. Düşüncelerimiz ve yaptıklarımız birbiriyle tutarlı olmalıdır. Söylediğimiz ve yaptığımız şeyler tutarsız ise yanlış bir yoldayızdır. Yine

⁴² Seneca, a.g.e, s.218-219

⁴³ Seneca, a.g.e, s.245

⁴⁴ Seneca, a.g.e, s.87, s.175

düşünce ve davranışlarımız uyumlu ama doğamızla uyumsuz ise yine yanlış yoldayızdır. İyi olan, doğru olan düşünce ve davranışlarımızın birbirleri ile aynı zamanda doğamızla tutarlı olmasıdır.

Ahlaki yaşam sadece insanlara özgü bir yaşamdır. Bu yüzden iyi'yi sadece insan davranışlarında aramalıyız. “neden “iyi” bir ağaçta ya da somut bir hayvanda bulunmaz? Çünkü onlarda akıl yoktur da ondan. Bu yüzden bir bebekte de iyi bulunmaz, onda da akıl olmadığı için... akılla birlikte gelir iyilik.”⁴⁵ İyilik bilgi ise kaynağı akıl olacaktır. Tanrı, akı, yarattıkları arasında sadece insana vermiştir. Diğer canlılar sadece içgüdülerine dayanarak doğanın izinden giderler. İnsan da, ancak, aklını kullanma yetkinliğine ulaştığı zaman ahlaklı olabilir.

“ iyi olmak için gerekli tek bir şey vardır: istemek. Bu kölelikten kurtulmaya çalışmaktan başka, daha iyi neyi isteyebilirsin... ilerlemeyi istemek, ilerlemenin en büyük parçasını aşmak demektir...”⁴⁶ Kişi yaşamını sorgulamalıdır, içinde bulunduğu durumun mutsuzluğunun nedeni olduğunu anlayınca bundan kurtulmak isteyecektir. Dolayısıyla mutluluğa, iyiliğe, erdemli bir hayata kavuşmanın en önemli adımı farkına varmaktır. Kimim? ve Ne yapıyorum?, zamanımı nasıl kullanıyorum? Daha sonrada bu durumdan kurtulmayı istemelidir. Kişi içinde bulunduğu durumdan kurtulmak istemiyorsa eğer, ona yapılacak her yardım boşa gider. Bu yüzden, istemek, ikinci adımımız olacaktır.

Seneca erdemleri ayırmayıp hepsini bir gördüğü gibi, iyiyi de ayırmaz. İyi de tektir. “Akıl da yalnızca insan bedeni içine yerleşmiş tanrısal soluğun bir parçasıdır. Akıl tanrısalda, akıl olmadan hiçbir iyilik de olmaz, her iyilik tanrısal bir şeydir. Demek ki Tanrısal şeyler arasında hiçbir fark yoktur, iyilikler arasında da...”⁴⁷ İyilikler arasında fark yoksa eğer her iyilik bizim için istenilebilirdir. “Her iyilik istenebilir mi? diye soruyorsun. “İşkenceye cesaretle karşı koymak, dağlanmaya büyük yürekle dayanmak, hastalıklara sabırla katlanmak birer iyilikse, hepsinin

⁴⁵ Seneca, a.g.e, s.315

⁴⁶ Seneca, a.g.e, s.193,s.170

⁴⁷ Seneca, a.g.e, s.150

istenecek şeyler olduğu sonucu çıkar bundan. Bunlardan hiçbirinin dilenmeye layık olmadığını da biliyorum. Bildiğim kadarıyla, şimdiye değin hiç kimse böyle bir dilekte bulunmamıştır: “Dayaktan ölürüm inşallah, damla derdiyle yamru yumru olayım, işkence aracında uzatılayım!” Bütün bunları sevgili Lucilius’um, iyice incelersen, bunlarda istenecek bir yan bulunmadığını anlarsın. İşkence gereçlerinin benden uzak olmasını dilerim, ama onlara katlanmak zorunda kalırsam, işkence altındayken onlara yiğitçe, onurla, yüreklilikle katlanmayı dileyeceğim. Savaş patlamasını neden yeğ tutayım? Ama patlarsa, yaralara, açlığa, savaşın getireceği bütün zorluklara soyluca karşı koymayı isteyeceğim. Hasta olmaya can atacak değilim, ama ister istemez hasta olunca da, metanetimi yitirmemeyi, kadınca davranmamayı dileyeceğim. Böylece, sıkıntılar istenecek şeyler değildir aslında, öyle ama felaketlere katlanmaya yardım eden erdem, istenecek bir şeydir...”⁴⁸ Acı çekme, katlanma gibi şeyler istenebilir şeyler değildir; ama sonunda erdemli bir hayat varsa bu şeyler sıradan manasını yitirip ahlakileşir.

Yıkımlar, depremler, seller... Bunları insanların kötülüğü için tanrının verdiğinin söyleyemeyiz. Çünkü bunların etkisi sadece insan için değildir. Doğanın kendisi ve onun üzerinde yaşayan diğer canlılarda bu olaylardan etkilenirler. Dış dünyada olup biten her şey kaderdir. Sadece dış dünyada olup bitenler değil; zengin ya da fakir oluşumuz, efendi ya da köle oluşumuz, ailemiz, mevkiimiz bütün bunlar da kaderdir. Fiziki olaylar kendi başlarına iyi ya da kötü değildirler. Bir şeyi iyi de yapan kötü de yapan insanın düşünceleri, istekleri, eylemleridir.

Kader insanın karşısına hep iyiliklerle çıkmaz. Yaşam her zaman aynı seyrinde gitmez. Kimi kez kader insana oyunlar oynar. Onun yaşamını tamamiyle değiştirebilir. Çok zenginken fakirliğe düşebiliriz, ya da efendi iken köle olabiliriz, ya da birden hastalığa kapılabiliriz... Bunların tersi de olabilir.

“... Niçin ben, bir insandan ya da vahşi bir hayvandan korkayım? Beni daha büyük tehlikeler bekliyor: Yıldırımlarla, depremlerle ve doğanın bütün

⁴⁸ Seneca, a.g.e, s.156

donanımlarıyla karşı karşıyayız. Bundan dolayı, ölüme yüce gönüllülükle meydan okumalıyız; ister genel ve çok şiddetli bir hamleyle bize saldırınsın, isterse gündelik ve sıradan bir nedenle. Ne kadar tehditkâr geldiğinin ya da bizi içine sürüklediği tehlikenin ne kadar büyük olduğunun hiç önemi yok. Bizden istediği çok ufak bir şey. Bunu, zaten yaşlılık bizden alıp götürecektir, bir kulak ağrısı, hastalanan bedendeki ısı artışı ya da midemize ağır gelen bir yiyecek veya hafifçe incinen bir ayak.

İnsan canının bir değeri yoktur. Ama önemli olan bu canı küçümseyebilmektir. Canını küçümseyen kişi, denizin alabora oluşunu, bütün rüzgarları yerinden oynatsa da, serinkanlılıkla seyrederek ve dünyanın bir nevi başkaldırısı olan gelgit olayını, bütün okyanusu karaya çevirse de, serinkanlılıkla seyrederek; yıldırım yağdıran gökyüzünün vahşetine ve korkunç görüntüsüne, gök yarılsa ve şimşekler herkesi yok oluştürecek şekilde birbirine karışsa da serinkanlılıkla bakar; esneyip ek yerlerinden ayrılan toprağı, yer altı krallıkları ortaya fırlasa da, serinkanlılıkla seyrederek. Uçurumun kenarında korkusuzca durur ve düşeceği boşluğa kendisi atlar.

Sayelerinde öleceğim tehlikelerin büyüklüğünün ne önemi var. Ölmenin kendisi büyük bir şey değil. Bu yüzden eğer mutlu olmak istiyorsak ve eğer insanların, tanrıların ve doğa olaylarının korkusuyla sarsılmak istemiyorsak, eğer bomboş şeyler vaat eden önemsiz şeylere gözdağı veren kadere aldırmamak istiyorsak ya da eğer dingin bir şekilde istiyorsak ve tanrıların kendileriyle mutluluk içinde rekabet etmek istiyorsak, ruhumuzu bu duruma hazırlıklı kılmalıyız. İster hilekârların, isterse hastalıkların hışmına uğrasın, ister düşman kılıçlarının, isterse yıkılan apartmanların çatırtısının, isterse göçen toprağın kendisinin, ister şehirlerle tarlaları toptan enkaza çeviren muazzam güçlü yangınların; yaşam istediğini alsın...”⁴⁹

⁴⁹ Seneca, Doğa Sorunları,s.17

Kaderin karşımıza çıkardığı hiçbir şeyin ahlaki olanla ilgisi yoktur. “...bize iyilik ya da kötülüğün, kaderden geldiğini düşünenler aldanıyorlar. Kader bize iyilik, kötülük için malzeme sağlar, biz de iyiye, kötüye dönüşecek şeylerin ilkel maddesini verir. Çünkü ruh, başlı başına her türlü kaderden daha güçlüdür, onu her iki yöne çekebilir, mutlu, mutsuz yaşamın nedeni olur kendisi...”⁵⁰

“...Ahlak alanında kaderin söz hakkı yoktur. Ahlakını öyle bir temele oturtmalı ki insan, ruhu olabildiğince sükunet içinde kalarak, herhangi bir şeyin kendinden koparıldığı, ya da keline eklendiğini fark etmeden, olaylar nasıl gelişirse gelişsin hep aynı davranışı koruyup yetkine erişebilirsin: Böyle bir insan avamın nimetlerine boğulsa, zenginliğine üstten bakar, bu zenginliğin, bir kısmı, olur da, ya da hepsi, yok olup gitse, küçülmüş olmaz.”⁵¹ Kaderimiz hayatımızı tam tersi değiştirebilir ya da hep aynı seyirde götürebilir. Ahlaki olmak düşünce- doğa uyumundan kaynaklandığı için biz her zaman içinde bulunduğumuz durumun gerekliliklerini yerine getirmeliyiz. Köle isek köleliğin gereklerini, efendi isek efendiliğin gereklerini yerine getirmeliyiz.

Kaderin bizi içine düşürdüğü kötü durumları Seneca ve Stoacılar bir kötülük olarak görmezler. Aslında bunlar ahlaki yaşam için bir gerekliliktir. Seneca bunu bazı örneklerle açıklar. Demetrius’tan örnek verir: “Demetrius sakın ve kaderin hiçbir tokadını yememiş bir yaşam için “ölü deniz” derdi. Seni iğneleyerek uyandıracak hiçbir şeyin olmaması, ruhunun sağlamlılığını denetleyebileceğin hiçbir uyarının, hiçbir aksaklığın olmaması, hiç hırpalanmadan huzur içinde yata kalman, sakın yaşam sürmek değil, düpedüz uyuşukluktur!”⁵² “ “Peki, diyorsun, bir şölende sedire uzanmakla, işkence sehпасına uzatılmak birbirine eşit şeyler midir?” garip mi geliyor sana bu? Daha garibini söyleyeyim: şölende sedire uzatılmak bir kötülüktür, işkence sehпасına uzatılmaksa bir iyiliktir. Biri utanç verici ise, öteki şerefli olur...”⁵³

⁵⁰ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.265-266

⁵¹ Seneca, a.g.e, s.94

⁵² Seneca, a.g.e, s.158

⁵³ Seneca, a.g.e, s.168

“Ardarda esen rüzgârın karşısında kalmadıkça, ağaç köklü ve güçlü olmaz; çünkü sarsıntılarla kenetlenir ve köklerini sımsıkı toprağa yapıştırır; güneşli vadiye büyümüş olan ağaçlar ömürsüz olur.”⁵⁴ Kader ne kadar çetin koşullarla gelirse gelsin dinginliği bozmayan kişi ahlakını sağlam temellere bağlamıştır. Bu kişiyi artık hiçbir şey etkilemez. “...Herkes kendi ahlakını kendi yaratır, yaptığı işi ise kader belirler.”⁵⁵ Tanrı herkese eşit miktarda akıl vermiştir. Ahlaklı olmanın koşulu ise akli kendine kılavuz etmektir. Böylece kaderin üzerine çıkabilirsin. Bunu başaran kişi kaderin hiçbir darbesinde yıkılmayacaktır.

“Akıllı adamın korkakça ve de adım adım yürümemesi gerekir; çünkü özgüveni o kadar büyüktür ki kaderine karşı yürümekten kuşku duymamaktadır ve onun için konumundan asla vazgeçmeyecektir. Kaderden korkacak yeri yoktur, çünkü sadece kölelerini, mal ve mülkünü ve onurunu değil, bedenini, gözlerini, ellerini ve yaşamı insan için değerli kılan her şeyi ve hatta kendisini de güvenilir olmayan şeyler arasında sayar; kendisine borç olarak verilmiş, istendiğinde somurtmadan geri verecekmiş gibi yaşar... Girişimlerinden vazgeçmesi emredilecek olduğunda ise, kaderden yakınmayacaktır, ama şöyle diyecektir: “Ele geçirdiğim ve elimde tuttuğum şey için teşekkür ederim. Büyük bir kazanç karşılığı senin işlerini izledim, ama böyle emrettiğin için, böyle yapıyorum, minnettar ve hoşnutluk içinde, geri vermeyi kabul ediyorum. Eğer senin bir şeyine sahip olmamı hala istiyorsan, hizmet ederim; eğer başka bir şey hoşuna giderse, ben işimi, gümüş paramı ve gümüş eşyalarımı, evimi ve ailemi gerçekten bırakırım, geri veririm.” Doğa önceden bize emanet ettiklerini hatırlamış olacak ve kendisine diyeceğiz ki: “verdiğin zamankinden şimdi daha iyi olan ruhu geri al! Zorluk çıkarmıyorum ve de geri çekilmiyorum; kişiye bilincinde değilken verdiğin şeye, o kişi tarafından istekle donatılmış olarak sahip oluyorsun: al, götür.”⁵⁶

⁵⁴ Seneca, Tanısal Öngörü, s.77

⁵⁵ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.109

⁵⁶ Seneca, Ruhun Dinginliği, s.38-39

Özgürlük, kaderin karşısında güçlü olma özgürlüğüdür. Kaderin getireceğini her şeyi kabullenen onu değiştiremeyeceğini bilip ona boyun eğen kişi özgürdür. O içinde bulunduğu duruma uygun olan davranışı yapacaktır. Elinde olan şeylerle doğaya uyumlu yaşayacaktır. İç dünyası ile dış dünya arasında uyum kuracaktır. Akı ile duygularını kontrol altına alıp ulaşamayacağı şeyler için boş yere çaba harcamayacaktır. Ne duygularının kölesi olacaktır, ne de boş şeyler peşinde koşacaktır. Bütün bunları yapabilen insan artık bilge kişidir. Kaderin onun başına getireceği şeylerden etkilenmez. O, artık, kaderini yenmiştir. Özgür bir insandır. “Ruhumuzun gevşemesine izin vermeyelim: zevke boyun eğersem, acıya da boyun eğmem gerekir, zahmete de fukaralığa da. İki şey, ihtirasla öfke, üstümde eşit haklar iddia edecekler. Bu kadar çok ihtiras beni dört yana çekiştirip duracak, daha doğrusu, paramparça edecek. Özgürlük konmuş ortaya, ödül olarak. Bu ödül için çaba harcayacağız. Nedir özgürlük? Diye soruyorsun: Hiçbir şeye, hiçbir zorunluluğa, hiçbir türlü duruma köle olmamak! Kaderi eşit şartla savaşa çekmek! Ondan daha güçlü olduğumu anladığım gün, hiçbir şey yapamayacak bana. Onun elinde ölüm olduğu halde, onu ben sürükleyip götüreceğim”⁵⁷

Özgürlük karşısında zayıf kaldığı için, Seneca, Cicero’yu eleştirir:

“Baba Pompeus’un yenildiği ve onun oğlunun İspanya’da, dağılan orduyu güçlendirmeye çabaladığı dönemde, Cicero, Atticus’a yazdığı bir mektupta nasılda acınası sözler ediyor! “Burada ne mi yaptığımı soruyorsun bana?” diyor. “Tusculum’daki malikânemde, yarı özgür, bekliyorum.” Sonra da geçmiş yaşamına üzüldüğü, şimdiki yaşamından yakındığı ve gelecek konusunda umutsuzluğa düştüğünü gösteren başka sözler ekliyor.

Cicero kendisine “yarı özgür” diyor. Aman Tanrım, bir bilge hiçbir zaman kendini böyle nitelendirecek kadar alçalmasın; özgürlüğü hep tam ve eksiksiz olan, her türlü bağdan kurtulmuş, tümüyle bağımsız ve herkesten üstün konumdaki bir bilge, hiçbir zaman “yarı özgür” olmasın! Kaderin üstünde olan kişinin daha üstünde kim olabilir ki?”⁵⁸

⁵⁷ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.117

⁵⁸ Seneca, Yaşamın Kısalığı, s.13

Seneca özgürlükten bahsederken kölelik kurumuna karşı çıkmaz. Köleliğin kaldırılmasını talep etmez. Köleliği kaderin verdiği bir şey olarak görür. Kader her an köleyi efendi efendiyi de köle durumuna düşürebilir. Bu yüzden, Seneca'nın üzerinde durduğu nokta herkesin içinde bulunduğu konumun ödevlerini yerine getirmesidir. Ayrıca yaratılışlarına inince köle ile diğer insanların bir olduklarını söyler. Onlarda tanrısal akıldan pay almışlardır. “Senin kölem dediğin adam, seninle aynı tohumdan gelmiştir, onunla aynı gökkubbe altında yaşamaktasın, onun gibi soluk alıyorsun, onun gibi yaşayıp ölüyorsun. Sen onu özgür görebildiğin kadar, o da seni köle görebilir.”⁵⁹ O, kölelik konusunda, sadece, kölelere iyi davranılmasını öğüt verir.

Özgürlük bedene ait bir şey olmadığı için köleler de özgür olabilir. “O bir köle!”. Öyle ama belki ruhu özgürdür “O bir köle!”. Evet ama bunun ona ne zararı var? Kim köle değil ki? Göster bana köle olmayanı: Biri şehvetin kölesidir, öteki açgözlülüğün, beriki siyasal ihtirasın, herkes de umudun, korkunun kölesi!”⁶⁰

İnsanların çoğu zenginlik, ün, mevkii peşinde koşuyor. Bunlara sahip olanlar da hep daha fazlası için çabılıyor. Kimi sahip olduğu şeyleri tutkuları uğruna har vurup harman savuruyor. Gerçek kölelik budur. “Kölelik pek az kişinin, çok kişi de köleliğin yakasına yapışmıştır”⁶¹ Önemli olan gerçekten köle olmamaktır.

Başımıza gelen bir felaketler bizim elimizde olmayan şeylerdir. Bunlar kaderin elindedir, tanrının bir öngörüsüdür. Tanrısal olanın hep iyi olmasını bekleriz. Peki dünyamızı tanrısal öngörü yönetiyorsa, neden iyi insanların başına bir takım felaketler geliyor?

Bazı insanların kötülük diye adlandırdıkları felaketler aslında bilgelik için bir gerekliliktir de. Çünkü bilge olmak için sadece doğanın bilgisine sahip olmak gerekmez, aynı zamanda bu bilgiyi yaşamda kullanmalıdır. O zaman gerçekten bilge

⁵⁹ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.109

⁶⁰ Seneca, a.g.e, s.110

⁶¹ Seneca, a.g.e, s.70

olduğunu anlarsın. Kişi, kaderin, verdiği bir şeyi geri alabileceğini, bu yüzden böyle bir duruma önceden kendisini hazırlaması gerektiğini bilebilir. Ama böyle bir durumla karşılaştığında bilgece davranabilecek mi? Bu yüzden böyle felaketler kişinin kendini sınaması için şanstır. Hiçbir sıkıntı çekmemek de doğaya yabancı kalmak demektir. Doğanın kendisinde bile yıkımlar oluyorken, insanların sakın bir yaşam sürmeleri doğaya aykırı bir yaşam olurdu. Büyük insanlar, bilgeler böyle ortaya çıkar: “Ateşe dayanıklılık Mucius’ta denenir, yoksulluk Fabricus’ta, sürgün Rutilius’ta, zehir Sokrates’te, ölüm ise Cato’da. Kötü yazgı olmadıkça, örnek alınacak büyük insan keşfedilemez.”⁶²

1.2.3. Bilgelik

Seneca insanları iki gruba ayırır: Bilgili olanlar ve bilgisizler. Bu ikisinin arasında başka grup yoktur. Bilgelik yoluna girmek isteyen, bu yolda çaba harcayan insan henüz bilge değildir. Seneca, böyle insanları bilgisizler grubuna koyar. Ne zaman ki akıllı ile doğaya uygun yaşamın bilgisini elde edip bunu yaşamına uyguladı; işte o zaman bilgili insanlar arasına geçecektir.⁶³ “doğa bizi iki şey için yarattı: hem evreni temaşa, hem eylem için.”⁶⁴ Bu yüzden bilgelik eylem ile birleştiğinde gerçek amacına ulaşır. Kısacası bilgelik özü sözü bir değildir.

Bütün insanlar akıl sahibi olarak yaratılmalarına rağmen, Seneca’ya göre, herkes bilge değildir. “İnsanın bedenine tanrısal tohumlar serpilmiştir, bunlar iyi bir ekiciye düşerse, indikleri kökene benzer, çıktıkları yere eşit sürgünler sürer. Kötü bir ekiciye düşerse de, tıpkı çorak, bataklık topraklar gibi, öldürür tohumu, ürün yerine yoz otlar biter.”⁶⁵ O halde bilge olmanın koşulları vardır. Bilge iyi bir ekici olmalıdır. Öncelikle akıllı kendisine rehber eder, bilge kişi. Akıl bize doğanın yapısını kavratır.

⁶² Seneca, Tanrısal Öngörü, s.55

⁶³ Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.178-182

⁶⁴ Tuncay, a.g.e, s.303

⁶⁵ Seneca, a.g.e, s.175

Doğanın yapısını kavrayan bilge, kendisinin doğa düzenin bir parçası olduğunu bilir ve bu düzen içinde kendine düşen görevi isteyerek, inanarak yerine getirir. Nelerin kendi elinde olduğunu nelerin kaderin elinde olduğunu bildiği için değiştiremeyeceği şeyleri sükûnetle kabul edecek, değiştirebileceği şeyleri ise aklı ile doğasını da göz önünde bulundurarak şekillendirecektir.

Bilgelik dingin bir hayatı yaşamaktır. “Bir insan doğduğu günkü gibi bir ruh sükûneti içinde ölürse, bilgeliğe erişmiştir: şimdi tehlike yaklaştı ya, tir tir titriyoruz, yüreğimizde cesaret, yüzümüzde renk kalmadı, gözlerimizden yaşlar dökülüyor boş yere. Çünkü yaşamımızı hiçbir parçası bizim olmadı, geçti kayıp gitti elimizde. “İyi mi yaşadım?” diye soran yok “ne kadar yaşadım?” diye bakıyor herkes, Oysa iyi yaşamak herkesin elinde olabilir, ama uzun yaşamak kimsenin elinde değil ki!”⁶⁶

Bilge kişi duygularının efendisidir. O yaşamını aklı kılavuzluğunda sürdürür. Para, şöhret, mevkii onu etkilemez. Eğer bunlara sahipse de; bu şeyler onun yaşamını etkilemeyecektir. Yine bu şeyleri kaybetmekten de korkmayacaktır. Çünkü bu şeylerin kaderin elinde olduğunu, kaderin bir gün bunları elinden alacağını bilir. Onu ne yoksulluk ne de yoksunluk korkutabilir. Evet, bilge kişinin de bazı duyguları olacaktır ama o duygularının aklını esir almasına izin vermeyecektir. “Bilge de titreyecek, acı çekecek, onun da benzi atacaktır. Bunların hepsi çünkü bedensel duygulardır. O halde felaket nerde, o gerçek kötülük nerededir? Şurda olmalı: bu sözünü ettiğim olaylar ruhu yere sererse, ona köle olduğunu itiraf ettirmeye kadar vardırırsa işi, kendi kendisinden bıktırırsa, işte ordadır felaket, kötülük!”⁶⁷

Bilge kişinin kendisine ve insanlara karşı yerine getirmesi gereken ödevleri vardır. Kendine karşı görevi ahlaki yaşamın bütün gereklerini yerine getirmektir- ki zaten bu koşullarda bilge olarak anılır. İnsanlara karşı görevleri ise erdemli kişiliği ve davranışları ile örnek olmak ve vatandaşlık görevlerini yerine getirmektir.

⁶⁶ Seneca, a.g.e, s.70

⁶⁷ Seneca, a.g.e, 169

Seneca'ya göre bilge örnek alınması gereken kişidir. O doğru bilgisi ile insanlara yol gösterecektir. İnsanlar için en yararlı olanı yapacaktır. Stoacılar, bilgenin devlet işlerinde çalışması gerektiğini, bilgisini insanlığın yararına kullanması gerektiğini söylerler. “Gerçekten insandan insana yararlı olması istenir: Olabiliyorsa, birçoklarına, olmadı, birkaç kişiye, olmadı, çok yakınlarına, olmadı, kendine”⁶⁸ Seneca ve diğer Stoacılar için önemli olan bir kavram da dünya yurttaşlığıdır. Bütün insanlar aynı tohumdan geldiğine göre bütün insanlar kardeşler. Bunun için bilge kişi devlet işlerinde görev almazsa bile sadece kendine düşen görevleri yerine getirerek insanlığa yararlı olmuş olacaktır.

“Bir vatandaş olarak görevlerini mi yitiriyor? Bir insan olarak görevlerini yerine getirsin. Bu sebeple biz yüce bir ruhla kendimizi tek bir kentin duvarları içine hapsetmedik, ama bütün dünya ile bağlantı içine girdik ve erdemimize daha geniş bir alan tanıdık diye, dünyayı kendimiz için vatan ilan ettik.”⁶⁹

Seneca devleti zorunlu bir kurum olarak görür. “Mala mülke sahip olma tutkusu nedeniyle özel mülkiyet ile kölelik belirir; bunların ardından da kötülükleri ve bozgunlukları dizginlemek için hukukla ve güçle bezenmiş siyasal kurum ortaya çıkar.”⁷⁰ Bilgeye kralı adalet ve insaf sınırları içinde tutma görevi verilmelidir.⁷¹ Erdemli olmak kamusal iyiliği gözetmekle, yurttaşlık görevlerini eksiksiz yerine getirmekle olasıdır. Hatta yurttaş olarak görevlerinden yoksun bırakılmış olsa da bir insan olarak ortaya çıkmalıdır.

Seneca devlet işlerine ve devlet görevlerine önem verir. Ama içinde bulunduğu devlet artık yozlaşmışsa bilgenin buradan uzak durmasını söyler. Çünkü böyle bir devlette onun görüşleri duyulmayacaktır. Dolayısıyla bilge kişinin devlet işlerinde yer alması gerektiğini söyler ama bunu zorunlu görmez. “sadece adayları ortaya çıkaran ve suçları destekleyen ve barış ve savaşla ilgili görüş bildiren kişi

⁶⁸ Mete Tuncay, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-1**, Ankara, Teori Yayınları, 1985, s.302

⁶⁹ Seneca, *Ruhun Dinginliği*, s.29

⁷⁰ Mehmet Ali Ağaoğulları- Levent Köker, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 5.baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004, s.79

⁷¹ Ağaoğulları-Köker, a.g.e., s.80

devlete yarar sağlamaz, ama gençliği teşvik eden iyi öğretmenlerden bu derece yoksun olduğu bir sırada, ruhlara erdemi damla damla akıtan, paraya ve lüks düşkünlüğüne koşanları yollarından alıkoyan ve geri çeken, başka bir şey yapmasa da, en azından engel olan kişi, resmi görevini özel yaşamında yerine getirerek de devlete yarar sağlar.”⁷²

“Kendini yeniden çalışmalarına vermişsen, yaşamının her türlü iğrençliklerinden uzaklaşmış olacaksın, ne gün ışığına karşı duyduğun bezginlik sebebiyle gecenin olmasını arzulayacaksın, ne kendine acı veren birisi olacaksın, ne de başkaları için anlam ifade eden birisi olacaksın; birçoklarını dostluğa çekeceksin ve en iyi olan herkes senin yanına toplanacak. Çünkü erdem, anlaşılmaz olsa bile asla gizlenemez, aksine belirtilerini çevreye yayar; layık olan herkes, onu izlerinden anlayacaktır.”⁷³

Bilge kişi yapabileceği, gücünün ve aklının yettiği şeyler için çaba gösterir. Bu yüzden boş işler peşinde koşmaz. “...ya anlamsız şeyler içinde ya da anlamsız bir şeyden ötürü zahmet çekmeyelim, yani ya erişemeyeceğimiz şeyler için uğraşmayalım, ya da uğraştığımız arzularımızın değersizliğini ancak birçok utanç verici şeyden sonra anlamayalım. Bu demektir ki, ya yararsız bir zahmet sonuçsuz olmasın; çünkü eğer başarılı olunmazsa, ya da başarılı olunup utanç verirse, bunlardan sonra üzüntü tümüyle kendiliğinden gelir.”⁷⁴

Bilge kişi doğasına uygun olan işleri üzerine alır. “Öncelikle kendimizi incelememiz gerekecek, sonra üstleneceğimiz görevleri... ya sonunu getirebileceğin ya da sonunu kesinlikle kestirebildiğin şeylere elini uzatmalısın; bir hareketinle daha fazla ilerleme kaydeden ve koyduğun yerde durmayan şeyleri bırakman gerekir... Senin karakterin iş yapmaya mı, yoksa serbest çalışmaya ve gözlem yapmaya mı

⁷² Seneca, Ruhun Dinginliği, s.27

⁷³ Seneca, a.g.e, s.27-28

⁷⁴ Seneca, a.g.e, s.41

daha uygundur, diye düşünmen gerekir ve yeteneğinin gücü seni nereye götürürse, oraya eğilmen gerekir.”⁷⁵

Kimi zaman insan farkına varmadan da doğaya uygun yaşıyor olabilir. Fakat böyle kişi, Seneca’ya göre, bilge kişi değildir. Rastlantı ile iyi olan insanın, hep böyle devam edeceğini bilemeyiz. Her ne kadar amaç doğaya uygun yaşamak ise de, bunun bilinçli bir şekilde yapılması gerekir. Çünkü bilgelik ya da ahlaklı bir yaşam sürme neyi niçin yaptığını bilmeyi gerektirir. Doğaya uygun yaşıyorum ama neden? “...doğal olarak mı yoksa kayıtsız bir biçimde mi yaşıyorsun, çok fark eder.”⁷⁶

Bütün zaatlardan kurtulup doğruluğu keşfetmek ruh için kolay değildir. Ruhun dinginliğe kavuşmasını sağlamak gerekir. Bir kere iyiyi keşfettikten sonra ruhu dinginliğe kavuşturmak doğayı anlamak ve farkında olmakla sağlanır. Seneca bu dinginliğe kavuşmada bazı bocalamaların olmasını normal karşılar. “... dingin bir denizin özellikle fırtınadan hemen sonra, durulmasa bile dalgalanması gibi” Bu yolda kararlı olmak gerekir. “Arzuladığın şey ise büyük ve yüce bir şeydir ve tanrıya yakın olmak, sarsılmamaktır”⁷⁷ Kaderin karşına çıkarttığı engellerden yılmamak gerekir ki mutlu olasınız.

⁷⁵ Seneca, a.g.e.s.31-32

⁷⁶ Seneca, a.g.e.s.48

⁷⁷ Seneca, a.g.e.s.23

2. MARCUS TULLIUS CİCERO

Marcus Tullius Cicero yeni görüşler ortaya koymaktan ziyade Yunan felsefesini özellikle Stoa felsefesini Romalılara tanıtmış ve bunu uygulamaya çalışmıştır. Döneminin toplumsal sorunlarını ahlakın yozlaşmasına⁷⁸ bağlayan Cicero ahlakla ilgili düşüncelerini genellikle hukukla ilgili düşüncelerine bağlı olarak ortaya koymuştur. Şimdi Cicero'nun ahlak anlayışını inceleyelim.

2.1. Ahlakın Temeli

Stoacı görüşün doğaya uygun yaşama ideali Cicero'nun da ahlak anlayışının temelini oluşturur. Fakat Cicero'nun ahlak anlayışı daha çok Orta Stoacı çizgidedir.

Cicero'nun ahlak anlayışını incelerken doğa sözcüğünü hem dış dünya hem de insanın kendi iç dünyası olarak ele almalıyız.

Stoacılar göre her şey bir birliktir ve birbirine bağlıdır. Bu birlik ve bağlılık onların düşüncelerinin temelidir. Bu da onların ahlak anlayışlarına yansır.⁷⁹ Ahlak için ilk belirleyici ilke kişinin kendisini ve doğayı bilmesidir. Kişi doğanın bir parçası olduğu için doğayı bilmelidir. Ayrıca akı ile diğer varlıklardan ayrı tanrısal bir boyut taşıdığı için de kendisini bilmelidir.

Aslında doğa yasası akıldır. Cicero'ya göre doğa akıl tarafından yönetilir; akıl ise, insan ile tanrı arasındaki doğal bağı oluşturur. Tanrı'nın yetkin olarak sahip olduğu akıldan insan da pay almıştır. Bu doğal akıl, kendisini, bütün akli varlıkları bağlayıcı doğal bir yasa olarak ortaya koyar. Dolayısıyla, yasa evrensel akıldan doğar. Cicero doğal yasayı hakiki yasa olarak nitelendirir ve onu da “doğru” akıl ile eşitler. Bu yasa herkes için geçerlidir. Bu yasa, buyruklarıyla insanları ödevlerini yerine getirmeye iter, yasaklarıyla da onları hata işlemekten alı koyar. Bu yasa hiçbir

⁷⁸ Ağaoğulları-Köker, İmparatorluktan Tanrı Devletine, s.50-51

⁷⁹ Türkeri, Etik Tarihindeki Temel “ Doğal Yasa” Anlayışları Ve Bu Anlayışlardaki Dini Unsurlar”, **D:E:Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı::XXII, 2005, s.142

şekilde ortadan kaldırılamaz.⁸⁰ Cicero yasayı şöyle tanımlar: “ Kanun, ne insanların fikirlerinin bir ürünüdür ne de halkın bir kararıdır, aksine yasak ve emirlerdeki dirayeti ile bütün evrene hükmeden ebedi ve ezeli bir şeydir. Kanun, her şeyi cebren ya da yasaklarla tanzim eden Tanrı’nın asıl ve en son iradesidir.”⁸¹

“Doğru akıl tanrılarda ve insanlarda ortak olduğundan... doğru akıl da yasa olduğundan, insanların tanrılara yasa yoluyla bağlı olduğu anlaşılmaktadır.”⁸² Peki, insan tanrının bilgisini, doğanın yasalarla işlediğini ve kendisinin bu düzenin bir parçası olduğunu nasıl bilebilir? Tanrısallık olan akıl ile bu bilgileri elde edebilir. Akla sahip olan bütün herkes yasayı bilme kapasitesine sahiptir, çünkü yasa evrensel olarak bütün zihinlere yazılmıştır. “akıl, insan zihnine sağlamca yerleşip iyice geliştiği zaman yasadır.”⁸³ Akıl herkeste ortaktır, aklın öğrendiği şeyler insandan insana değişse bile herkeste öğrenme yeteneği vardır. Aklını doğru kullanan kişi, yani bilge kişi, doğruyu yanlıştan iyiyi kötünden ayırabilir.

Öncelikle Tanrının ve dış dünyanın bilgisini nasıl elde edebileceğimize bakalım:

“Çoğu insanın tanrılar hakkında yanlış fikri olduğu bir gerçektir, ama genellikle bunun sebebi insanın yozlaşmasıdır. Yine de bütün insanlar tanrısallık bir kudretin, tanrısallık bir özün varolduğuna inanır. Bu durum insanların bu konu da oturup anlaşmalarının bir sonucu değildir bu, yine de her araştırmada, yeryüzünde yaşayan soyların bu konuda aynı düşünmesi bir doğa kanunu gibi görülmelidir.”⁸⁴ Doğal bir içgüdü ile tanrılarının var olduklarına inanır, onların yaradılışını aklımızı kullanarak anlamayı öğreniriz. Her ne kadar fikir birliğine ulaşmasak da tanrının varlığı fikrinde insanlar hem fikirdir. O halde tanrının varlığı en kesin yasadır.

⁸⁰ Ağaoğulları-Köker, a.g.e,s.50; Türkeri,a.g.m,s.143-144;Tuncay, a.g.e, s.284

⁸¹ Coşkun Can Aktan- İ. Yaşar Vural, **Özgürlük Yazıları**, Çizgi Kitabevi, 2003, s.1 (erişim:[http://www.canaktan.org/hukuk/insan hakları/felsefi yazılar/marcus_tullius_cicero.htm](http://www.canaktan.org/hukuk/insan%20hakları/felsefi%20yazılar/marcus_tullius_cicero.htm))

⁸² Ağaoğulları-Köker, a.g.e,s.52

⁸³ Tuncay,a.g.e,s.279

⁸⁴ Cicero,Ölüme Övgü,s.26

Cicero ayrıca evrendeki düzeni ahengi temaşa ederek tanrının varlığına ulaşır. “...bizi besleyen, taşıyan, toprağı sürmemize yardım eden, giyeceğimizi veren onca evcil hayvanı, sonra gökleri gözlemek, toprağı işlemek için yaratılmış insanı, en sonunda da insanın yararına sunulan bütün o toprakları, denizleri gördük. Bütün bu şeyleri ve daha nice şeyi görünce, bunları aşan bir varlık ya da yaratıcı olduğundan ya da Eflatunun söylediğı gibi bütün bu şeylerin bir başı varsa ya da Aristoteles’in düşündüğü gibi bu şeyler hep var olmuşsa, böylesine göz kamaştırıcı bir yapının mimarı olduğundan şüphe edilir mi?”⁸⁵ Bütün bu işleyişin tesadüfi olduğu söylenemez.

Tanrının varlığını kanıtladıktan sonra insana dair bilgiye geçelim. İnsan ruh ve bedenden kurulmuş birleşik bir varlıktır. Bundan dolayı iyi beden ve ruhun her ikisinin yetkinliğinde aranmalıdır. Ancak, kendisinde dışardan gelme tanrısal akıl bulunduğu için, ruh bedenden üstündür. Bu yüzden ruhun olgunluğu daha değerlidir ve bu olgunluk çerçevesinde pratik yetkinlik, özellikle de sosyal bir erdem olan adalet ayrıca üstündür.⁸⁶

Ruhun başlı başına nasıl bir şey olduğu, içimizdeki yeri, kaynağı konusunda anlaşmazlık çoktur. Cicero bilgi konusunda olasılıktan yana olduğu için ruh ölümünden sonra dağılıyor mu yoksa sonsuza kadar devam ediyor mu, konusunda kesin bir şey söylemez. Sadece her iki durumu da değerlendirir. “Ölüm ruhu tamamiyle yok ediyorsa, üzerinde durmaya değmez, yok onu sonsuz bir ömür yaşayacağı bir yere götürüyorsa, o zaman istenilmesi gereken bir şeydir. Üçüncü bir ihtimal de yoktur ya...”⁸⁷ Yine de Cicero ruhun ölüm anında bedenle birlikte yok olduğunu savunanlara katılmadığını söylüyor.⁸⁸

Platonun düşüncelerinden hareketle ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlar. “Her zaman hareket halinde olan şey sonsuzdur, ama başka bir şeyi hareket ettiren, kendisi de başka bir yerden hareket ettirilen şeyin, hareket etmeyi bıraktınca yaşamayı da

⁸⁵ Cicero, Ölüme Övgü, s.47

⁸⁶ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, s.108

⁸⁷ Cicero, İhtiyarlık, s.50

⁸⁸ Cicero, Dostluk, s.25

bırakması gerekir. Yalnızca kendiliğinden hareket eden o şey kendi kendini terk edemeyeceği için, hep hareket halindedir; ama bu şey aynı zamanda bir çıkış noktasıdır, hareket eden bütün öteki varlıklar için bir başlangıçtır... Her şeyin başlangıcında bir kaynak olması gerektiği göz önüne alındığında, bir şeyin hiçbir zaman bir kaynağı olmadıysa, bir sonu da olmaz, çünkü başlangıç bir kere yok edilince hiçbir zaman kendi kendine başka bir şeyden yeniden doğamaz, kendi varlığından yola çıkarak başka bir şey de yaratamaz... Dışardan hız verilerek hareket ettirilen hiçbir şeyde ruh olmadığı için, ruhta bulunan şey, ona kendi içinden gelen ve kendisine ait olan hareketle ruha karışmış olan şeydir. Bütün şeyler arasında kendi kendine hareket eden tek şey ruhsa ve bu ruhun kendine has özü, niteliği olduğu için, ruh şüphesiz doğmamıştır, sonsuzdur. Öyleyse hareket ettiğinin bilincindedir ruh, üstelik dışardan gelen bir güçle değil, kendi gücüyle hareket ettiğinin de bilincindedir, bu yüzden hiçbir zaman kendinden kurtulamaz. Şimdi senin ekleyeceğin bir şey yoksa ruhun sonsuzluğu artık kanıtlandı demektir.”⁸⁹

Ruh tanrısal akıldan pay almıştır. Bazı tanrısal özelliklere sahiptir. Peki, tanrısal özelliklerden ne anlıyoruz? “Zindelik, keşif gücü, bilgelik, hafıza. Bu yüzden ruh tanrısaldır diyorum ben; Euripides ise ruh tanrıdır deme cesaretini gösteriyor. Aslında tanrı hava ya da ateş ise, insan ruhu da öyledir, göklerin niteliği toprağa ve suya yabancı olduğu için insan ruhunda da bu unsurdan eser yoktur. Ama ilk kez Aristoteles’in ortaya attığı beşinci bir unsur varsa eğer, tanrılarla ruhların asıl niteliği odur.”⁹⁰

Ruh bedene üstün yanımızdır. Bedeni kontrol etmesi gereken yanımızdır. Ruhumuzun amacı, yani aklımızın amacı, doğal olana uygun davranmaktır. Doğada her şey bir yasa uyarınca gelişiyor, gerçekleşiyor. Aklımızla biz bu yasaların bilgisini elde edip ona göre davranmalıyız. “...öyle zannediyorum ki, ölümsüz tanrılar topraklara baksın ve gökteki nizamı temaşa ettiğinden hayatındaki ahenk ve ölçüyle o nizamı taklit etsin diye insanın vücuduna ruh vermişler.”⁹¹

⁸⁹ Cicero, Ölüme Övgü, s.39

⁹⁰ Cicero, a.g.e, 44-45

⁹¹ Cicero, İhtiyarlık, s.56

Bu özellikler diğer varlıklar içinde sadece insanda vardır. Dolayısıyla tanrısal düzeni anlamak ve ona göre yaşamak sadece insanların görevidir. Akla göre yaşamak ahlaki yaşamın temelidir ve ahlaki yaşam insanlara özgüdür.

Ahlaki yaşam için beden dizginlenmeli, akıl yaşamın yönlendiricisi olmalıdır. Cicero da Stoacıların duyguları bedene indirgeyen düşüncelerini tekrar eder. Duygular bedene, akıl ise ruha aittir. Cicero burada aşırı duygularımızdan söz eder. “...zevk arzusu insanda düşünce bırakmaz, muhakemenin düşmanıdır; hem (tabir caiz ise) aklın gözlerini körleştirir ve faziletle hiç ilgisi yoktur...”⁹² Duygular kontrol altında tutulmazsa aklın önüne perde çeker. Bu yüzden duygularımızı kontrol altında tutmalıyız. Ahlak alanında duyguların yeri olmamalıdır.

Cicero tutkuları bütün kötülüklerin kaynağı olarak görür. Tutkularına kapılan insanın ahlaksız bir yaşamı yaşadığını söyler. O kişiden her türlü kötülük beklenir. “... maddi zevk tabiatın insanlara verdiği en meş’um belasıdır; bu zevki elde etmek için doymak bilmez arzular düşünce ve itidalden uzak alevlenir. Vatana ihanet etmeler, devleti yıkmalar, düşmanlarla gizli görüşmeler hep ondan çıkar; şehvetin göze aldırmadığı hiçbir cürüm, hiçbir kötü hareket yoktur, insanlar fuhuş, zina ve bunlara benzer her rezaleti şehvetin cazibesine kapılarak yaparlar, başka sebeple değil. İster tabiat, ister bir tanrı insanoğluna her şeyden üstün olan akli verirken, şehvetin bu ilahi armağana, bu bağışa en büyük düşman olmasını istemiş. Çünkü kendini zevke kaptıran insanda itidal diye bir şey kalmaz; ve umumiyetle şehvetin hüküm sürdüğü yerde fazilet tutunamaz...”⁹³

“Şu muhakkak ki hiçbir maddi zevk manevi zevklerden üstün olamaz.”⁹⁴ Manevi zevkler ruha aittir. Onlar aklın bize tattırdığı zevklerdir. Ahlaki hayatın getirdiği ödüllerdir.

⁹² Cicero, a.g.e,s.34

⁹³ Cicero, a.g.e, s.33

⁹⁴ Cicero,a.g.e,s.41

Ahlaki yolda ilerlemek için felsefe bir yol göstericidir. Felsefe, ahlaki hayatın temelini anlamak ve ona göre davranıp erdemli olmak için bir araçtır. Felsefe ile biz doğanın yasalarını keşfetmeye çalışırız. “Felsefe önce tanrılara tapınmayı öğretti bize, sonra insan soyunun toplum içinde birlikte yaşamasından kaynaklanan adaleti, sonra da ölçülü, yüce gönüllü olmayı öğretti; gözlerimizin önündeki ve zihnimizdeki karanlıkları öylesine dağıttı ki, yukarıdaki, aşağıdaki, baştaki, sondaki, aradaki bütün nesneleri görebildik.”⁹⁵

2.2. Ahlakın Amacı

2.2.1. Mutluluk

Ahlaki hayatın amacı mutluluğu elde etmektir. Mutluluk, ise doğamıza uygun yaşamakla elde edilir. Cicero da diğer Stoacılar gibi mutluluğu sadece bilmeye değil, bildiklerimizi (doğru yasayı) davranışa geçirmeye bağlar. İnsan düşünmek ve bilmek için değil, her şeyden önce eylemek için bu dünyadadır.⁹⁶ Uygulanmayan bilgi işe yaramayan durağan bilgidir. Ahlaki yaşam eylemlerimizde ortaya çıkar. Mutluluk duygu, düşünce ve eylemlerimiz arasındaki uyumun doğamıza uygunluğunda ortaya çıkar.

Tanrı evreni temaşa etmemiz ve ondaki düzeni kendi yaşamımıza yansıtmanız için bize akıl vermiştir. Evreni temaşa ettiğimizde her şeyin belli bir düzen içinde, bir yasa uyarınca ortaya çıktığını fark ederiz. İnsanın kendi yapısı da bir düzen içinde işler. Ruh ve bedenin kendine özgü özellikleri vardır. Ama bunlar bir arada bir bütün olarak işleyerek birbirlerini etkilerler. İnsanda tanrısal olan akıl ruhumuza yerleşmiştir. Bu yüzden mutluluğun kaynağı doğru akılla ulaştığımız yasalara göre yaşamaktır.

Beden kontrol altında tutulmayınca akıl asıl görevini yerine getiremez. O halde bedenimizi daha doğrusu bedensel olan tutkularımızı dizginlemeliyiz.

⁹⁵ Cicero, Ölüme Övgü, s.44

⁹⁶ Gökberk, a.g.e, s.108

Tutkularımız mutluluğumuzun önündeki en büyük engeldir. Tutkularımıza bir kere yenilirse, isteklerimizin ardı arkası gelmez. İsteklerimizi elde edemeyince de mutsuz oluruz. İsteklerimizi elde etsek bile daha fazlası peşinde koşacağız. Dolayısıyla tutkularımız gözümüzün doymasına engel olacaktır. Nefret, düşmanlık, kıskançlık gibi kötü şeyler tutkuların sonucudur. Hem tutkularımız bizi istediğimiz şeylere ulaştırsa bile, Cicero'ya göre, bunların sonunda duyacağımız haz gerçek mutluluk değildir. Mutluluğu bize yasaya uygun yaşam getirir. Yasa ise doğru akıldır. Tutkular aklımıza karşıt düşünce ve isteklerimizdir. Aklın sağlıklı işleyişine engel olurlar. “Ruh tenden ayrılıp bütün isteklerden, kıskançlıklardan sıyrılınca elbette mutlu olacağız. Ruh bedenın yükünden kurtulunca, gözlem gücümüzü, dikkatimizi yönelteceğimiz bir nesne olmasını isteriz, bu nesneyi işte o zaman çok daha kolaylıkla bulabiliriz, böylece bütün varlığımızı aramaya çalışmaya, incelemeye adayabiliriz, çünkü doğa içimizde bitmek tükenmek bilmeyen bir hakikat aşkı uyandırmıştır.”⁹⁷

Aklımıza uygun yaşamak için sadece kendi doğamızı bilmek yetmez. Biz aynı zamanda evreninde bir parçasıyız. Evrende olup biten şeyler bizi de etkiler. Bu yüzden fizik dünyanın bilgisine de sahip olmalıyız. Stoacı düşüncede kader anlayışı egemendir. Dış dünyada olup biten her şey önceden belirlenmiş yasaya göre ortaya çıkıyor. Bu yüzden dış dünya da olup biten şeyleri mutlulukla ilişkili görmemeliyiz. “Hayatında hiç kötülük görmemiş, feleğin sillesini hiç yememiş bir adam düşün. Ünlü Metellus’un dört oğlu vardı, hepsi devletin ileri gelenleri arasına katılmıştı. Priamos’un ise on yedisi meşru, elli çocuğu vardı; her iki örnekte de dizginler kaderin elindedir, ama kader gücünü yalnız birinde göstermiştir. Oğulları, kızları, torunları Metellus’un ölü bedenini yakılacağı odunların üstüne yerleştirmişlerdir. Oysa Priamos, o kalabalık ailesini yitirmiş, bir sunağa sığınmak için kaçtıktan sonra düşmanın elleriyle katledilmiştir.”⁹⁸ Kaderin etkisi sadece bedenimizdir. Onu da doğanın bir yasası olarak görmeliyiz.

⁹⁷ Cicero, a.g.e ,s.34

⁹⁸ Cicero, a.g.e,s.55

Cicero insanların mutsuzluk nedenlerinden biri olan ölüm korkusuna da değinmiştir. O, ölümü mutsuzluk sebebi olarak görmez. İnsanlar ölümün nasıl gerçekleştiğini bilmediği için ölümden korkarlar. Oysa Cicero'ya göre bu korku yersizdir. “...ruh bedenden ayrılırken çoğunlukla bedende hiçbir şey hissedilmez, hatta bazen haz bile duyulur. Bütün bunlar incir çekirdeğini doldurmayacak konulardır; gerçek her ne olursa olsun, ruhun bedenden ayrılması bir an sürer. Bizi bunaltan, daha doğrusu bize eziyet gibi gelen şey hayatın tek mil güzelliklerinden ayrılmaktır.”⁹⁹ Oysaki insan öleceğini bile bile dünyaya bu kadar bağlanmamalıdır. Ölüm bir doğa yasasıdır ve hiçbir insan bundan kurtulamaz.

Evrenin bize sunduğu bütün şeyler sadece yaşamımız süresince faydalanmamız içindir. “...doğarken hiçbir şey getirmedikimiz için, ölümler de ondan bir şey götürmüyoruz.”¹⁰⁰ Bu yüzden maddi olan hiçbir şeye bağlanmamalıyız. Hatta sevdiklerimize bile.

Bazı insanlar yaşamın kısalığından şikayet ederler. Kimi insanların genç yaşta ölmelerini haksızlık gibi görürler. Böyle bir düşünce yanlıştır. “Vakitsiz ölümün acıklı bir şey olduğunu düşünmek gibi saçmalıkları kocakarı masalları gibi bir kenarda bırakalım. Hangi “vakit” Allahaşkına? Doğanın seçtiği vakitten mi bahsediyorsun? Hayatı bize sunan, borcun ödeneceği günü belirlemeden hayatı bize ödünç veren doğadır. Ödünç verdiği şeyi canı istediği zaman alacaksa, şikayet edecek ne var bunda? Bu borcu bu şartlar altında kabul etmişin.”¹⁰¹

Ne kadar yaşayacağımız kaderin belirlediği bir şeydir. Bu bizim elimizde değildir. Bize düşen görev sahip olduğumuz süreyi en iyi şekilde değerlendirmektir. Daha yapacak çok şeyim vardı, gibi sözlerin ahlaklı bir hayatta yeri yoktur. O halde amacımız akl-ı selimle hareket etmek, yapacaklarımızı ertelememek ve ölümlü

⁹⁹ Cicero, a.g.e,s.54

¹⁰⁰ Cicero,a.g.e,s.60

¹⁰¹ Cicero,a.g.e,s.61

olduğumuzu bilerek hareket etmektir. “Amacımız hakikate ermekse, ölüm bizi kötülüklerden çeker alır, iyilikten değil.”¹⁰²

Ayrıca ölüm yaşamı boyunca ahlaki davranışlarda bulunmuş, gerçek mutluluğa ermiş kişiyi etkilemez. Çünkü o kişi kaderin karşısına çıkardığı her durumu iyi değerlendirmiştir. O artık bu dünyanın nimetlerine bağlanmaz. Şan şöhet onu yaşama bağlayan şeyler olmaktan çıkar. Eğer bu şan ve şöhet ona erdemli bir yaşam sağlamışsa, onu kaybetmekten korkmaz. Çünkü ölüm onun şanını yok etmeyecektir. İnsanlar bu kişileri saygı ile anmaya devam edecektir.¹⁰³ Dünya nimetlerine bağlanan kişiyi ölüm her zaman korkutur.

“Öte yandan, tanrı henüz buyruğunu vermemişken, başkaları korkunç bulsa da son günün bizim için hayırlı olduğuna inanalım, ölümsüz tanrıların ve her şeyin anası olan doğanın hazırladığı hiçbir şeyi kötü saymayalım. Dünyaya gelişimiz, yaratılışımız bir kaza, bir rastlantı değildir, insanoğlunun ne yapıp ettiğini gözleyen bir kudret vardır elbette. Bu kudret bir soy yaratıp onun üremesini sağlayarak, türlü acılarla onu eritip bitirdikten sonra ölümün kucığına, oradaki sonsuz kötülüklerin kucığına atacak bir kudret değildir. Bu kudreti bir barınak, bizi koruması için hazırlanmış bir sığınak olarak görelim.”¹⁰⁴

2.2.2. Erdem

Erdem yaşamı gereğı gibi yani ahlaki olarak yaşamaktır. Cicero'ya göre erdem sadece doğru olanın, yasanın, bilgisine sahip olmak değildir. Uygulanmayan bilgiye sahip olmak çok anlam ifade etmez. “...erdem bütünüyle kullanılmaya dayanır. En yüce kullanımı da, bir devletin yönetimi ve sizin filozoflarınızın güvenli sığınaklarında sözünü ettikleri şeylerin tartışılması değil, gerçekten yapılmasıdır.”¹⁰⁵

¹⁰² Cicero, a.g.e,s.54

¹⁰³ Cicero, a.g.e,s.71

¹⁰⁴ Cicero,a.g.e,s.76

¹⁰⁵ Tuncay,a.g.e,s.264

“Erdem insanda ve Tanrı’da aynıdır, fakat hiçbir yaratıkta böyle değildir, aslında erdem, mükemmelleştirilmiş Doğa’dan başka bir şey değildir; onun için insanlarla tanrılar arasında bir benzerlik vardır. Bu doğru olduğuna göre, bundan daha yakın yahut daha açık hangi ilişki olabilir ki? Bu nedenle, Doğa insanın rahatlığı ve kullanması için cömertçe öyle çok şey vermiş ki, bundan doğal ürünlerin bir rastlantıyla değil, bize bir armağan olmak amacıyla yetiştikleri anlaşılmaktadır; hem bu, bereketli toprağın yalnızca tane ve yemiş olarak verdikleri için değil, hayvanlar içinde doğrudur; çünkü besbelli, bunlardan kimileri insana köle olması, kimileri de ona ürünlerini vermesi, kimileri de yiyeceği olarak işine yaraması için yaratılmışlardır. Üstelik, Doğa’nın öğretileri aracılığıyla sayısız sanatlar da bulunmuştur; çünkü akıl ancak onu ustalıkla taklit ederek yaşamın gereklerini sağlayabilmiştir.”¹⁰⁶ O halde erdem doğanın düzenini yaşamımızda taklit etmekten başka bir şey değildir. Erdem tanrısal olanı hayata geçirmektir. Bizdeki tanrısal olan aklımızdır. Tanrı evreni bizim onu çözebileceğimiz şekilde düzenlemiştir.

Biz ahlaki bir hayat sürmeye doğamız tarafından itiliriz. Adaletli, dürüst, cesaretli bir yaşam sürmek bizim ödevimizdir. “Ahlaki yükümlülük duygumuzun, tanrılara karşı saygımızın kimden geldiğini sorabiliriz. Bütün halklar için ortak olan ya da toplumsal dediğimiz yasayı kimden alırsınız? Adalet, şeref ve dürüstlük duygularımız kimden geliyor? Biz insan ırkının yararlandığı doğal kaynakları çoğaltmak yolunda kuvvetle çalışmaya zorlandığımızda, planlama ve çabalarımızla yaşamı daha güvenli ve daha varlıklı kılmak istediğimize ve bu güzel ödevi doğanın kendisi tarafından itildiğimize göre, insanların en iyilerinin seçtiği bu yolda sebat edelim ve bize dön diyen, hatta ilerlemiş durumdaki askerleri bile geri çağıran boru seslerine kulak asmayalım.”¹⁰⁷

Erdemli yaşam bize gerçek mutluluğu getirir. “...erdem, sıkıntıların ve tehlikelerin bedeli olarak övgü ve şöhretten başka hiçbir bedel istemez.”¹⁰⁸ Erdem mutluluğun dayanağıdır. Fakat bu konuda Cicero, Eski Stoacılar kadar sert değildir,

¹⁰⁶ Tuncay, a.g.e, 281

¹⁰⁷ Tuncay, a.g.e, 264-265

¹⁰⁸ Cicero, *Şair Archias Savunması*, çev. Bedia Demiriş-Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997, s.63

daha çok Orta dönem Stoacı çizgidedir. O, sağlık, zenginlik, şan, şöhret gibi şeylere de değer verir. Ama bu şeyler erdeme koştur kullanılmalı.¹⁰⁹ İlk plan erdemli olmaktır.

Adaleti aramak ve erdemli olmak, kendi kendini ödüllendirir.¹¹⁰ Yani kişi erdemli olduğunda iyi şan onun peşinden gelecektir. Cicero, Görevler Üstüne’de bir liderin erdemli ve adil olması gerektiğini vurgularken, ayrıca bilgelik, adalet ve dürüstlüğün önemli olduğu gibi, iyi şan şöhreti sürdürmenin de önemli olduğunu vurgular.¹¹¹

Erdem insana toplumda saygın bir yer kazandırır. “Erdemden başka sevilabilecek hiçbir şey yoktur, hiçbir şey onun kadar insanı sevgiye çekmez; bu yüzden hiç görmediğimiz insanlara bile erdemleri ve dürüstlüklerinden dolayı bir çeşit sevgi besleriz...”¹¹²

“Ruh geleceğe dönük olarak hiçbir şey hissetmediyse ve herkes kendi yaşam süreci içinde süreyi sınırlayan şeylerle düşüncelerine bir sınır koyduysa, hiç kuşkusuz ne bu kadar büyük zorluklar içinde kendisini paralar, ne bu derece endişe ve uykusuzluk içinde işkence çeker ve ne de yaşamın kendisiyle ilgili olarak bu kadar çok mücadele ederdi. Gece-gündüz ruhu şöhret dürtüsüyle kışkırtacak ve ismimizin anılmasının, yaşamımızın süresiyle ölçülmemesi gerektiğini, ama gelecekteki bütün zamanlarda ismimizin aynı derece anılır olmasının gerektiğini anımsatacak bir güç artık en iyi insanda da vardır. Kamu işleriyle ve de yaşamın bu tehlikeleriyle ve sıkıntılarıyla uğraşan hepimiz son anımızdan, her şeyin bizimle aynı zamanda öleceğini düşünecek kadar zayıf ruhlu mu görünelim? Birçok üstün insan, ruhlarının değil ama bedenlerinin betimlemesi olan heykelleri ve büstleri çaba sarf ederek bırakmadılar mı? Üstün yeteneklerce biçim verilmiş ve cilalanmış bir model

¹⁰⁹ Gökberk,a.g.e,s.108

¹¹⁰ Donald Tannenbaum- David Schultz, **Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri**, çev.Fatih Demirci, Ankara, Adres Yayınları, 2005,,s.91

¹¹¹ Tannenbaum- Schultz,a.g.e, s.91

¹¹² Cicero,Dostluk,s.37

bırakmak yerine, düşüncelerimizin ve erdemlerimizin modelini bırakmayı fazlasıyla tercih etmemiz gerekmez mi?”¹¹³

Cicero, erdemli olduğunun göstermenin en güzel yeri olarak devlet işlerini gösterir. O, bu konuya diğer Stoacılaradan daha fazla önem verir. “En büyük erdem, bilgelere düşen en yüce görev, devletin hizmetinde olup topluma yararlı olmaktır: “Yönetim için doğuştan yatkınlıkları olanlar her duraksamayı üzerlerinden atmali, yüksek görev almalı, devlet işlerine girmelidirler; çünkü böyle yapılmazsa iyi bir yönetim sağlanamaz ve ruh yüceliği kurulamaz.”¹¹⁴ Erdem başkalarına da yarar sağlamalıdır.

Erdemi kişinin yaşında aramamalıyız. Her ne kadar erdemli olmak deneyimlere de bağlı olsa, doğruyu yani yasayı yaşamına uygulamayan insan ne kadar yaşlı olursa olsun erdemli değildir. “... Ne ak saçlar, ne yüzdeki kırışıklıklar insana hemen itibar temin edemez; ancak şerefli bir hayattan sonra bu olgun çağa yetişen kimse itibarın en güzel meyvalarına erişir...”¹¹⁵ Erdem kendini sadece düşüncede değil eylemde de göstermelidir.

Erdem iyi olanı hayata geçirmektir. Mevki, şan, para gibi şeyler insanlar arasında çekişmelere ve düşmanlıklara neden olabilir. Bu yüzden bu gibi şeylerin insanlar arasındaki ilişkileri bozmasına izin verilmemelidir. “Dostluk, tüm insansal ve tanrısal konularda iyi niyet ve şefkatle uyuşmadan başka bir şey değildir. Bilgelik bir tarafa bırakılacak olursa, ölümsüz tanrıların insana bundan daha iyi bir şey vermiş olduklarını sanmıyorum. Bazı insanlar zenginliği yeğ tutar, bazıları sağlığı, bazıları yetkeyi, birçokları ise zevkleri. Bu sonuncusu hayvanlara yaraşır, diğerleri geçici ve belirsizdir, kendi kararlarımızdan çok kaderin cilvesine bağlıdır. En yüce iynin erdemde bulunduğunu söyleyenler çok haklı, ancak dostluğu hem doğuran, hem de sürdüren erdemin kendisidir ve dostluk, hiçbir şekilde erdemsiz olmaz. Artık erdem sözcüğünü günlük yaşamımız ve konuşmalarımız içinde yorumlayalım, bazı

¹¹³ Cicero, Şair Archias Savunması,s.63-65

¹¹⁴ Ağaoğulları-Köker, a.g.e,57

¹¹⁵ Cicero, İhtiyarlık,s.48

filozofların yaptığı gibi, onu sözcüklerin tantanasına getirmeyelim, iyi insan olarak sayılan, Paulus'lara, Cato'lara, Gallus'lara, Scipio'lara ve Philus'lara iyi diyelim. Sıradan yaşam için onların iyiliği yeter; hiçbir zaman hiçbir yerde bulunmayan insanları ise bir tarafa bırakalım.”¹¹⁶

Erdem her koşulda kendini korur. Korkulardan, endişelerden uzak durmak için değil erdemin kendisi için erdemli olunmalıdır. Bu duygulardan kaçmak istiyorsak erdeme sığınmalıyız. Çünkü erdem bu gibi duyguları küçük görür. “...erdem zorunlu olarak kendine karşıt olan şeyleri küçük görür ve onlardan nefret eder; iyiliğin kötülükten, ölçülülüğün şehvet düşkünlüğünden, cesaretin korkaklıktan nefret etmesi gibi. Bu nedenle adaletsizliğin en çok adilleri, korkaklığın en çok cesurları, hovardalığın ise en çok ölçülü insanları endişelendirdiğini görebilirsin. Bu yüzden iyiliklere sevinmek ve karşıtlıklarından acı duymak dengeli bir ruha özgüdür.”¹¹⁷

Cicero ruhun duygulardan tamamiyle soyutlanmasına karşı çıkar. “Ruh heyecan verici duygudan yoksun kalırsa, insanla hayvan arasında bile demiyorum, insanla ağaç kütüğü, bir kaya veya bu cins bir şey arasında ne fark kalır? Erdemin sert, adeta demirden olmasını isteyenlerin dinlenmemesi gerekir; aslında erdem birçok durumda olduğu gibi dostlukta da esnektir ve işlenebilir, öyle ki, dostun iyi günlerinde adeta genişler, kötü günlerinde ise daralır. Bu yüzden çoğu kez dost uğruna duyulması gereken ıstırap dostluğu yaşamdan kaldıracak kadar güçlü değildir, aynı şekilde, bazı kaygılar ve üzüntüler doğurur diye erdemden de vazgeçilecek değildir.”¹¹⁸

Cicero ayrıca erdemin yaşla da bağlantılı olduğunu vurgular. “...Ömrün gidişi bellidir, tabiatın çizdiği bir tek yol vardır, basit bir yol; ve her çağın kendine göre bir hali vardır; çocuklarda zayıflık, yetişkinlerde taşkınlık, orta yaşlılarda ağır başlılık,

¹¹⁶ Cicero,Dostluk,s.31

¹¹⁷ Cicero, a.g.es.48-49

¹¹⁸ Cicero,a.g.e,s.49-50

ihtiyarlarda olgunluk tabii hallerdir, bunları zamanında kabul etmek lazımdır...”¹¹⁹ İnsanlar yaşları ilerledikçe başlarından geçen olayların tecrübesiyle daha mantıklı davranırlar. Bu yüzden yaşlıların erdeme ulaşması diğer insanlara göre daha kolaydır. Ve onlar bu tecrübelerini genç kuşaklarla paylaşmalıdırlar. “...İhtiyarların can sıktıklarını değil, hoşla gittiklerini söylemek daha doğru olur: öyle ya, akli başında ihtiyarlar iyi mizaçlı gençlerden nasıl hoşlanır, gençler kendilerine itibar ve sevgi gösterdikleri zaman ihtiyarlığa nasıl daha kolay katlanırlarsa, buna karşılık gençler de ihtiyarların öğütlerini dinlemekten zevk alır ve onlar sayesinde fazilete karşı bir heves duyarlar.”¹²⁰

“ Aklin öğrendiği şeyler insandan insana değişmekle birlikte, öğrenme yetisi aynı kalmaktadır. Dolayısıyla hangi ulustan olursa olsun bir yol gösterici bulursa erdeme erişmeyecek insan yoktur.”¹²¹ Dolayısıyla erdemli olmak için erdemli, bilgili insanlarla iç içe olmak önemlidir.

Erdem öğrenilebilen ve öğretilebilen bir yapıdır. Bu yüzden erdemli kişiler bilgilerini diğer insanlarla paylaşmalılar. Ayrıca insanlar kendilerine erdemli insanları arkadaş ve dost edinmeye çalışmalıdırlar. Çünkü insanlar birbirlerinden kolaylıkla etkilenebilirler. Erdemli olmak isteyen kişiler karşısındakilerin dürüstlüğünden ve samimiyetinden faydalanmak isterler. Bu da bize dostlarımızı iyi seçmemiz gerektiğini gösterir. “Erdem tek başına en yüksek derecesine ulaşamadığı için, o noktaya bir başkasıyla bir olup onun eşliğinde erişsin diye dostluk, doğa tarafından erdemın yardımcısı olarak verilmiştir, kötülüklerin yordakçısı olarak değil. Böyle bir ortaklık insanlar arasında da varsa ya da olmuş veya olacaksa bu, onları doğanın en yüce iyisine götürecek olan en iyi ve en mutlu yoldaş olarak sayılmalıdır. Bu, bana göre peşinden koşulması gerektiğini düşündükleri her şeyi, mevkileri, şan şöreti, ruh huzurunu ve sevincini içinde barındıran bir ortaklıktır. Bütün bunlar varolduğunda yaşam mutludur, bunlar yoksa mutluluk da yoktur.”¹²² Bu bize gösteriyor ki, Stoacı erdemın bir bireysel bir de toplumsal yönü vardır. Erdem bütün

¹¹⁹ Cicero,İhtiyarlık,s.29

¹²⁰ Cicero,a.g.e,s.24-25

¹²¹ Ağaoğulları-Köker,a.g.e,s.55, Tuncay,a.g.e,283

¹²² Cicero,Dostluk,s.69

insanlığa ait bir şeydir. Onu elde eden isterse tek kişi olsun, erdemde bencilliğe yer yoktur. “...bütün ulusları gözeten ve onların iyiliğini düşünen erdem, insanlıktan uzak, işe yaramaz ve kendini beğenmiş değildir; halkın şefkatine aykırı olsaydı, gerçekte böyle davranmazdı.”¹²³

Burada eğitimin önemi de ortaya çıkıyor. Cicero iyi bir doğanın eğitimle desteklenmesi gerektiğini vurgular: “Ben ayrıca şunu da ileri sürüyorum; seçkin ve parlak bir doğal yapıya eğitimden elde edilen bilgi ve olgunluk eklendiğinde, işte o zaman parlak ve ender bulunan bir şey meydana gelir.”¹²⁴

2.2.3. Bilgelik

Cicero, bilgeliği en iyi önder olan tabiatın, tanrıymış gibi peşinden gitmek, ona uymaktan ibaret görür.¹²⁵ Ahlaklı yaşamın ne demek olduğunu bilen ve onu eksiksiz hayatına uygulayan kişi bilge kişidir. Bilgelik erdemli yaşam sürdürmektir.

“Tam anlamıyla gelişip mükemmelleşince akla haklı olarak bilgelik denir.”¹²⁶ O halde bilge kişi yapacağı her işi akıl süzgecinden geçirir. Bundan sonra yapılmaya değer bulursa o işleri yapar. Doğru akıl bilgeliğin en büyük özelliğidir. Doğru akıl hem tabiatın yasalarını hem de ona bağlı olan insanın doğasını bilir.

Kendisi de hatip olan Cicero’ya göre bu bilgi, mantığın bir bölümü olan, retorik ile desteklenmelidir. “Kişi felsefe bilebilir ancak düşüncelerini açık ve seçik olarak karşısındakine aktaramaz ya da kişinin ikna edici konuşma yeteneği güçlüdür, ancak bilgelik yönü zayıf olduğu için, sahip olduğu bu sanatı insanlığın zararına kullanabilir. Dolayısıyla Cicero retorika eğitimini felsefe, özellikle ahlak felsefesi eğitiminden ayrı düşünmez ve bilgeliği konuşma yeteneği ile birleştirir.”¹²⁷

¹²³ Cicero, a.g.e,s.51

¹²⁴ Cicero, Şair Archias Savunması,s.47

¹²⁵ Cicero, İhtiyarlık,s.11

¹²⁶ Tuncay,a.g.e,s.280

¹²⁷ Çiğdem Dürüşken, **Roma’da Rhetorika Eğitimi**, 2. baskı, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001,s.56

Bilge insan diğer insanlardan daha değerlidir. Bilgelik ise kişinin düşünce ve davranışları ile ölçülmelidir. “İyi yurttaşlar kalabalıktan daha değerlidir; insanların sayılmasının değil, tartılmasının gerekli olduğuna inanıyorum”¹²⁸ Ayrıca yasaları bulup insanları aydınlatan kişiler de bilgelerdir. “Doğal yasaları kim kavrayıp ortaya koyabilir? Cicero, bu noktada elistist yaklaşımını açıkça ortaya koyarak, bu soruyu bir azınlık olarak yanıtlar. Çünkü ona göre mutlak bir biçimde doğruyu yanıltan, iyiyi kötünden ayırabilecek doğru akıl bilgelerin zihninde bulunmaktadır; dolayısıyla neyin doğal yasa olduğunu belirleyecek olan bilgelerdir. Bütün insanlarda akıl olduğundan dolayı bir kimse delirmediği sürece bu yasalara uyması insanlığın gereği olmaktadır.”¹²⁹

Bilge insan üzerine düşen ödevleri eksiksiz yerine getiren insandır. Bu ödevler sadece kendi ahlakı ile ilgili değildir. “En önemli görevler tanrılara yöneliktir, onu devlete yönelik görevler, sonra ebeveynine, çocuklarına, sonra diğer aile üyelerine ve sonra da arkadaşlarına ve diğer insanlara yönelik görevler izler. Bu hiyerarşiye göre, hem dini hem de kamusal görevler, özel ailevi görevlerden önce gelir.”¹³⁰

Cicero bilge kişinin yerine getirmesi gereken ödevlerden en çok devletle ilgili görevler üzerinde durur. Adalet erdemi ile hukuk kavramını sık sık vurgular. “...ben devlete hizmeti, bilgelerin en görkemli işi ve iyi bir insan olmasının başlıca işareti ya da ödevi sayıyorum.”¹³¹

Cicero da devleti doğal bir oluşum olarak görür. Çünkü insanlar doğal olarak bir arada yaşama içgüdüsüne sahiptirler. Bunu bir zayıflık olarak görmez. Bilge kişiye de en çok devletle hukukla ilgili ödevler yükler.

¹²⁸ Ağaoğulları-Köker, a.g.e,s.64

¹²⁹ Ağaoğulları-Köker,a.g.e,s.53

¹³⁰ Tannenbaum-Schultz, ag.e, s.90-91

¹³¹ Tuncay,a.g.e,s.267

İnsan aklı ile gerçek hukuku oluşturmalıdır. Cicero adalet erdemi üzerine daha fazla eğilir. “Cicero, adaletin hukuk tarafından gerçekleştirilmesini gerekli değişmez ilke olduğuna inanmaktadır. Toplum adet ve gelenekleri, tabiatın gereği olan adaletin gerçekleşmesine engel olmamalıdır. Eğer adalete uygunluk, toplumda yürürlükte bulunan kanunlara ya da örflere veya fayda esasına uygunluk olarak anlaşılırsa, herkes şu ya da bu nedene dayanarak adaleti ihlal etmek imkanını arayacaktır. Oysa adalet, iyi kanunlarla fena kanunları, iyi örflerle fena örfleri birbirinden ayırmak hususunda en doğru ve en şaşmaz ölçüdür. Akıl insanların eşya hakkında fikir sahibi olmalarını, eşyayı bilmelerini sağladığı gibi, haklı ve doğruyu bulmalarına da yardım eder... Gerçek hukuk insan aklında belirir. Bu hukuk evrensel, değişmez ve ebedidir. Bu hukuka iyi insanlar uyarlar. Kötüler üzerinde bu hukukun herhangi bir etkisi olmayabilir. Bu hukuku tamamen değiştirmek imkansızdır. Kısmen değiştirmeye çalışmak ise büyük bir suç sayılmalıdır.”¹³²

Ulusların uygulamaya koydukları öldürücü ve ahlak bozucu kanunlar nelerdir? Bunlar, bir soyguncular çetesinin mecliste geçirdiği kurallar yerine kanunlar denilmemesini hak etmemektedirler.¹³³

Dini görevleri de kamusal görevler için gerekli görür. Devletin sürekliliğini sağlar. Cicero, dinsel ceza korkusunun insanları doğru yola soktuğunu söyler. Ayrıca aynı tanrılara tapınmanın toplumu sağlıklı kıldığını açıklayıp “devletin izin vermediği yeni ya da yabancı tanrılar için bir kült oluşturulmaması” gerektiğini vurgular.”¹³⁴ Bilge kişi tanrıya inanır ve onun yasalarına boyun eğer. Onun isteklerini diğer insanlara iletmeye, onları doğru yola sokmaya çalışır.

Devletle çalışan herkes erdemli olmalıdır. Cicero bir komutanın bile sadece askerlik bilgisine değil; erdem, saygınlık ve iyi talihe sahip olması gerektiğini

¹³² Adnan Güriz, Hukuk Felsefesi, s.178

¹³³ Aktan- Vural, Özgürlük Yazıları, s.2

¹³⁴ Ağaoğulları-Köker,a.g.e,s.66

söyler.¹³⁵Devletin amacı “toplumsal düzeni koruyup yurttaşların mutlu ve iyi bir yaşam sürmelerini sağlamaktır”.¹³⁶

Hiçbir engel bilge kişiyi ödevlerini yerine getirmekten alıkoymaz. “Hayat durmadan değiştiği, hiç beklenmedik şeyler getirebileceği, hayatın kendisi de zaten kısa olduğu için ölüm hiçbir zaman bize uzak olmaz; bu yüzden de ölüm bilge kişiyi devletin ve ailesinin çıkarlarını gözetmekten alıkoymaz, bu yüzden de gelecekte hiç haberi olamayacağı halde kendi derdiymişçesine geleceği düşünür o insan.”¹³⁷

Cicero da ırk, ulus sınıf ayrılıklarına rağmen bütün insanların eşit olduğu tezini savunur.¹³⁸ Bütün insanlar tanrısal akıldan pay aldıkları ve aynı ölçüde öğrenme yeteneğine sahip oldukları için özünde eşit doğmuşlardır. Aslında her insan aynı yasaya tabidir. Bu yüzden aklını kullanıp yasayı ortaya çıkardığında eşitsizlikler de ortadan kalkacaktır. Cicero bu duruma doğal hukuk kavramından yola çıkarak ulaşır. Bütün insanlar doğal yasaya bağlı olduklarına göre tek devlet olmalıdır. Buradan da Stoacıların dünya yurttaşlığı düşüncesine ulaşır. Her insan bir dünya yurttaşdır.¹³⁹

Devlet Üstüne de Laelius, evin ötesinde hangi şeyin özel hayatı etkilediği sorar ve cevap, bütün evrenin ev olduğudur. Bu cevap, devletten evrene kadar her şeyi bir bütün haline getirme çabasını da akla getirmektedir. Yine bu cevap aynı zamanda özel ve kamusal hayatları birbirinden ayrılmaz hale getirir görünmektedir. Diyalogun sonundaki kısımlarda Cicero, iyi insanla iyi yurttaş arasında bir zıtlık olduğunu varsayar ve gerçek adaletin egemen olduğu bir devlet oluşturarak, bu ikisini uzlaştırır. Bu durumda gerçek erdemler, aynı zamanda iyi yurttaş için de geçerlidir. “...herkesin üzerinde anlaştığı şey doğanın sesi ise, bu dünyayı terk etmiş insanlara özgü bir şeylerin sürüp gittiği konusunda herkes fikir birliğine varmışsa, bizim de aynı fikri kabul etmemiz gerekir.”

¹³⁵ Cicero, **Pompeus’un Yetkisi Hakkında**, çev. Ü.Fato Telatar, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003 s.18

¹³⁶ Ağaoğulları-Köker,a.g.e,s.59

¹³⁷ Cicero,Ölüme Övgü,s.60

¹³⁸ Güriz,a.g.e,s.178

¹³⁹ Ağaoğulları-Köker, a.g.e,s.54

3. EPIKTETOS

Epiktetos, ilk Stoa görüşün bütün özelliklerini yansıtan bir düşündürdür. Daha çok aktöre konuları üzerinde durur, felsefe görüşlerini bu alandaki sorunlar üzerinde yoğunlaştırır. Yaşamı ilk Stoanın davranış kurallarına göre düzenleme gereğine inanır. Ona göre bilge kişi yaşamını bütün tutkulardan sıyrarak, erdem ilkelerine ve doğaya uygun bir nitelikte düzenleyen insandır. Ahlak anlayışını da bu doğrultuda şekillendirir.

3.1. Ahlakın Temeli

Epiktetos da diğer Romalı Stoacılar gibi ahlakın en yüksek amacını mutluluk olarak görür ve bu mutluluğa da doğaya uygun yaşamayla ulaşılacağını söyler. Doğa insanı akıl sahibi olarak yaratmıştır. İnsan akli ile doğaya uygun olanı seçer ve ona göre yaşar. Doğanın gidişatı önceden belirlenmiş olduğu için insan da bu belirlenimin dışına çıkamaz. Bu sebeple, Epiktetos, ahlaki olanı belirlemek için elimizde olan ve elimizde olmayan şeyler ayırmasına gitmiştir. Elimizde olan şeyler düşüncelerimiz, duygularımız, istek ve davranışlarımızken, elimizde olmayan şeyler mal, şan, şöret, makam gibi talihin bize verdikleridir. O halde, ahlak, elimizde olmayanlara katlanıp razı olmak ve elimizde olanları da doğaya uygun bir şekilde kullanmakla ortaya çıkacaktır. “Allah’ın en doğru, en yerinde, en çok ayaklar altına alınamayacak kanunu, her zaman güçlüye boyun eğmesi ve akılla onu yenmesidir.”¹⁴⁰ İnsan gücünün yetmediğine boyun eğmeli ve akli sayesinde elinde olan şeyleri kaderini yenmek için kullanıp, mutlu yaşama ulaşmalıdır.

Epiktetos’a göre “iyi bir yaşam” başlıca üç tema üzerine kuruludur: arzularımızın efendisi olmak; görevlerinizi yerine getirmek, kendimiz ve büyük insanlık topluluğu içindeki ilişkileriniz üzerine açık seçik düşünmeyi öğrenmek.¹⁴¹

¹⁴⁰ Epiktetos, Düşünceler ve Sohbetler, s.72

¹⁴¹ Sharon Label, İçsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar, çev. Cengiz Erengil, 2.baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005,s.5

Doğaya uygun yaşamak için doğaya uygun olanın bilgisine sahip olunmalıdır. Öncelikle tanrının varlığının bilgisini elde etmeliyiz. Epiktetos bunu ulaşılabilecek ilk bilgi olarak görür. “Bellenmesi gereken ilk bilgi; Tanrısal iyilikleri ile her şeyi yöneten bir Allah’ın varlığı, yalnız davranışlarımızın değil ama duygularımızın ve düşüncelerimizin de ondan saklanmayacağıdır. Bundan sonra onun niteliğini çözmek gerekir. Niteliği iyice bilindiği için ona kendini beğendirmek ve boyun eğmek isteyenler bütün çabalarını zorunlu olarak ona benzemeye harcamalı, kısacası özgür, sözüne bağlı, iyiliksever ve efendi olmalıdır.”¹⁴²

Stoacı ahlak anlayışında doğa derken sadece evren anlaşılmamalıdır. Doğa bir anlamda evren yani bizimde içinde bulunduğumuz evren iken, bir anlamda da bizim kendi iç dünyamızdır. “İnsanın doğası iyi şeyler yapmak, işbirliği yapmak ve başkalarının iyiliğini istemektir.”¹⁴³ Dışımızdaki her şey kendimizi anlamamız, denememiz ve kontrol etmemizi sağlar. Dolayısıyla bilgimiz hem kendimizi hem de dışımızda kalan şeyleri içerecek kadar geniş olmalıdır. Allah’ın varlığına ulaştıktan sonra onun bir parçası olduğumuzu öğrenmeliyiz. Epiktetos’a göre insan tanrısal akıldan pay almıştır. Akıl onun yol göstericisidir. O halde insan şu soruların cevabını öğrenmelidir. “Benim olan nedir? Benim olmayan nedir? Bana verilen nedir? Allah’ın yapmamı istediği nedir? Yapmamamı istediği nedir?”¹⁴⁴ Bu soruların cevabı ahlaki yaşamı düzenleyen ilkelerdir.

Bütün insan davranışlarının iyiye, erdeme yönelmesi gerekir. Bunun için tanrısal olana benzemeye çalışılmalıdır. Erdem insan için bir yaşama kuralıdır. Aklını yaşamına kılavuz etmeyi gerektirir. İnsan istenci ve aklı ile bütün tutkulardan, gösterişten, aşırı davranışlardan sıyrılabilir. Çünkü duygu ile ilgili kısım bizim elimizde olan şeylerdendir, yani onları değiştirebilir, düzeltebiliriz. Böylece iyi yaşamın koşullarından olan arzularının efendisi olmayı gerçekleştirir.¹⁴⁵

¹⁴² Epiktetos, a.g.e, s.86-87

¹⁴³ Labell, a.g.e, s.17

¹⁴⁴ Epiktetos, a.g.e, s.130

¹⁴⁵ Eyuboğlu, Bilgelerin Dilinden, s.409

Epiktetos’a göre insan ahlakla ilgili alanda özgürdür. Ahlaki alan benim kontrolüm altında olan şeylerle ilgilidir, bu şeyler doğaları gereği özgürdür, kimse onların ortaya çıkmasına engel olamaz. Kontrolümün dışında olan şeylerse kaderdir, onları değiştiremem. Dolayısıyla ahlaki alanda kaderin yeri yoktur. Biz öncelikle neyin kontrolümüz altında olduğunu ve neyin kontrolümüzün dışındaki olduğunu tespit etmeliyiz. Eğer yapmak istediğiniz şey ya da başınıza gelen şeyler sizin kontrolünüz dışındaki bir şeyle ilgiliyse, kendinizi ona katlanmak üzere eğitmeliyiz.¹⁴⁶

Şan, şöhet, para vs. şeyler ve tutkularımız doğamıza yabancı gelen şeylerdir. “...ne olursa olsun, bize yabancı gelen her şey, değer verince bizi köleliğe götürebilir.”¹⁴⁷ İnsanın doğası akla uygun olandır. Akılsal olandan uzaklaştıkça doğamızdan da uzaklaşmış olacağız.

“Büyük ve genel, küçük ve yerel her konuda, doğa kanunlarıyla uyumlu bir şekilde kendinize yol gösterin. Sizin en yüksek idealiniz, iradenizi doğa ile uyumlu hale getirmek olmalıdır”¹⁴⁸ Bu Epiktetosçu ahlak anlayışının temelidir.

Epiktetos’a göre belenmesi gereken ilk bilgi Tanrı’nın bilgisidir. Peki, Tanrının bilgisine nasıl ulaşacağız?

Epiktetos Eski Stoa düşüncesinin evren anlayışına bağlıdır. Ona göre Tanrı ile evren birdir. Bu panteist düşünceye göre her şey tanrının bir parçasıdır. İnsan da tanrısal olanın bir parçasıdır. Tanrısal akıldan pay almıştır. Tanrı yaratıklarından ayrı olmadığı için Epiktetos, “Tanrı babandır, senin içindedir” der.¹⁴⁹ Her şey olan Tanrıyı bilmek için aracımız her şeyden önce aklımız olacaktır.

¹⁴⁶ Epiktetos, a.g.e, s.15; Labell, a.g.e, s.10

¹⁴⁷ Epiktetos, a.g.e, s.130

¹⁴⁸ Labell, a.g.e, s.14

¹⁴⁹ Epiktetos, a.g.e, s.80

Epiktetos Tanrının varlığını kanıtlamak için evrendeki düzenden hareket eder. “Allah’ın; bilmeniz ve tanımanız için gözünüzün önüne yaydığı, kainatın(Evren) o kadar imrenmeye değer görüşlerini hiç incelemeden mi öleceksiniz?”¹⁵⁰ İnsanlar evreni dikkatle inceledikleri zaman bu mükemmel ahenk ve bu ahengin de bir yaratıcısı olduğunun farkına varacaklardır. Ayrıca evrendeki her şey birbirine bağlı bir şekilde bir amaç doğrultusunda yaratılmıştır. “Allah yalnız renkleri yaratmış ve onları ayırt edecek, görececek gözleri yaratmamış olsaydı bu renkler neye yarayacaktı? Renkleri ve gözleri yaratıp da ışığı yaratmasaydı renkler ve gözler neye yarayacaktı? Bu üç şeyi birbiri için yaratmış olan kimdir? Bu eşsiz birliğin yaratıcısı kimdir? Allah tır. Demek ki tanrısal bir kuvvet vardır.”¹⁵¹

Evreni incelersek Tanrıya ulaşırız. Evrendeki her şey bir amaç ve düzen içerisinde işler. Bu düzen bir tesadüf olamaz. Epiktetos’un ahlak anlayışının ilk adımı olan Tanrının bilgisini evreni temaşa ederek ve akıl yürüterek elde ederiz.

Bundan sonra Epiktetos Allah’ın niteliğinden söz eder: “Allah’ın niteliği nedir? Zeka, bilgi, düzen ve akıldır. Ancak onda gerçek iyiliğin ne olduğunu böylelikle öğrenebileceksin!”¹⁵² İnsan bütün varlıklar arasında Tanrıya en yakın olanıdır. Ve o, tanrısal akıldan pay almıştır. Şimdi Epiktetos’un insanı ele alışına bakalım:

Epiktetos insanı akıl sahibi ölümlü bir hayvan olarak tanımlar. Akıl onu diğer hayvanlardan ayıran niteliğidir. İnsan ruh ve bedenden oluşmaktadır. Ruh onun akılsal yanı beden ise hayvani yanıdır. Tutkularımız, duygularımız bedene aittir. Ahlaki bir yaşam için insan akılsal yönünü harekete geçirmelidir. Davranışlarının ölçüsü akla, doğaya uygun olan olmalıdır. O, akıldan uzaklaştığı zaman insani boyutu kaybolur ve hayvani boyutu ortaya çıkar.¹⁵³

¹⁵⁰ Epiktetos,a.g.e,s.55

¹⁵¹ Epiktetos,a.g.e,s.54

¹⁵² Epiktetos,a.g.e,s.80

¹⁵³ Epiktetos,a.g.e,s.83

“Biz birbirinden çok ayrıntılı iki özden kuruluyuz. Hayvanlarla ortaklaşa sahip olduğumuz bir gövde ve tanrılarla ortaklaşa sahip olduğunuz bir ruh. Bir takımları deyim yerinde ise, kötü ve geçici olan birinci akrabalığa düşkündürler. Ruh takımları da sonuncusuna; bu güzel ve tanrısal akrabalığa sokulurlar. Bu yüzden bir takım insanların düşünceleri soyludur, sayısı çok olan öbürlerinin de düşünceleri bayağıdır.”¹⁵⁴ Hangi yönümüzü öne çıkarırsak o şekilde yaşarız.

O halde insanlar bedensel ihtiyaçlarını dengede tutup ruhi olanı yani akılsal boyutlarını öne çıkarmalıdır. Bunun için beden yeten miktarla idare edilmeli, duygular aklın kontrolüne girmelidir. Böylece akla ve doğaya uygun yaşama ulaşacaklardır.

“Bedene gerekli olan şeyleri örneğin yeme içmeyi, elbiseyi, evi, hizmetçileri vs. ruhun ihtiyaçlarını ne kadar ve nasıl gerektiriyorsa o kadar iste.”¹⁵⁵ Yeten miktardan fazlası Stoacı düşünürlere göre insanı köleliğe götürür; bedeninin köleliğine.

Bedenini kontrol altına almak ve akli olana göre yaşamak Epiktetos’a göre zor bir şey değildir. O, ruhun yönetiminin aslında çok kolay olduğunu söyler. Bunun için gerekli olan en önemli şey istemektir. İnsan öncelikle akli ve erdemli bir hayatı yaşamayı istemelidir. Bunu ne kadar içten ve kararlı isterse, bu hayatı yaşaması da o kadar kolay olur.¹⁵⁶

Epiktetos duyguları bazı bölümlere ayırarak inceler. “İhtiraslar, dört cins üzere beliriyor: keder, korku, iştiaak ve haz. Bu cinsler ikinci derece cinslere bölünüyor: Mesela kıskançlık yahut kendisinin sahip olduğu bir şeyi bir başkasında görmekte duyulan keder, merhamet yahut müstahak olmadığı halde bir kimseyi felakette görmekte hissolan ve beri olunmak lazım gelen bir nevi kederdi. Epiktet, gösteriyor ki, merhamet yanlış bir hükümdür, çünkü acınan kimse, ona gelen şeyden

¹⁵⁴ Epiktetos, a.g.e, s.52-53

¹⁵⁵ Epiktetos, a.g.e, s.35

¹⁵⁶ Epiktetos, a.g.e, s.139-140

bedbaht değildir. Fakat onun hakkında taşıdığı hükümden bedbahttır.”¹⁵⁷ Sadece şehvet, haz gibi tutkular değil acıma, merhamet gibi duygular da ahlaki yaşamın önünde engeldir. Çünkü bu duygular kaderin getirdiği şeyler sonunda ortaya çıkıyor. Bir nevi kaderine karşı çıkmadır.

“Önemsiz ve değersiz şeyler tarafından dikkatin dağılması ve başka yöne çekilmesi dünyadaki en kolay şeydir.”¹⁵⁸ O halde kendimizi bu şeylere karşısında güçlü olmak için eğitelim. Onun yerine, elimizde olan ve bizim için iyi olmayan şeylerle mücadele etmeye odaklanalım.¹⁵⁹

“Zenon; Antigone’dan korkmazdı, ama Antigone Zenon’dan korkardı. Sokrates zorbalara ve mahkeme yargıçlarına cevap verirken, hiç şaşkınlık belirtisi göstermiş miydi? Diogenes Büyük İskender’e, Philippos’a, haydutlara, kendisini satın alan efendisine haykırdığı vakit bir çekingenlik gösteriyor muydu?”¹⁶⁰

Romalı Stoacılar duyguları kontrol altına alıp, akli olana göre hayatımızı sürdürelim derken duyguların tamamen ortadan kaldırılmasından bahsetmezler. Onların kontrol altına almak veya yok etmek istedikleri tutkulardır. Tutkular yanlış yargılardır. Bunlar kafa karışıklığı, kıskançlık çekişme ve dolayısıyla mutsuzluğa, huzurun bozulmasına neden olurlar. Bu yüzden duygularımızın değil aklımızın peşinden gitmeliyiz derler.¹⁶¹

Aklımızı ise doğru kullanmalıyız. Epiktetos’a göre “insanların ruhlarından söküp atacakları iki şey vardır: Bencillik ve imansızlık”¹⁶² İnsan bu dünyada tek başına değildir. O, evrenin ve insan topluluğunun bir parçasıdır. Bu düzen içinde kendine düşen ödevleri vardır. Bu yüzden bencilce davranışlardan uzak durmalıdır. Onu bencillığe iten tutkularından uzaklaşmalıdır. Çünkü tutkularına kapıldı mı kurtulması zor olacaktır ve bir kere kapıldı mı da hep daha fazlasını isteyecektir.

¹⁵⁷ Thurot, Epiktet, s. 7

¹⁵⁸ Labell, a.g.e, s. 19

¹⁵⁹ Labell, a.g.e, s. 11-12

¹⁶⁰ Epiktetos, a.g.e, s. 86

¹⁶¹ A. Yazıcı, a.g.m, s. 62

¹⁶² Epiktetos, a.g.e, s. 109

Doğasından uzaklaşıp kendisine yabancılaşacak, bencil olacaktır. İmansızlık kişiyi tutkuların pençesine atacaktır. Çünkü imansız kişi evrendeki tanrısal düzenin farkına varmayacaktır. Dolayısıyla bu düzen içindeki görevlerinin bilincine varıp da bu görevlerini yerine getirmeyecektir. Ahlaki hayat aklın yönetimindeki hayattır. Akıl ruha yön verip onu tutkulardan kurtarır. “Sende her biri yapılması gereken ödevleri uygulayacak bir takım güzel huylar vardır. Sen bir insansın, bir dünya vatandaşı, Allah’ın oğlusun ve bütün insanların kardeşisin.”¹⁶³ İman tanrının varlığını ve evrenin düzenini bize kavratır. Ruh bu iki şeye yani akla ile imana sahip olunca kendine düşen görevlerini yerine getirecektir.

Epiktetos ruhu su dolu bir havuza benzetir: “Ruh su dolu bir havuz gibidir. Onun kanatları bu havuzu aydınlatan ışıktır. Havuzun suyu dalgalandıkça ışığın da dalgalandığı sanılır. Oysaki ışık olduğu gibidir. İnsan içinde bu böyledir. O bulanık ve üzüntülü iken, erdemleri bulanık ve sarsılmış değildir. Onun özündeki güçler kıpırdanmıştır. Bu güçler durgunlaşınca her şey durgunlaşacaktır.”¹⁶⁴ Ruh birçok sıkıntı güçlüklerle karşılaşabilir. Ama bu ruh erdemli bir ruh ise bu sıkıntı ve güçlükler onu etkilemeyecektir. Onun erdeminden bir şeyler gitmeyecektir. O başına her şeyin gelebileceğini bildiği için kendisini her sona hazırlamıştır. Nasıl dalgalar havuzdan bir şeyler götürmüyorsa erdemli bir ruhtan da bir şeyler götürülmez.

Bedenimizi kontrol altına alıp ruhumuzu geliştirdiğimiz zaman ahlaki amacımız olan mutluluğun yolu açılmış olur.

Felsefe bize ahlakın temelini öğretecektir. Çünkü bilgi olmadan uygulama da olmaz. “Felsefe sana ne öğretiyor? Allah’ın yoluna gitmek, isteklerini düzene koymak, düşüncelerini iyi kullanmak”¹⁶⁵

¹⁶³ Epiktetos,a.g.e,s.83

¹⁶⁴ Epiktetos,a.g.e,s.100

¹⁶⁵ Epiktetos,a.g.e,s.67

Ayrıca felsefe kendimizin farkına varmamızı sağlayacaktır. “Felsefe; ne olursa olsun yapmaya zorlandığımız ödevlerde cılızlığımızı anlamak ile başlar.”¹⁶⁶ Böylece üstlenebileceğimiz şeyleri yapacak ve doğamıza aykırı davranmayacağız.

Ahlak kendisini uygulamada yani eylemde gösterir. Sadece ahlaki olanın bilgisini ve ispatını yapmak bir eksikliktir. “Felsefenin en önemli bölümü kuralların uygulanmasını anlatan bölümdür. Örneğin: Hiç yalan söylenmemelidir. İkinci bölümü bunun ispatını gösterendir; neden yalan söylememeli? Üçüncüsü ise bu ispatların delillerini vererek, bir ispatın ne olduğunu ve onun gerçekliğini ve kesinliğini gösteren bölümdür ki delil, sonuç, zıtlık, çelişme, gerçek, çürüklük gibi türlü terimleri anlatır ve açıklar. Üçüncü bölüm, ikincisi için ve ikincisi birincisi için zorunludur. Ama hepsi için zorunlu olan birinci bölümdür ve orada durmak gerekir. Genellikle bu düzeni tersine çevirir ve yalnız üçüncüsüne önem veririz. Bütün çabamız, bütün incelememiz üçüncüsü için; delil ve ispat için olur. Ve birinciyi; uygulama olan bölümü unuturuz. Böylece gerekirse yalan söylemekten çekinmeyiz. Buna karşılık yalan söylemek gerektiğini her zaman iyice ispata hazırız.”¹⁶⁷

Filozof doğruyu kavramış kişidir. Kendi farkına varmayan kişi kendisini düzeltmeye de çalışmaz. “Bir hekim bir hastaya gider ve ona şunu söyler: “Sıtmanız var. Bugün hiçbir şey yemeyiniz, yalnız su içiniz”. Hasta ona inanır, teşekkür eder ve ücretini veririz. Filozof da bir kültürsüze şöyle der: “Azgın isteklerinizin sonu yok. Kaygılarınız bayağıdır. İnançlarınız sahtedir, yanıltır. Kültürsüz öfkelenerek çıkıp gider ve alçaltıldığını söyler. Bu ayrılık nereden geliyor? Çünkü hasta ağrısını duyar, ama bilgisiz bu acıyı duymaz.”¹⁶⁸ Ahlaki yaşam için en temel kural doğamızı bilmektir. Hem kendi doğamızı hem evrenin doğasını bilmektir.

3.2. Ahlakın Amacı

¹⁶⁶ Epiktetos,a.g.e,s.84

¹⁶⁷ Epiktetos,a.g.e,s.45

¹⁶⁸ Epiktetos,a.g.e,s.88

3.2.1. Mutluluk

Ahlaki hayatın amacı insanları gerçek mutluluğa götürmektir. Ahlaki hayatı bize ruhun yani aklın önderliğindeki hayat sunar. O halde mutluluk da aklın bize sağladığı ahlaki hayatın bir sonucudur.

Mutluluk üç şeye dayanır: “istemek”, “karşılaştığınız olaylarla ilgili düşünceleriniz” ve “bu düşünceleri işleme biçiminiz”.¹⁶⁹

Mutlu olmak için mutlu hayatı istemek gerek. Herkesin yaşamındaki amacı mutlu olmaktır ama çevremize baktığımızda herkes mutlu değildir. Çünkü mutluluğun ne olduğunu ve nasıl elde edildiğini bilmiyorlar. İstedigin her şeyi elde etmek mutluluk değildir. Epiktetos bu durumdaki kişinin bir yanılgı içinde olduğunu söyler. “İstedigini elde eder etmez mutlu olacağını sanıyorsun. Aldanıyorsun. Onu elde eder etmez eşit kaygılar, özlemler, tiksinnmeler, korkular, istekler baş gösterecek. Mutluluk elde etmekte ve zevk duymakta değil, ama istememektedir. Çünkü mutluluk özgür olmaktadır.”¹⁷⁰

Mutlu olmak için neyi isteyeceğimizi bilmeliyiz. İstedığımız şeyler elimizde olan şeylerle ilgili olmalıdır. Epiktetos’a göre şan, şöhret, para, efendi olma gibi özellikleri bize kader verir. Bu yüzden zamanımızı bunların peşinde koşarak, bunları elde etmeye çalışarak geçirmemeliyiz. Bu şeylerin peşinde koşan insanlar bu ve benzeri şeyleri elde edemeyince hayal kırıklığına uğrarlar. Bazen kaderle denk gelip de zengin, efendi ya da büyük mevkilere sahip olunabilir. O zaman da daha fazlası için çaba göstereceklerdir. Oysa bu şeyler bizim kontrolümüz altında değildir. Elimizde olan şeyler bize mutluluğu getirecek olan şeylerdir. Çünkü bunları istediğimiz gibi yönetebiliriz. İstedığımız gibi düşünebilir, istediğimiz gibi hissedebiliriz. Fakat elimizde olmayan kontrolümüz dışındaki şeyler için ne yapsak boştur. O halde doğru şeyi isteyeceğiz.

¹⁶⁹ Labell,a.g.e,s.30

¹⁷⁰ Epiktetos,a.g.e,s.128

Mutluluğun bir yolu da karşılaştığımız olaylarla ilgili düşüncelerimizdir. Epiktetos “Hayatında olup biten şeylerin, dilediğin şekilde olmasını isteme: Nasıl oluyorlarsa, öyle olmalarını iste. Böylece her zaman mutlu olursun.”¹⁷¹ der. Karşılaştığımız olaylar bizim dışımızda olup biter. Bunlar önceden belirlenmiştir. Biz bu olayları değiştiremeyiz. Gücümüzün değiştirmeye yetmeyeceği her şeyi olduğu gibi kabul etmeliyiz. Zaten bunun dışında yapabileceğimiz hiçbir şey yoktur.

Duygularımız, düşüncelerimiz ve isteklerimiz bizim kontrolümüzde olan şeylerdir. O halde bunları mutlu olmak için kullanmalıyız. Duygularımız bizim elimizdeyse bunları kontrol altına almak da bizim elimizdedir. İnsan duygularına kapıldı mı onun kölesi olur. Tutkuları onu etkisi altına alır; hem bedeninin kölesi haline getirir hem de elinde olmayan şeylerin peşine düşürür. Bu yüzden duygularımızı kontrol altına almayız. Bu da aklımızla düşünüp hareket etmekle olur. Akıl bizi gerçek mutluluğa götürür.

“Allah bütün insanları mutlu olmaları için yaratmıştır; kara bahtlı oluyorlarsa kendi çelmeleri yüzünden oluyorlar.”¹⁷² Bütün insanlar tanrısal akıldan eşit pay almışlardır. Herkes mutluluğa eşit ölçüde yakın ya da uzaktır. Sadece doğru olanı bulmaları gerekiyor. Bu da düşüncelerimizi nasıl işlediğimize bağlıdır. Düşüncelerimizi elimizde olan-olmayan şeyleri ve doğaya uygun olanı göz önüne alarak işlemeliyiz. “bizi gerçekten korkutan ve umutsuzluğa düşüren şey, dışımızdaki olayların kendileri değil, fakat bizim onlar hakkındaki düşüncelerimizdir. Bizi rahatsız eden, “şeyler” değil, onların anlamını yorumlama biçimimizdir.”¹⁷³

Epiktetos bize istemediğimiz şekilde davranan kişiler olabileceğin örnek vererek olayı daha açık hale getirir. Size kötü davranan bir erkek kardeşiniz ya da kız kardeşiniz olduğunu farz edin. Bu neyi değiştirebilir? Ahlaki bir görev olarak onları

¹⁷¹ Epiktetos,a.g.e,s.19

¹⁷² Epiktetos,a.g.e,s.117

¹⁷³ Labell,a.g.e,s.13

tanımanız ve onlara karşı temel görevlerinizi yerine getirmeniz gerekir. Onun ne yaptığına odaklanmayın, kendi yüksek amacınıza odaklanın. Sizin kendi amacınız, doğanın kendisiyle uyumlu olmaktır. Özgürlüğe çıkan gerçek yol budur. Bırakın, ötekiler istedikleri gibi davransınlar, bu sizin kontrol alanınızın içinde değildir ve dolayısıyla sizi ilgilendirmez.¹⁷⁴

Gerçek mutluluk sürekli. Onu bir kere elde eden kişi bir daha mutsuz olmaz. Eğer kişi kimi zaman mutlu kimi zaman da mutsuz olduğunu söylüyorsa, o kişi gerçekte mutlu değildir. Sadece bir yanılgı içindedir. Hazzı mutluluk sanıyor ve haz duyması sona erdiğinde de mutsuz oluyor. Epiktetos gerçek mutluluğu şöyle niteliyor: “Gerçek mutluluğun özü sürekli olmak, herhangi bir engelle karşılaşmamaktır. Bu iki nitelikten yoksun mutluluk gerçek bir mutluluk değildir.”¹⁷⁵

Herkes kendi doğasına uygun olanı yapmalıdır. “At şarkı söylemediği için mutsuz mudur? Hayır, ama koşamazsa mutsuz olur. Köpek uçamadığı için mutsuz mudur? Hayır, koku alamazsa mutsuz olur. İnsan aslanları boğamadığı ve olağanüstü işler yapamadığı için mutsuz mudur? Hayır, o bunun için yaratılmış değildir. Ama temizliği, iyiliği, vefayı, adaleti, yitirdiği vakit ve ruhuna Allah’ın işlediği Tanrısal değerler silindiği vakit mutsuzdur.”¹⁷⁶ Tanrısal değerleri bilmeliyiz. Kendi doğamızın ne olduğunu ve bütün içindeki yerimizin ne olduğunu bilip ona göre davranmalıyız. Bu mutluluğun yoludur.

Epiktetos mutluluğun yolunu bu şekilde çizerken, mutluluğun hazdan geçtiğini söyleyen Epiküros’u sert eleştirir :“ İnsanlar arasında doğal bir toplum yoktur. Tanrı insanlarla ilgili olaylara karışmaz. Sevinçten, sevişmeden başka bir iyilik, bir mutluluk yok yeryüzünde” İşte Epiküros’un bize öğrettikleri; Hey mutsuz; bu güzel kitapları yazmak için birçok geceler uykusuz kalmaya değer miydi? Sıcacık

¹⁷⁴ Labell,a.g.e,s.49

¹⁷⁵ Eyuboğlu,a.g.e,s.415

¹⁷⁶ Epiktetos,a.g.e,132

yatağında yatmak, solucan yaşamını sürdürmek daha iyi değil miydi?”¹⁷⁷ Epiküros’un öğrettikleri, Epiktetos’a göre, insanı ancak köleleştirir.

“Neden sızlanıyorsun? Allah sana varlığında bulunan en büyük, en soylu, en şahane, en tanrısal şeyi; düşüncelerini iyice kullanma bilgisini ve en gerçek nimetleri kendinde bulma gücü verdi. Daha ne istiyorsun?”¹⁷⁸ Eğer mutsuzsa bir insan, bunun sebebi kendisidir. Çünkü mutluluğun ne olduğunu bilmiyordur. Mutlu olmak her insanın kendi elindedir. Bunu ne talihten ne de başkalarından beklemelidir. Şan, şöret, para bize verilmişse, o elimizde olduğu sürece mutluluğumuz için kullanabiliriz. Ama bunların kendileri aslında kayıtsız kalınması gereken şeylerdir. Kendi başlarına ne iyi ne de kötüdürler. Şehvet, tutku gibi şeyler ise bizi insanlıktan ve gerçek özümüzden uzaklaştırır. Biz insanları mutlu etmeye ve hayatta tutmaya yetecek olan miktar yeterlidir. Fazlası sadece onu doğru kullanmayı bilene mutluluk getirir. Aksi halde birer mutsuzluk aracı olurlar. Epiktetos için mutluluk doğamızın gereğini yapmaktır. Doğamız bizden erdemli olmamızı ister. O halde erdemli olmak için çaba harcamalıyız.

Diğer Stoacılar gibi Epiktetos da ölümü mutluluğa engel olarak görmez. İnsanlar ölümün ne olduğunu bilmedikleri için bir korkuya kapılırlar ve kendilerini mutsuz ederler. Oysaki ölümün mutluluğun alanında yeri yoktur.

Ölüm bir doğa yasasıdır. Bütün canlılar ölümlüdür. Bu yasayı değiştiremeyiz. “Er geç öleceğiz.”¹⁷⁹ Bu yüzden insanlar yaşarken her an ölebileceklerini akıllarından çıkarmamalıdır. Ölüm yaşamın her anında gelebilir. Başkalarının başına gelebilen her şey bizim de başımıza gelebilir. Bu yüzden insanlar yaşarken kendilerini ölüme de hazırlamalıdır.

Epiktetos intihara da sıcak bakar. O, kişinin ölüm karşısında soğukkanlı olması gerektiğini, hatta yeri geldiğinde yaşamdan vazgeçmek gerektiğini söyler.

¹⁷⁷ Eyuboğlu, a.g.e, s.414

¹⁷⁸ Epiktetos, a.g.e, s.47

¹⁷⁹ Epiktetos, a.g.e, s.101

“İnsanları üzen eşya ve olaylar değil, ama bunlar yönünde edindikleri düşüncelerdir. Örneğin ölüm bir yıkım değildir. Bir yıkım olsaydı, Sokrates’e de böyle görünecekti. Ama ölümün bir yıkım olduğuna inancımız, işte asıl yıkım budur...”¹⁸⁰ Ve Sokrates ölmeyi değil de yaşamayı seçseydi düşünceleriyle çelişmiş olacaktı, ortaya koyduğu öğretiler öldükten sonraki kadar değerli olmayacaktı.

Bizler ne ölümlü olduğumuza ne de sevdiklerimizin ölümüne üzölmeliyiz. Ölüm bizim kontrolümüz dışında gerçekleşen bir olaydır. Bu yüzden ölümün bizden götürdüğü her şeyi kader olarak görelim. Unutmayalım ki verilen her şey geri alınabilir.

Ve Epiktetos gerçek mutlu insanı, bir Stoisyeni şöyle anlatıyor: “Bana bir Stoisyen göster. Bir tane istiyorum. Stoisyen: Hasta iken mutlu, tehlike içinde mutlu, can verirken mutlu. Bu olgun Stoisyen’i gösteremezsen, hiç olmazsa yola girmiş bir Stoisyen’i göster. Bu büyük gösteriden henüz zevk duymadığını söylemeye mecbur olan benim gibi bir yaşlıyı bundan yoksun etme. Bana Allah’ın iradesine uymak isteyen, Tanrılardan ve insanlardan sızlanmayan, isteklerinde yoksunluk görmeyen hiçbir şeyle yaralanmayan, ne açgözlölüğü, ne öfkese, ne kıskançlığı olan; bu geçici bedenle Allah’la gizli bir alışverişı sürdüren ve insan kılığından soyunarak Allah olmak isteyen adamı bana göster.”¹⁸¹ Ahlakın amacı gerçek mutluluğu elde etmek, her durumda mutlu Stoisyenler ortaya çıkarmak olmalıdır.

3.2.2. Erdem

Erdemli insan doğasına uygun yaşayan insandır. O, hayatını iyi olanı yapmakla geçirir. Neyin kendisine bağılı olduğunu neyin kendi kontrolü dışında olduğunu bilerek buna göre davranır. “İnsanın doğasına aykırı olan ve “kontrolü altında olmayan” üstüne yargılarda bulunması doğasını tahrir ederek tutkuların ortaya çıkmasına neden olur. İnsanın sadece kontrolü altında olanı onayarak veya ret

¹⁸⁰ Epiktetos,a.g.e,s.18; Eyuboğlu,a.g.e,s.411

¹⁸¹ Epiktetos,a.g.e,s.92-93

ederek akılcı bir yaşam sürmesi böylece tutkularının esiri olmaktan kurtulması erdemli insan olma yolunda atacağı ilk adımdır.”¹⁸²

Erdemli olmak için çaba harcamak gerekir. İnsanlar doğuştan erdemli olmaz. Erdemli olmak için önce erdemli hayatı istemelidir. Bu isteğini gerçekleştirmesi için kararlı olması lazım. Çünkü alışkanlıkları terk etmek ve erdemli bir yaşam sürmek ancak kararlılıkla sağlanır.

İyilik, doğruluk ve erdem sahibi olmak elimizde olan şeyleri kullanmamıza bağlıdır. Epiktetos, “Şöyle söylemek doğru değildir. — Ben sizden zenginim, demek ki sizden iyiyim. Ben sizden daha güzel konuşuyorum. Sizden daha değerliyim. — Oysa şöyle düşünmelidir: -Ben sizden zenginim demek ki servetim sizinkinden daha çoktur. Ben sizden daha güzel konuşurum. O halde benim sözlerim sizinkilerden daha kıymetlidir. — Çünkü sen ne söz ne de servetsin.”¹⁸³ der. Ben erdemliyim, çünkü doğama uygun şekilde yaşıyorum demelidir. Herkesin iyiliği ve erdemli oluşu kendinedir. Bir kimsenin erdemi diğerinkine ile kıyaslanamaz.

Erdemli insan bu özelliğini hiçbir koşul altında yitirmez. O felaketlerle karşılaşsa da ölümle burun buruna gelse de yine aynı tavrı gösterecektir. Epiktetos Diogenes’in Büyük İskender karşısındaki tavrını, Sokrates’in mahkemedeki tavrını, Zenon’un Antigone karşısındaki tavrını erdemin her koşul altında değişmediğini göstermek için örnek gösterir.

Her koşul altında aynı kalan erdeme nasıl ulaşırız? Öncelikle bilgili olmakla. İyi olan nedir? Kötü olan nedir? Bu ayrımı öğrendiğimiz zaman erdemli bir insan olabiliriz. Ayrıca ilişki içinde olduğumuz insanlara da dikkat etmeliyiz. Kültürsüz hovarda insanlarla düşüp kalkarsak eğer kuvvetli bir kişiliğimiz yoksa o insanların etkisinde kalırız.¹⁸⁴

¹⁸² Aslı Yazıcı, a.g.m, s.65

¹⁸³ Epiktetos, a.g.e,s.40

¹⁸⁴ Epiktetos,a.g.e,s.110

O halde kendimizi tanımalıyız. Kendimizi tanımak farkında olmamızı sağlar. Ancak güçsüz yönlerimizin ve bilgisizliğimizin farkına varırsak bunları düzeltebiliriz. Sabrımızı eğitmeli, kişiliğimizi güçlendirmeliyiz. Bu kişiliğimizi bilgi ile destekleyip erdemli bir insan olmaya çalışmalıyız.

İnsanda iki eğilim vardır. Biri iyiye, biri kötüye dönüktür. Bütün kötü eylemler insanın istencini iyi kullanmamasından doğar. Erdemli olmak bu kötü eğilimleri önlemek, iyi eğilimleri yaşama egemen kılmaktır. İnsanlar bunu becerip yaşamlarına uygularsa ve yalnız başkaları varken değil kendi başlarına kaldıklarında da uygularsa gerçekten erdemli olurlar. Maddeye, gösterişe, hazza karşı beslediği tutkular insanı kötülüğe erdemsizliğe götürür. Ruhu esir olur. Tutkular insanı iyilikten alı koyar. Kötü insanı mutsuzluğa iter, iyi ise mutluluğa.¹⁸⁵

İyi olan şey doğaya uygundur. Peki, bir şeyin doğaya uygun olduğunu nasıl anlarız? Bir şeyin doğaya uygun olması insanların o şey üzerinde müttefik olmaları ile anlaşılır. Herkes aynı şey üzerinde görüş birliğine varırsa o şey iyidir ve onun peşinden gidilmelidir. Doğaya uygun bir şekilde yaşamak ise kendi doğasına uygun şekilde yaşamak demektir. Böyle bir kişi aklı ile doğayı keşfeden bir kişidir. Dolayısıyla bu kişi genel yasanın yasakladığı hiçbir şeyi yapmayacaktır. Yasaya boyun eğecektir. Böylelikle iyi olanı gerçekleştirmiş, kötünden de uzaklaşmış olacaktır. Her şey yasaya boyun eğer, bunun farkına varıp yasaya boyun eğen iyiye ulaşır.¹⁸⁶

İyilik ve kötülüğün kaynağı insandır. İyilik ve kötülük dışardan gelmez insana. Herkes kendi iyisi için çaba gösterir. Başkalarının bize karşı yaptığı haksızlıklar bizim için kötülük değildir. Bu haksızlığı yapan kişi için kötülüktür. Onun yaptığı şeyler bizim dışımızda gerçekleşen şeylerdir ve biz dışımızda gerçekleşen şeyleri değiştiremeyiz. Sadece kendi duygu ve düşüncelerimiz bize bağlıdır. Bu yüzden kötülük de iyilik de çıktığı kaynak için kötülük ve iyilik olur. Dolayısıyla, Epiktetos, kin duyma oç alma gibi duygulara kapılıp kötülüğe

¹⁸⁵ Eyuboğlu, a.g.e, s.410

¹⁸⁶ Thurot, a.g.e, s.6

bulaşmamamızı söyler: “Öç almam ve bana yapılan kötülüğe karşı koymam gerekmez mi?- Dostum sana kötülük yapılmamıştır. Çünkü iyi ve kötü senin isteğine bağlıdır. Bir kimse sana karşı haksızlık yaparak kendini yaralamış ise, bu kötülüğü ona geri çevirerek neden sen de kendi kendini yaralamak istiyorsun?”¹⁸⁷

Sağlık, hastalık, zenginlik, fakirlik bize talihin verdiği şeylerdir. Bunlar ne başlı başına iyidirler ne de başlı başına kötü. Bunlar kayıtsız kalınması gereken şeylerdir. Kader bunları her an elimizden alabilir. Bu yüzden bu kayıtsız şeyleri, onlara sahip olduğumuz sürece gerektiği gibi kullanmalıyız. “Sağlık bir iyilik, hastalık bir kötülüktür. –Yanlış düşünce. Sağlığı yerinde kullanmak bir iyilik, kullanmamak bir kötülüktür. Hastalığı akılcıca yönetmek bir iyilik, yönetmemek bir kötülüktür.”¹⁸⁸

“...en zorlu şey kararların iyi olması; bu kararların gerçeğe ve akla uyarak alınmasıdır.”¹⁸⁹

Biz yaşamımızda iyi, kötü, güzel, çirkin, doğru, yanlış birçok şey yapıyoruz. O halde güzeli, iyiyi, doğruyu yapan herkes ahlaklı insan mıdır? Epiktetos’a göre bu sorunun cevabı hayır’dır. Çünkü öncelikle neye iyi neye kötü, neye doğru neye yanlış dediğimizi incelemeliyiz. İyi-kötü, güzel-çirkin doğru-yanlış gibi kelimler başlangıçta herkesin rasgele kullandığı kelimelerdir. Öncelikle gerçek bilgiye ulaşmalıyız.

“Nasıl oluyor da, bu konularda kişisel olayları yargılarken o kadar sık aldanıyor? Bu, önce söylediğim gibi ortaklaşa anlamlarımızı kötü uyguladığımızdan ve iyi çözülmemiş ön düşüncelerle yargılamamızdan ileri geliyor. Güzel, iyi, kötü, doğru, yanlış anlamları, incelikle ve ölçü ile uygulamasını öğrenmeden önce, herkesin rasgele kullandığı sözcüklerdir... Ben “bu doğrudur” derim. Başka biri “Doğru değildir” der. Nasıl anlaşmalı? İyice yargılamak için elimizde hangi kural

¹⁸⁷ Epiktetos,a.g.e,s.84

¹⁸⁸ Epiktetos,a.g.e,s.113

¹⁸⁹ Epiktetos,a.g.e,

var? İnanç mı? İşte iki kişiyiz ve ikimizin de birbirine zıt iki inancı var. Doğrusu inanç nasıl güvenilecek bir yargıç olabilir? Delilerin de kendilerine özel inançları yok mu? Böyle iken gerçeği öğrenmek için sarsılmaz bir kural olması gerekir. Çünkü Allah'ın insanları kendilerini yönetmek için bilmeleri gereken işlerden tüm bir bilgisizlik içinde bırakması olacak şey değildir.”¹⁹⁰

Epiktetos'a göre sahip olduğumuz birçok bilgi yanlıştır. Bunun sebebini de çocukluktan beri yanlış yetiştirilmemize bağlar. Sahip olduğumuz birçok bilgi, davranış ve düşünceler yanlış olmakla birlikte bir sonraki kuşağa da böyle aktarılıyor. “...Bizi yürütmeye alıştıran dadımız, bir taşa çarparak ağlamaya başladığımız vakit, bizi azarlayacağı yerde taşı dövmeye koyulur. Hey Allah'ım! Bu taşın suçu nedir? Çarpacağımızı bilmek ve yer değiştirmek taşın ödevi midir? Büyüyünce; hamamdan dönüşümüzde yemeği hazır bulmazsak kızar, gürültü ederiz ve lalamız bu taşkınlığı önleyeceği yerde, o da ayrıca bağırıp çağırmaya ve aşçıyı dövmeye kalkar. – Dostum; seni aşçının lalası diye mi, yoksa çocuğun lalası diye mi aldılar? Öyleyse, taşkınlıkları önle ve öğrencinin sabırsızlığını yola koy...”¹⁹¹ Bu gibi yanlış örnekler bütün yaşamımız boyunca karşımıza çıkar. Dolayısıyla bizi erdemlerden uzaklaştırır. Gerçeğin bilgisini elde etmeliyiz. Gerçek iyi ve gerçek kötü nedir? Doğru bilgi olmadan uygulamaya geçilmez. Tesadüfi olarak doğru davranışta bulunabiliriz. Ama bu belli bir zaman içindir. Kalıcı ve ahlaklı olan bilinçli olarak yaptığımız işler ve davranışlardır.

Doğrunun bilgisine nasıl ulaşabilirim? Bir konuda benim doğru dediğime bir başkası yanlış diyebilir. Epiktetos burada bize ölçüt olacak bir kural gerektiğini söyler. Bu kuralı da cinste görülen özellikleri türe uygulamak, olarak belirler. Böylece herkesin benimsediği karakterler düşüncelerimizi düzenleyecektir. Şöyle bir örnek verir: Şehvetin bir iyilik olup olmadığını anlamak istersek, şehveti bu kurala göre çözelim. Şehvet nedir? Ve bana ne kazandıracak? Bütün isteklerimizi bu şekilde çözümlersek bize yararlı olan asıl yapmamız gereken şeye daha kolay ulaşırız.¹⁹²

¹⁹⁰ Epiktetos, a.g.e, s.84-85

¹⁹¹ Epiktetos, a.g.e, s.112-113

¹⁹² Epiktetos, a.g.e, s.85

İyilik, herkesin her zaman erişebileceği ve zengin ya da fakir, eğitilmiş ya da eğitimsiz herkesin erişebilmek için eşit şansa sahip olduğu bir şeydi. Çünkü Tanrı herkesi eşit yaratmıştır. Eşitlik statüde değildir, Stoacılara göre. Herkesin maddesi aynıdır. İyiliğe ulaşmanın yolu aklın izinden gitmektir. Tanrısal akıl herkese eşit dağıtılmıştır. Dolayısıyla iyiliğe ulaşmak şansa değil aklın kullanımına bağlıdır.¹⁹³

Elimizde olan her şeyi iyiliğe çevirmek için kullanmalıyız. Elimizde olmayan şeyleri ise tanıyarak düşüncelerimiz ve davranışlarımızı ona göre ayarlamalıyız. “... başına gelecek bize bağlı olmayan bir şey ise bu elbette ki, senin için ne bir iyilik, ne de bir kötülüktür... Yalnız şuna inan ki, başına gelecek herhangi olay sana yabancındır ve seninle ilgisi yoktur. Kimse sana engel olmayacağı için özelliği, niteliği ne olursa olsun onu faydalı kılmak senin elindedir.”¹⁹⁴

Stoacı fizik anlayışına göre evrende olup biten her şey önceden belirlenmiş bir düzen içinde meydana gelmektedir. Bu belirlenim bütün varlıkları kapsamaktadır. Dolayısıyla hiçbir varlık bu belirlenimin dışına çıkamaz. “Her birimiz geniş, birbiriyle bağlantılı ve mükemmel bir düzen içindeki oluşumun bir parçasıyız.”¹⁹⁵ Düzen içinde herkes kendine düşen görevi yerine getirmek zorundadır. Buna isteyerek uysa da istemeyerek başkaldırsa da her şey olacağına varır. Biz, başımıza gelen felaketleri Allah’ın bizim için istediği şeyler olduğunu bilmeliyiz. Allah bizim için iyi olanı yapar. Bu olaylar bizim dışımızda geliştiği için aslında nötrdürler. Ayrıca bu felaketler sayesinde kendimizi, inancımızı deneyebiliriz.

Talihin bize verdiği her şey yazgıda olandır, bizim kaderimizdir. Malımız, servetimiz, eşimiz, dostumuz, başımıza gelen felaketler... hepsi kaderimizde olan şeylerdir. Hatta bedenimiz bile kaderin elindedir. Bu düzen içinde bize ait özgür tek şey duygu ve düşüncelerimiz; yani elimizde olan şeylerdir.

¹⁹³ Labell,a.g.e,s.5

¹⁹⁴ Epiktetos,a.g.e,s.33

¹⁹⁵ Labell,a.g.e,s.48

İnsanlar kaderine karşı gelemmez. Bu düzen tanrısal bir düzendir. Tanrı olması gerekeni belirlemiştir. “Bu geçitten geçelim, çünkü Allah bizi bu yoldan çağırıyor!”¹⁹⁶ İnsana sadece geçitten geçmek, bu düzende kendine düşen görevi yerine getirmek kalıyor.

“Hatırla ki, uzun ya da kısa bir piyeste rejisörün sana verdiği rolü oynayacak bir aktörsün. Senin bir dilenci rolü oynamanı uygun görmüşse, elinden geldiği kadar iyi oynaman gerekir. Bir topalın, bir prensin ya da ayaktakımından birinin rolünü oynamanı uygun görmüşse, yine başka türlü davranacak değilsin. Çünkü verilen rolü iyi oynamak sana düşer. Ama bu rolü seçmek başkasının elindedir.”¹⁹⁷ Biz görevimiz her ne konumda olursak olalım görevimizi en iyi şekilde yerine getirmeliyiz.

Maddi ve manevi şeyleri iyi ayırmalıyız. Bize saygın hayatı maddi zevkler sağlamaz. Bu yüzden zenginliğe şöhrete fazla önem verilmemelidir. Bunları kaybetmekten de korkulmamalıdır. “Varsıllığının bir bölümü elinden çıktı. Bunun için avunamıyorsun, kendini yıpratıyorsun. Oysa doğruluk, iç arılığı, alçakgönüllülük, bağlılık elinden çıktığında aldırıyorsun. Nesnel varsıllığı elimizden çıkaran istencimizin dışında olan bir güçtür. Mal elde etmek, maldan yoksun kalmak utanılacak bir durum değildir. İç varsıllığımıza gelince, işte onu ancak kendi yaşamımız yüzünden yitiririz. Ondan yoksun kalmak utanç verici, acı bir durumdur. Onu yitirmek ise acının acısı, utancın utancıdır üstelik.”¹⁹⁸ Erdemli hayattan uzaklaşmak insan için asıl kayıptır. “Birçok güzel parçalar elde ettin. Birçok altın ve gümüş vazoların var. Zenginsin. Ama iyilik yolunda sözünde durmadan, Allah’ın buyruklarına boyun eğmeden, huzurdan; kaygı ve korkudan kurtulmak gibi en güzel nimetlerden yoksun bulunmaktasın. Bana gelince, çok fakir olmakla birlikte senden daha zenginim. Sarayda beni koruyacak bir kimseyi düşünmek aklından geçmez, benim için hükümdara söylenecek olanlara önem vermem ve kimseye dalkavukluk yapmam. İşte benim gözümde her türlü servetin yerini tutan bunlardır.

¹⁹⁶ Epiktetos,a.g.e,s.54

¹⁹⁷ Epiktetos,a.g.e,s.23

¹⁹⁸ Eyuboğlu,a.g.e,s.413

Senin altın ve gümüş vazoların var. Ama bütün düşüncelerin, bütün isteklerin, bütün eğilimlerin, bütün davranışların madde içindir ve yere bağlıdır.”¹⁹⁹

“ İyiliğimiz ve kötülüğümüz yalnız isteğimizdedir”²⁰⁰ Ahlaklı bir yaşam için iyi olanı istemeliyiz. “...insan kendi ihtiyarı ile hakikati aramaktan hiçbir vakit çekinmez ve fasık adam körün ziyayı göremediği gibi, iyiliği göremez ve fenalığı fenalık zannederek değil fakat iyilik addederek yapar. Mamafih muvafakatin bize ait olduğu prensibi, revaki ahlakın esaslarından biridir... Fazilet ve fazilete ait olandan başka, hayır ve iyi yoktur. Seyyieden seyyieye ait olandan başka fena şey yoktur. İyi olan, güzel ve şerefli. Fena olan, çirkin ve hicap vericidir.”²⁰¹ Epiktetos burada, Sokrates gibi, ahlaklı olmayı bilgili olmaya bağlar.

Her şeyin önceden belirlendiği bir evrende ahlakta bir ön kabullenme ile mümkün olmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi insanın elinde olan ve elinde olmayan şeyler vardır. Bazı şeyler istemesek de karşımıza çıkacaktır. İsteklerimizi bu doğrultuda oluşturmamız. Epiktetos’un elimizde olan ve elimizde olmayan şeyler ayrımını şu örneğinde daha açık görebiliriz: “Her olayda elimizdekini yapmalı gerisi için soğukkanlı olmalıdır. Deniz yolculuğuna çıkmak zorundayım. Ne yapmalıyım? Gemi, kaptanı, tayfaları, mevsimi, günü, rüzgârı iyi seçmek, işte elimde olanlar. Denize açılır açılmaz fırtına kopar, bu benim düşüneceğim iş değildir, kaptanın ödevidir. Gemi batıyor ne yapmalıyım? Elimde olanı yaparım, bağırıp çağırmam, kendimi yemem. Biliyorum ki her doğan ölür, bu bilinen kanundur. Demek ki ölmem gerekiyor. Ben süresiz değilim. Ben bir insanım; saat günün bir parçası olduğu gibi, ben de bütünün bir parçasıyım. Saat gelir ve geçer. Ben de gelir geçerim. Geçip gitme şekli önemli değildir. İster sıtma ile ister su ile boğulma olsun, hepsi eşittir.”²⁰²

¹⁹⁹ Epiktetos, a.g.e, s.104

²⁰⁰ Epiktetos, a.g.e, s.144

²⁰¹ Thurot, a.g.e, s.5-6

²⁰² Epiktetos, a.g.e, s.77

Evrende bir düzen vardır. Her şey Tanrının önceden belirlediği gibi ortaya çıkar. Biz bu düzeni evreni temaşa ederek anlayabiliriz. Olaylar birbirine bağlı gelip geçer. Bu bağlılık içinde tanrı bazı gerçekleşecek şeylerin ipuçlarını gösterir. Bu ipuçlarıyla bu olayları önceden kestirebiliriz. Bu görev ise kahinlere düşer.

Epiktetos'a göre, kahin bize ancak belirtileri yorumlar, nesnelerin doğal gidişini, sıralanmasını bildirir. Ama iyinin ve kötünün ne olduğunu bize kahin bildiremez, bunu bize bildiren kendi ahlak bilincimizdir. İnsan ancak kendi gücü ile erdemli olabilir, dolayısıyla mutluluğa ulaşabilir. İnsanı iyiye götüren kendi aklıdır.²⁰³

İnsanların kahinlere olan ihtiyacı korkusundan kaynaklanır. Kahinler bize tanrının isteklerini söylerler. Onlar bize nasıl davranmamız gerektiğini söyleyemezler. Bu yüzden kahinlere sadece olayları öğrenmek için başvurmalıyız. Epiktetos, kahinlere gitmişsek bile onlara söylediklerinden fazlası için yalvarmamayı öğütler.²⁰⁴ Her şey nasıl olması gerekiyorsa, önceden nasıl belirlenmişse öyle ortaya çıkar. Kahinler şeyleri nasıl görüyorlarsa öyle yorumlarlar, onların olacakları değiştirme gücü yoktur. Kahinlere başvursak da başvurmasak da bu olaylar gerçekleşecektir. Ama kendimizi olacaklara hazırlamak için kahinlere başvurabiliriz.

Erdemli insanın kahinlere gitmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü o başına gelecek şeyleri önceden bilme bile her duruma önceden kendini hazırlamıştır. Hiçbir olay onu korkutamaz, erdemden uzaklaştıramaz. Ona sahip olduğu tanrısal akıl yetecektir.

Kader ile özgürlük arasındaki ilişkiyi Epiktetos da ele alır. Ona göre başımıza gelenler önceden belirlenmiş olsa bile biz özgürüz. Çünkü özgürlük kadere bağlı değildir. Elimizde olan şeyler bizim özgürlük alanımızdır. Dolayısıyla özgürlüğümüzü kölelikten kaçma, istediğine sahip olup, dilediğince gezip eğlenip her canının istediğini yapmakta aramamalıyız. “Özgürlük yalnız güzel değil aynı zamanda akla uygun bir şeydir. Başımıza gelenlerin tasarladığımız gibi olmasını

²⁰³ Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, s.111

²⁰⁴ Epiktetos, a.g.e, s.79

dilemek kadar budalalık, körlük yoktur. Dion kelimesini yazmaya kalkarsam istediğim gibi değil harfini değiştirmeden bile olduğu gibi yazmak zorundayım. Bütün sanatlarda ve bütün bilimlerde de bu böyledir. Sen ise her şeyin en büyüğü ve önemlisi olan bu konuda, özgürlükte; fantezinin hüküm sürmesini istiyorsun. Hayır dostum! Özgürlük olayların senin hoşuna gittiği gibi gelmesinde değil, ama olduğu gibi gelmesindedir.”²⁰⁵

Epiktetos, Kynik Diogenes ile Sokrates’i özgür insana örnek olarak gösterir. “...sana kesin özgür olan bir adamı göstermemi ister misin? O, Diogenes’tir. –Onun bu kadar özgür olması nereden geliyor? –Çünkü o, köleliğin ruhundaki bütün köprübaşlarını koparıp atmıştı. Her şeyden sıyrılmış ve hiçbir şeye değer vermemişti. Ondandır parasını isterdiniz, verirdi. Ayağını isterdiniz, verirdi. Bütün vücudunu isterdiniz, verirdi. Ama manevi varlığıyla Allah’a bağlı idi. Tek yargıç’a olan saygısında, bağlılığında kimseden geri kalmazdı. Onun özgürlüğü işte buradan geliyordu. –Peki, kendisini hayata bağlayacak hiçbir şeyi olmayan ve dünyada tek başına kalmış bir insanı örnek olarak mı gösteriyorsun diyeceksin? Sokrates’in karısı, çocukları vardı ve Diogenes’den daha az özgür değildi. Çünkü Diogenes her şeyi kanuna ve kanuna borçlu olduğumuz boğun eğmeye başlamıştı.”²⁰⁶

Maddeye bağlanmak, her istediğini elde etmek özgürlük değildir. Özgürlüğü böyle görenler tutkularının esiri olmuştur. “Ne kadar nankör ve akılsızsın! Yalnız kendine bağlı olabilirsen seni gerçek mutluluğundan uzaklaştıran, sana yabancı binlerce şeyin boyunduruğuna girmek istiyorsun!”²⁰⁷ Mümkün olduğunca bu şeylerden kaçmak gerekir. Hatta kendimizi bu şeylere karşı kayıtsız kalmaya alıştırmalıyız.

²⁰⁵ Epiktetos, a.g.e, s.58-59

²⁰⁶ Epiktetos, a.g.e, s.124-125

²⁰⁷ Epiktetos, a.g.e, s.47

“Senin olanı benimser ve başkasının olanı da başkasının iradesinde sayarsan; o zaman kimse sana istemediğini yaptıramadığı gibi, istediğini de yapmana engel olamaz.”²⁰⁸ Yapmak zorunda kaldığın şeyler elinde olmayan şeylerdir. Zaten bu şeyleri değiştirme gücümüz yoktur. İnsan değiştirme gücü olduğu halde bir şeye boyun eğerse o zaman köleleşmiş, özgürlüğünü kaybetmiş olur. Bu yüzden öncelikle karşılaştığımız şeylerin elimizde olan şeylerden mi yoksa elimizde olmayan şeylerden olduğunu bilmeliyiz. Eğer elimizde olan bir şeyse onu istediğimiz gibi kullanabiliriz.

Ancak elimizde olan şeyi doğamıza uygun kullandığımızda özgür oluruz. Örneğin duygularımızı kontrol etmek elimizde olan bir şeydir. Duygularımızı kontrol altına alıp aklın önderliğinde doğamıza uygun bir şekilde yaşarsak özgür yaşamış oluruz. Eğer ki duygularımızın peşinden gidersek, tutkularımız yaşamımıza egemen olursa, her ne kadar elimizde olanı gerçekleştirmiş olsak da özgür olmayız; tutkularımızın kölesi oluruz.

Diğer Stoacı düşünürler gibi Epiktetos da kölelik kurumuna karşı çıkmamıştır. Köleliği kaderin bize verdiği elimizde olmayan şeyler arasında sayar. O da kölelikle özgürlüğü uzlaştırır. Köle olmak özgür olmaya engel değildir. Çünkü köle olan bedendir. Özgürlük ruhumuza aittir. Ahlaki alana aittir.

Epiktetos’a göre beden köleleşebilir ama insan kendi düşüncesinin efendisi olabilir, kendi kararını ve yargısını verebilir.²⁰⁹ Biz istediğimizi düşünmekte özgürüz ve bu özgürlüğümüzü kimse elimizden alamaz. Epiktetos, Lateranus’un işkence karşısında bile özgür olmasını, cesaretini yitirmeyip erdemini korumasını övgüyle anlatır:

“Lateranus’un cesaretini hatırla. Nero, salıverdiği kölesini, Epaphroditos’a göndererek onu katıldığı bir komplo işinde sorguya çekmek istemişti. Laternus ona dedi ki:

²⁰⁸ Epiktetos, a.g.e, s.15

²⁰⁹ Sedat Yazıcı, a.g.m ,s.103

“Söylenecek sözüm varsa onu senin efendine söylerim.”

- Zindana gireceksin!
- Zindana gireceksem gözyaşlarıyla mı gitmeliyim?
- Sürgüne gideceksin!
- Sürgüne sevinçle, ümitle ve kendime güvenerek gitmekten beni alıkoyan ne olabilir?
- Öldürüleceksin!
- Homurdanarak, inleyerek mi ölmeliyim?
- Sırrını bana söyle!
- Onu sana söyleyemem. Çünkü yalnız beni ilgilendirir.
- Zincire vurun!
- Dostum ne diyorsun? Zincire vurmakla mı beni korkutuyorsun? Bunu yapamazsın! Yalnız bacaklarımı zincire vurabilirsin. İrademe gelince, o her vakit özgür kalacaktır. Jüpiter bile onun özgürlüğüne engel olamaz.
- Şimdi boynunu vurduracağım!
- Ben ne vakit boynumun vurulmamak özelliği olduğunu söyledim?”²¹⁰

Epiktetos, iç özgürlüğü ve akla boyun eğmeyi öğütler, her insan yalnız, kendisine bağlı olanla, yani görüşlerine, hareketlerine, arzularına ya da yönelişlerine bağlı olanla ilgilenmelidir, bize bağlı olmayan şeylere gelince onları ne durdurabilir ne de onlara engel olabilir, onları olduğu gibi karşılamalıyız ve arzularımıza uygun düşmelerini dilememeliyiz.

Özgürlüğün gerçekten ne olduğunu ve ona nasıl erişebileceğinizi anlayın. Özgürlük her istediğinizi yapma hakkı ya da becerisi değildir. Özgürlük sizin gücünüzün sınırlarını ve tanrısal iradenin koyduğu doğal sınırları anlamanızdan sonra gelir. Yaşamın sırlarını ve kaçınılmazlığını kabullenerek, onlarla savaşmak yerine onlarla birlikte çalışarak özgür oluruz. Diğer yandan, eğer kontrol alanımız içinde olmayan şeylere karşı duyduğumuz geçici arzularımıza yenilirse, özgürlüğümüzü kaybederiz.²¹¹

²¹⁰ Epiktetos, a.g.e, s.48-49

²¹¹ Labell, a.g.e, s.26

Erdemli insan kaderin yenemediği özgür insandır.

3.2.3. Bilgelik

Stoacılar teorikten çok pratiğe önem verirler. Nasıl ahlaklı olunur? nasıl birisiyim?, ben kimim? gibi soruların cevabını bilmek yeterli değildir. Bu cevaplara göre yaşamını düzenlemek, gerekli değişiklikleri yapmak önemlidir. Bu değişiklikleri hayata geçiren ve sürekli uygulayan kişi bilge kişidir. “Sakın kendine bilge deme. Bilgisizlerin yanında güzel özdeyişler söylemekten kaçın. En doğrusu bu özdeyişlerin gerektirdiğini yapmandır.”²¹² Söylediklerimizle yaptıklarımızı birbiriyle örtüşmelidir. Bu sebeple Stoa ahlakında eylemde bulunmak, teoriği hayata geçirmekle ancak ahlaklı, erdemli kişi olunur.

Bilge kişi tüm bu özelliklere sahip kişidir. O hem kendi doğasını hem de dış dünyayı tanır; tanımakla da kalmaz, yaşamını bunlara göre düzenler. O dış dünyanın bir düzeni olduğunu ve kendisinin de bu düzenin bir parçası olduğunu bilir. Düzen içindeki rolü ne ise o rolü hakkıyla yerine getirir. Yine o kendi doğasının asıl özünün akıl olduğunun bilincindedir ve aklını yaşamına kılavuz eder.

Bilge kişi neyin kendi elinde olduğunu bilir. Elinde olmayan şeyler için boşa çaba harcamaz. Elinde olmayan şeyleri değiştirmeye çalışan insanlar bilgisizlerdir. Bilgisizler elde edemeyecekleri şeylerin peşinde koşarak vakit kaybederler, onlara ulaşmayınca da mutsuz olurlar. Kendileri için neyin iyi neyin kötü olduğunu bilmezler. Bu yüzden başlarına gelen felaketlerin sebebini de başkalarında ararlar. Oysa iyi ve kötü kontrolümüz altında olan şeyleri kullanmamızla ilgilidir. Bilge kişi iyiliğin ve kötülüğün de kendi elinde olduğunu bilir ve buna göre eyler.²¹³

Epiktetos bilge insanı atlete benzetir: “Hiçbir gücün yıkamayacağı adam kimdir? O; inançlarında dayanıklı ve elimizde olmayan herhangi bir şeyin kendisini sarmasına göz yummayan adamdır. O bana göre bir atlettir. Birinci savaşa dayandı.

²¹² Eyuboğlu,a.g.e,s.412

²¹³ Epiktetos,a.g.e, s.42

Bir ikincisine dayanabilecek midir? Gündüz halk arasında istediklerine dayandı, geceleyin ve yalnızken dayanabilecek mi? Şan ve şerefe, yerilmeye, övgülere, ölüme dayanabilecek mi? Bütün rahatsızlıklara, her türlü acıya katlanabilecek mi? Kısacası rüyasında bile yenilmez olabilecek mi? İşte benim aradığım atlet!”²¹⁴ İşte hayatının her anında ilkelerinden taviz vermeden yaşayan insan bilge insandır.

Stoacı düşünürler bilge insan ile bilge olmayan insanı birbirinden kesin sınırlarla ayırırlar. Onlara göre bir insan ya bilgedir ya da bilge değildir. Bilge olmak için çabalayanlar ayrı bir kategori oluşturmazlar. Bu kişiler de bilge olmayanlar grubundadır. Ama Epiktetos’un ayrımı bu kadar katı değildir. O bilgelik yolunda ilerleyenleri bilgisizler sınıfına sokmaz.

Stoacıların ahlak anlayışı bireyci bir ahlak anlayışı değildir. Bir yandan kişinin nasıl ahlaklı olacağından bahsederlerken bir yandan da topluma karşı görevlerinden bahsederler. Stoa ahlakında ödevler önemli bir yer işgal eder.

Epiktetos’la iki çeşit ödevden bahsedebiliriz. Birincisi her insanın kendisi için yapması gereken ödevler ve ikincisi de toplumsal yaşamda yerine getirmesi gereken ödevlerdir.²¹⁵

İnsanın kendisine karşı ödevleri onun erdemli bir kişi olmasıyla ilgilidir. Bunun içinde yukarıda da bahsettiğimiz ilkeleri uygulaması gerekir. Kısaca; tutkularını yok edip, aklın önderliğinde bir yaşam sürmelidir. Kendisini dünyanın bir parçası olarak görüp kendine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmelidir. Stoacı ahlak anlayışına göre bir kimse istese de istemese de kendisini verilen rolü yapmak zorundadır. Zengin ise zenginliğin fakir ise fakirliğin gereğini, efendi ise efendiliğin köle ise köleliğin gereğini yerine getirmelidir. Bu onun kaçamayacağı kaderidir. Kaderin ona verdiği rolü en iyi şekilde oynamak onun başlıca ödevidir.

²¹⁴ Epiktetos, a.g.e, s.63-64

²¹⁵ Aslı Yazıcı, a.g.m, s.63-64

Topluma karşı ödevlerine gelince; öncelikle bilge kişi olarak başkalarına örnek olmasıdır. “Artık boyunduruğunu at ve esirlikten kurtulduktan sonra başını gökyüzüne kaldır ve Allah’ına de ki: Şimdiden sonra bana ne istersen onu yap. Bana yapacağın her şeye boyun eğiyorum. Ve senin bana yaptırdıklarının doğru olduğuna bütün insanları inandıracam.”²¹⁶ O insanlara doğruyu göstermekle sorumludur.

Bilge kişi diğer insanlara doğruyu nasıl öğretir. Öncelikle kendini düzeltecektir. Söyledikleri ile yaptıkları hem tutarlı hem de doğaya uygun olacaktır ki zaten böyle olduğu zaman bilgeliğe erişecektir. Sonra yaptıklarıyla, gezip dolaşması, yemesi içmesi ile diğer insanlara örnek olacaktır.²¹⁷

Epiktetos aile kurma, devletle ilgili işlerde vazife alma, yönetim gibi ödevlerin yerine getirilmesine önem verir. Bu gibi işlerin toplumun yararı için gerekli olduğunu söyler. İnsanı bu görevlerden uzaklaştırdığını söylediği Epiküros’u sert bir üslupla eleştirir. “Epiküros’un prensipleri ile yönetilen bir kent tasarlayın. Orada her şey altüst olacak ve kent hayatı kurulamayacaktır. Evlilik olmayacak, mahkeme olmayacak, polis olmadığı gibi edep ve terbiye de olmayacak. O kasabadan dindarlık, namus, adalet ve doğruluk kovulacaktır. Burada yalnız kötü inançlar; kente zararlı inançlar; en bayağı kadınların bile savunmaya cesaret edemeyecekleri inançlar hüküm sürecektir...” sonra kendi tasarladığı kenti anlatır: “...Oysaki aklın emrettiği prensiplerle yönetilen bir kentte; düzenin, ölçü ve çekingenliğin bulunduğu görülür. Böyle bir kentte en doğru inançlar ele alınacak ve her türlü erdem baş üstünde yer bulacaktır. Orada adalet nur saçacaktır, güvenlik iyi düzenlenecek, herkesin çoluğu çocuğu olacak ve bu çocuklar iyi terbiye edilerek yetiştirilecek, herkes imanla Allah’a kulluk edecektir. Koca karısından hoşnut olacak ve komşusunun karısına göz koymayacak, kendi geçiminden mutluluk duyacak, başkasının servetini kıskanmayacak, kısacası bütün ödevler yapılacak, bütün bağlar iyice korunacaktır.”²¹⁸

²¹⁶ Epiktetos,a.g.e,s.91

²¹⁷ Epiktetos,a.g.e,s.109

²¹⁸ Epiktetos,a.g.e,102-103

Epiktetos'un ahlak anlayışında temel olan doğaya uygun yaşamaktır. Doğadan ilk önce insanın kendi doğası anlaşılmalıdır. İnsanın doğası aklın önderliğinde yaşamaktır. Daha sonra ise insanın dışında kalan her şey anlaşılmalıdır. Epiktetos'a göre ahlaki alan elimizde olan, kontrol edebildiğimiz şeylerle ilgilidir. Ama dışımızda kalan doğa da ahlakın şekillenmesinde önemlidir. Dışımızda kalan her şeye kader dediğimiz zaman, kaderin karşımıza çıkardığı her durum ve olay karşısında aynı kalabiliyorsak, yani her koşul altında erdemli bir hayat sürebiliyorsak artık biz bilge kişiyiz. Unutmayalım ki, Epiktetos da, ahlaklı olmak sadece doğruyu bilmekle değil aynı zaman onu uygulamakla olur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON DÖNEM STOA FELSEFESİNİN AHLAK ANLAYIŞI

Son dönem Stoa felsefesinde ahlakın temeli olarak “doğaya uygun yaşam” ilkesi gösterilmiştir. Düşüncelerini incelediğimiz her üç filozof da doğaya uygun yaşam idealini ahlak felsefesinin temeline koymuşlardır.

Doğaya uygun yaşamak ne demektir? Öncelikle son dönem Stoacıların “doğa” kavramı yükledikleri anlamlara bakalım. “Doğa” kavramı iki anlamda karşımıza çıkar. Bir anlamı bizi de içine alan evrenken; diğer anlamı kendi doğamız, aklımızdır. Son dönem Stoacıların esas üzerinde durduğu “doğa” insanın aklına uygun yaşaması iken dış dünya ve kader dediğimiz şeyleri de ahlaksal yaşamı etkilemeleri bakımından ele alıp incelerler. Çünkü insan fizik dünyanın bir parçasıdır ve ondan etkilenir.

Stoacı fizik anlayışı ahlak anlayışının tamamlayıcısı gibidir. Fizik bilgisi bu yüzden önemlidir. Romalı Stoacılar da Klasik Stoacıların panteist evren anlayışını tekrar ederler. Yalnız Cicero bilgi konusunda kesinlikten çok olasılığa vurgu yaptığı için, kendi görüşlerini bildirse bile, şüphecî bir tavır sergiler. Evrenin kendisi de olan tanrı evreni belli ilkelerle, önceden kurulmuş bir düzene göre işletir. Bu yüzden her şeyin üzerinde belirleyici olan kaderdir. Dolayısıyla ahlak anlayışı kaderci bir yapı gösterir. Romalı Stoacılar da hem kaderini yaşamanın hem ahlaklı olmanın yollarını göstermeye çalışırlar.

Her üç filozofumuz da fizik alanın bilgisini elde etmeyle işe başlarlar. Edinilmesi gereken ilk bilgi Tanrının bilgisidir. Tanrı’nın varlığı ve bilgisine ulaşma yolunu evreni temaşa etmek olarak gösterirler. Evreni temaşa eden kişi onda her şeyin birbirine bağlı olduğu kusursuz bir düzen, ahenk ve gaye olduğunu görecektir. Evrendeki düzen ve gaye bizi tanrıya ulaştırır, çünkü böyle kusursuz bir işleyiş tesadüfî olamaz.

Daha sonra insan kendisine dönüp kendini tanımalıdır. İnsanı ruh ve bedene dayalı olarak incelerler. Beden ve ruh farklı özlerden meydana gelmemiş olsa bile ruhu bedene üstün tutarlar. Çünkü ruh tanrısal akıldan pay almıştır. Beden ise ruhun denetimi altında olmalıdır. Doğaya göre yaşamak ahlaki yaşamaktır ve bizim doğamız da aklımız olarak öne çıkıyor. Bizdeki tanrısal olan yan aklımızdır. Biz aklımızla evreni ve evren içindeki yerimizi anlar ve buna göre eyleriz. Beden duygularımızın olduğu kısımdır ve duygularımızda ahlaklı yaşamının önündeki en büyük engellerden biridir. Duyguların peşinde gitmeyi bir nevi kölelik olarak tanımlayan Romalı Stoacılar, duygularımıza karşı kayıtsız kalmayı, onları kontrol altında tutabilmeyi salık verirler. Yalnız burada dikkate alınması gereken bütün duygularımızı kontrol altına alıp onları adeta yok etmek değildir. Burada daha çok duyguların zararlı olanları üzerinde durmuşlardır. Şehvet, nefret, kıskançlık, öfke... gibi. Bu tür duygulara kapılan insanların ahlaktan uzaklaştıkları, mutsuz oldukları görülür. Bu duygular aklın doğru kullanılmamasından kaynaklanır. Dolayısıyla bizi doğaya yabancılaştırır. Cicero ve Seneca duygular konusunda çok katı değillerdir. Onlar bazı duyguların gerekli olduğunu hatta ruha da iyi geldiğini söyler. Seneca mektuplarında apathia'yı şöyle açıklar: "incinmez bir ruh mu, ya da her türlü acının erişemediği bir ruh mu demeli? Onlarla bizim aramızda bir fark var: bizim bilgemiz bu zorluğu yener, ama hissedez de; onların ki hissetmez bile!"¹ Ayrıca kimi duyguların ruh için gerekli olduğunu bile söylerler. Örneğin sürekli çalışan ruhun dinlendirilmesi ve ara sıra hoş tutulması gerekir. Fakat bunu yaparken aşırı tutkular ve haz peşinde koşarak değil, ölçülü dinlenme ve manevi zevklerle yapılmalıdır. Ayrıca bazı durumlardaki utanma ve yüz kızarmasını doğal bulurlar. Çünkü bunlar insani duygulardır.

Duygular dışında insanın kayıtsız kalması gereken şeylerden birisi de kaderin bize verdiği şan, şöhret, para, mevkii gibi şeylerdir. Filozoflarımızın bunların peşinde koşmayı da ahlaka engel olarak görürler. Çünkü bu şeyler insanda hırs, kıskançlık, nefret gibi kötü duygulara yol açar. Ayrıca bu şeyler kaderden geldiği için bunları elde etmek için çabalamak gereksizdir. Talih bunları bize sunduğu zaman onlara sahip olabiliriz. Seneca ve Epiktetos, bu şeyleri, onlara sahip olduğumuz sürece iyiye

¹ Seneca, Ahlaki Mektuplar,s.39

ve erdeme ulaşmak için kullanmamız gerektiğini; bunlara sahip değilsek de, onlar için boşa çaba harcamamamızı söylerler. Fakat Cicero, bu kadar katı değildir. Erdemin önüne geçmediği sürece bu şeyleri elde etmeyi yadırgamaz.

O halde Romalı Stoacıların ahlak anlayışının temelini doğaya uygun davranmak oluşturuyor. Doğaya uygun davranmak akla uygun davranmaktır. Ama akla uygun davranırken fizik bilgisi ve kendi doğamızın bilgisine sahip olmalıyız. Bunları elde ettikten sonra kaderine razı olup, duygularını kontrol altına alıp doğruyu yaşamına uygulamalıdır.

Ahlakın amacı mutluluktur. Son dönem Stoacılar da mutluluk akla uygun yaşamakla ortaya çıkıyor. Biz mutluluğun nasıl elde edildiğini bilirsek onu hayatımıza uygulayabiliriz. Bu yüzden bilgili olmalıyız. Tanrı evreni bir düzen içinde yaratmıştır. Bu düzen bizimde bağlı olduğumuz yasalara göre işler. İnsan aklı sayesinde bu yasaları elde edebilecek şekilde yaratılmıştır. Her insanda bu yetenek vardır. Yapması gereken şey sadece aklını kullanarak doğruya ulaşmak ve elde ettiği bilgiyi yaşamında kullanmaktır. Dolayısıyla mutsuzluğumuzun nedeni Sokrates'te olduğu gibi bilgisizlik olarak karşımıza çıkıyor. Şimdi Son Dönem Stoacıların bizi mutsuz eden şeyler ve bu şeyler karşısında nasıl durmamız gerektiği konusundaki düşüncelerini inceleyelim:

Mutsuzluğumuz temel kaynağı bilgisizliktir. Çünkü nelerin kaderden geldiği nelerin bize bağlı bulunduğunu bilmiyoruz. Bu yüzden de yanlış yollara sapıyoruz. Oysaki doğa yasalarla işliyor, bizde bu yasalara bağlıyız. O halde yasayı değiştiremeyeceğimizi bilmeliyiz.

Romalı Stoacılar da mutsuzluğun nedenlerinden biri olan ölüm korkusuna değinmişlerdir. Onlar da ölümü bir doğa yasası olarak görürler. Her insan ölümlüdür. Bu yüzden ölümün bize hiç gelmeyeceğini düşünerek yaşamak akılsızlıktır. Ölüm herkesin başına geleceğine göre, onu aklımızın bir köşesinde tutmalı ve geldiği anı da metanetle karşılamalıyız. Biz sadece kendi ölümümüzü değil sevdiklerimizin de ölümünü metanetle karşılamalıyız. Çünkü ölüm karşısında yıkılmak, üzülmek,

ağlamak zayıflıktır. İnsanı daha da mutsuz yapar. Değiştiremeyeceğimiz şeylere boyun eğmeliyiz.

Efendi ya da köle olmak, zengin ya da fakir olmak gibi sevdiklerimiz de ne kadar yaşayacağımız da kaderin elindedir. Biz her durumda kendimize düşen görevi yerine getirmeliyiz. Bize düşen görev ise akl-ı selim ile hareket etmektir. Ağlamak üzülmek sevdiklerimizi geri getirmez, zamanımız dolmuşsa yalvarmak korkmak da fayda etmez. O halde kadere razı olmalıyız, yaşadığımız anları en iyi şekilde değerlendirmeliyiz.

Peki, insan kaderini nasıl yaşamalıdır, Romalı Stoacılar göre? “Kaderin sana mal ettiği şey, senin malın değildir.”² Dolayısıyla sahip olduğumuz her şeyin her an geri alınabileceğini ya da değişebileceğini unutmadan, onlara bağlanmadan yaşamalıyız. Sevdığımız insanları kaybedebiliriz, efendi iken köle olabiliriz, tersi de mümkündür, köle iken efendi fakir iken zengin olabiliriz. O halde bize düşen rolü en iyi şekilde oynamalıyız. İçinde bulunduğumuz durum veya sahip olduğumuz rolün gereklerini yerine getirmeliyiz.

“Hayatında olup biten şeylerin, dilediğin şekilde olmasını isteme: Nasıl oluyorlarsa, öyle olmalarını iste. Böylece her zaman mutlu olursun.”³ Bu durumu en anlaşılır kılan Epiktetos’un elimizde olan şeyler ve elimizde olmayan şeyler ayırımıdır. Epiktetos, daha önce de belirttiğimiz gibi, şan, şöhret, mevki, yaşam süremiz, sevdiklerimiz... Vb. şeyleri elimizde olmayan kaderin bize verdiği şeylerden sayar. Duygu, düşünce, isteklerimizi de elimizde olan şeyler arasında sayar. Elimizde olmayan şeyler için bir şey yapamayız. O şeyleri içinde bulunduğumuz duruma göre elimizde olan şeylerle en iyi şekilde değerlendirebiliriz. Bizim yapacağımız şey sadece budur.

² Seneca, Ahlaki Mektuplar, s.39

³ Epiktetos, a.g.e, s.19

Başımıza gelen şeylerin kaderden olması ahlaki yaşam için bir engel değildir. Çünkü Romalı Stoacılar da ahlaki dış iyilerde aramazlar. Onlar ahlaki yaşamı düşünce özgürlüğünde ararlar. Akl-ı selim ile düşünüp hareket etmek, kadere bağlı olup onu değiştiremeyeceğimizi bilmek ve boş şeyler peşinde zaman kaybetmemek ahlaklı yaşamın gereklerindendir. Yapmamız gereken erdemli yaşamaktır.

Gerçek mutluluk erdemli yaşamda bulunur. Erdemli yaşamak ise doğamıza uygun yaşamaktır. Erdemli yaşam eylemlerimizde ortaya çıkar. Eylemlerimiz doğru düşünceyi takip ediyorsa doğru olanı yaşamımıza geçirmişiz demektir. Romalı Stoacılar eylemde bulunmaya önem verirler. Onlar da diğer Stoacılar gibi uygulanmayan bilgiye sahip olmayı anlamsız görürler. Dolayısıyla erdemın iki boyutu vardır: Bilgili olmak ve bu bilgiyi yaşamımızda sürekli kullanmak. Tek başına bilgi sahibi olmak bizi erdemli yapmaz. Erdemli kişi düşündüğü, söylediğı ve yaptığı birbiriyle tutarlı ve doğru olan kişidir. Bazı konularda erdemli olup bazı konularda erdemli olmamak gibi bir durum söz konusu olamaz. Kişi ya erdemlidir ya da değildir. Yani biz her konuda erdemın gerekliliklerini yerine getirmeliyiz.

Erdemleri birbirine üstünlüklerine göre de sıralamaz. Çünkü her erdem birdir, biri diğerine göre daha iyi ya da doğru değildir. Her durumun gerektirdiğı erdem o an için yerine getirilmelidir. İşkence karşında güçlü olmak, sevdiklerini kaybettiğinde metanetli olmak, hastalıklara sabırla katlanmak, görevlerini en iyi şekilde yerine getirmek gibi. Her erdem istenilirdir. Erdemlerin farklılığı sadece ortaya çıkışlarındadır. Kimisini yerine getirip kimisinden kaçan kişi erdemli sayılmaz. Yalnız Cicero adalet erdemine ayrı önem vermiştir. Çünkü o ahlaklı yaşamı aynı zamanda hukuk ile ilişkili olarak ele almıştır. Diğer Romalı Stoacılar da yasalara ve devlet işlerine ahlak anlayışlarında yer verseler de Cicero kadar üzerinde durmazlar.

Erdem pratikte ortaya çıkar. Doğamıza uygun olan şeyi yapmalıyız. Doğamıza uygun olan şeyler iyidir. İyi hayata geçtiğinde erdem gerçekleşir. Erdemli insan kararlarını kendisi veren, iyiden ayrılmayan özgür insandır.

Burada Romalı Stoacıların “iyi-kötü” ve “özgürlük” kavramlarına yüklediği anlamlara bakmamız gerekir. Böylece onların ahlak anlayışlarını daha iyi anlarız.

İyi deyince aklımıza doğaya uygun olan şeyler gelmelidir. Dolayısıyla kötü doğaya aykırı olan şeylerdir. Doğamıza uygun olan şeylere bilgilerimizi, isteklerimizi ve olayları akıl süzgecinden geçirerek ulaşıyoruz. Bu doğruların üzerinde tüm insanların anlaşmış olması gerekir. O halde iyi ve kötü bilgili olmayla ilişkilidir. Bununda dışında kalan başka insanların iyi ya da kötü dedikleri şeylerin gerçek iyi veya gerçek kötü ile ilişkisi yoktur. Doğanın kendisinden gelen deprem, sel gibi felaketler, savaşlar, hastalıklar, yoksulluk kötü şeyler olmadığı gibi; zenginlik, bolluk, sağlık iyi şeyler değildir. Bunları kayıtsız şeyler olarak görmeliyiz. Kayıtsız şeyleri biz onlara sahip olduğumuz ya da başımıza geldikleri vakit iyiye ya da kötüye yönelik kullanabiliriz. Şiddetli bir hastalığa yakalanmış olabiliriz ya da esir düşmüş olabiliriz. Bunlar kötü şeyler değildir. Kötü olan bu durum karşısında gücümüzü kaybedip erdemden uzaklaşmaktır. Yani kendimizi koyuvermemiz bu olayları kötü yapar.

Ayrıca insanların kötü diye adlandırdıkları savaşlar, doğal afetler, yoksulluklar aslında ahlaki yaşam için gereklidir de. Çünkü böyle durumlar karşısında insan kendini deneme fırsatı bulur. Her koşul altında erdemli olup olamayacağını görür. Yani ahlakını denemiş olur.

İyi ve kötü bize kaderden gelmez. Bir şeyin iyi ya da kötü olması bizim istencimize bağlıdır. Bir şeyin iyi olduğuna nasıl karar veririz? Bir şeyin iyi olması onun yasaya uygun olmasına bağlıdır. Tanrı bizi yasaları kavrayacak şekilde yaratmıştır. Bizde yasaları kavrayacak tanrısal bir akıl vardır. Onun sayesinde insan iyiye ve doğruya ulaşır. Bu yasa üzerinde bütün insanlar hemfikirdir. Dolayısıyla bütün düşünce ve eylemlerimizi bu yasaya uygun olarak ortaya çıkarmalıyız. Böylece başımıza ne gelirse gelsin, yasaya bağlı kaldığımız sürece, iyiyi gerçekleştirmiş olacağız.

Erdemli olmak için gerekli şartlardan birisi de istemektir. Dış şartlar ve duyguların üzerimize hakim olmasına izin vermeden, iyi olanı hayata geçirmeyi istemeliyiz. Ve bu konuda kararlı olmalıyız. Bütün isteklerimizi akıl süzgecinden geçirip doğru olduğuna emin olmalıyız, ancak o zaman davranışa geçirmeliyiz.

Romalı Stoacılar erdemin öğretilerle öğretilebilir olduğunu tekrarlamışlardır. Yalnız bu konuda bazı ayrılıklar görüyoruz. Erdemli kişinin diğer insanlara örnek olması gerektiği ve bunun o kişinin en temel ödevlerinden olduğunu konusunda hem fikir olan filozoflarımız, erdemli olma yolundaki kişinin durumunu tartışırken ayrılırlar. Seneca'ya göre insanlar ya bilgedir ya değildir. Bu yolda çaba gösterenleri de bilgisiz insanlar sınıfına koyar. Ne zaman ki doğru bilgiyi öğrenip hayatında uyguladı; o zaman bilgeler sınıfına girer. Erdem sahibi olur. Cicero ve Epiktetos erdemli olma yolunda ilerleyen kişileri bilgisizler sınıfına koymazlar. Onların çabalarını önemli ve dikkate değer bulurlar.

Erdemli olmak doğuştan gelen bir özellik değildir. Her insan erdemli olabilecek, doğruyu bulup hayata geçirecek şekilde yaratılmıştır. Bu yüzden herkes erdemli olabilir. Erdemli olmak isteyen kişiler arkadaşlarını iyi seçmelidir. Filozoflarımız dostluk üzerinde önemle durmuşlardır, ama vurguladıkları gerçek dostluktur. Dostlarımız üzerimizde etkisi büyük olan kişilerdir. Dostlarımız ahlaki ile bize örnek olacak kişilerden olmalıdır. Yoksa bizi kötülüğe ya da yanlış iten ya da biz istedik diye yanlış olan şeyleri yapan kişiler gerçek dost olamazlar. Yine hovarda, ahlaktan yoksun kişilerle gezmek bizi erdemden uzaklaştıracaktır. Bu yüzden birlikte olduğumuz kişileri iyi seçmemiz gerektiğini söylerler.

Erdemli insan hiçbir engelin onu ahlakından uzaklaştıramayacağı özgür insandır. Romalı Stoacılar kadenci anlayış ile özgürlük arasındaki çatışmayı ortadan kaldırır. Onlara göre her şeyin önceden belirlenmiş olması insanın özgür olmasına engel değildir. Çünkü onların özgürlüğe yüklediği anlam farklıdır. Özgürlük istediğini yapıp etme özgürlüğü değildir. Bizim sahip olduğumuz her şey, görevimiz, mevkiimiz, yakınlarımız hatta ne kadar yaşayacağımız... bu gibi şeyleri kader belirler. Bize sadece bunları nasıl kullanacağımız düşer. İşte özgürlükte bu noktada

ortaya çıkıyor. Özgürlük sahip olduğumuz şeylerin kaderden geldiğini bilerek buna boyun eğme özgürlüğüdür. Bunları değiştirmeye çalışmadan olduğu gibi kabullenme özgürlüğüdür. Düşüncelerimizi ve duygularımızı bunlara göre düzenleyip yaşamımızı sürdürmektir. Bu düşünce köleliğin özgürlüğe engel olmadığını göstermeye zemin hazırlar. Asıl özgürlük kaderinin peşinden gitme, başına gelenlere katlanma ve aklını bu doğrultuda kullanma özgürlüğüdür. Bu yüzden Romalı Stoacılar kölelik kurumuna karşı gelmez. Köleliği bize kader vermiştir, bize düşen ödev, o rolü en iyi şekilde yerine getirmektir. Özgürlük bedene ait bir şey değildir. Onlara göre yeter ki ruhumuz, düşüncelerimiz köleleşmesin. Epiktetos, köleleri, gördüğü işkence veya kötü muamelelerin kendi elinde olmayan şeyler olarak görmelerini ve buna katlanmalarını ister. Yeter ki bu durumda bile erdemi elden bırakmasın. Bu konuda Seneca biraz daha ılımlı davranır ve efendi olanlara kölelere daha insancıl davranmalarını öğütler.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da Romalı Stoacıların kader anlayışını çok katı olmadığıdır. Yani doğamıza uyalım derken ahlakın kurallarını dış dünyanın olgularından çıkarmayı savunmuyorlar. Asıl önemli olan bizim o olgular üzerine düşündüklerimizdir. Bizim boyun eğeceğimiz şeyler sadece değiştirmeye gücümüzün yetmediği şeylerdir. Dışsal şeyler kendiliğinden ne iyi ne de kötüdürler. İyi de kötü de bizim istencimize bağlıdır.⁴ Dış dünyanın ya da kaderin ahlak üzerindeki etkisini şöyle açıklayabiliriz: Kader bize ne kadar yaşayacağımız, yakınlarımız, doğal olaylar(ölüm, deprem, felaketler...), içinde bulunduğumuz ortam ve sahip olduğumuz iyi kötü bütün koşulların tümünü sağlar. Bunları biz belirlemeyiz. Ahlaki olan ise bizim bunları kullanma biçimimizde ortaya çıkar.

Bazı şeylerin insanın hoşuna gittiğini, bazı şeylerin yararlı olduğunu Stoacılar da inkar etmez. Namuslu yoldan bunlara sahip olmayı istemeyi, elde etmek istemeyi de yasaklamazlar. Onların doğru bulmadığı şey, bunlara iyi adının verilmesi, bu sözde iyilerin erdemle bir tutulmasıdır. Stoacılara göre erdem iyi denen şeylerin başında değil üstündedir. Dış iyiler erdemin ardında değil, çok daha aşağısındadır.

⁴ Yazıcı,S. , a.g.m,s.106

Erdem her şeyden üstün görülmedikçe, gönülde erdem aşkı yer tutmadıkça, çilelere katlanma gücünü bulmak, tehlikelere karşı koymak, kolay şey değildir.⁵

Filozoflarımız kehanet konusu üzerinde de durmuşlardır. Tanrı her şeyi önceden belirlemiştir; fakat bu belirlenimin yasaları insanın aklı ile çözebileceği şekildedir. Ayrıca bazı olaylar ya da durumlar sonradan ortaya çıkabilecek durumların habercileridir. İşte bu olayları izleyip yorumlama işi kahinlere düşer. Epiktetos’a göre, kahin bize ancak belirtileri yorumlar, nesnelerin doğal gidişini, sıralanmasını bildirir. Ama iyinin ve kötünün ne olduğunu bize kahin bildiremez, bunu bize bildiren kendi ahlak bilincimizdir. İnsan ancak kendi gücü ile erdemli olabilir, dolayısıyla mutluluğa ulaşabilir.

Akl-ı selim ile hareket edip yasaya ulaşan kişi erdemli kişidir. Bu kişi hiçbir engelin yıkamayacağı mutlu kişidir. Bu kişi kader onu ne ile denerse denesin her zaman aynı kalan kişidir. O gücünün yettiği işleri yapan, elinde olmayan şeylerden uzak durmasını bilen kişidir. O kaderini yenmiş kişidir. O Romalıların bilgesidir.

Son dönem Stoacıların üzerinde önemle durdukları konulardan birisi de “ödev”dir. İnsanların bir takım ödevleri vardır. İlk ödevimiz ahlaki bir kişiliğe ulaşmaktır. Yani evreni ve kendimizi tanımak, tanrının yasalarını elde edip hayatımızı buna göre idame ettirmektir. Bunu tam anlamı ile başardığımızda bilgeliğe ulaşmış oluruz. Ama bilge kişi ahlaklı olmakla ödevini tam anlamıyla yerine getirmiş olmaz. Onun birçok görevi vardır:

Bilge kişi ahlakı ile diğer insanlara örnek olmalıdır. Kendisini diğer insanlara karşı sorumlu hissetmelidir. Bu durum Stoa düşüncesini bireysellikten uzaklaştırır. Stoa’nın bilgisi bencil değildir. O, evrende bir düzen olduğunun ve kendisinin de bu düzenin bir parçası olduğunu bilir. Düzen içinde her parça kendine düşen görevi yerine getirdiği zaman ahenk sağlanır. Bilge kişi bunun farkında olduğu için

⁵ Paksüt, a.g.e, s.474

kendisine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirmeye çalışır. O hem yaşadığı vatanına karşı hem de tüm dünya insanlarına karşı sorumludur.

Romalı Stoacılar vatandaşlık görevleri ve devlet işleri üzerinde önemle dururlar. Onlar devleti zorunlu ve doğal bir kurum olarak görürler. Ve vatandaşların yaşadıkları devlete karşı yerine getirmesi gereken ödevleri vardır. Kişi bu ödevlerini yerine getirmelidir. Kanunlara uymalı, vergisini vermeli, bilgisince kamu görevlerinde yer almalıdır. Bu konu üzerinde en çok Cicero durmuştur. Onun ahlak anlayışı zaten hukuk anlayışı ile iç içe girmiştir. Cicero bilge kişinin devlet işlerinde yer alması, aklı ile yasaları ortaya çıkarması ve adalet erdeminden uzaklaşmaması gerektiğini sıkça vurgular. Epiktetos aile kurma, devletle ilgili işlerde vazife alma, yönetim gibi ödevlerin yerine getirilmesine önem verir. Bu gibi işleri toplumun yararı için gerekli olduğunu söyler. O aklın ortaya koyduğu yasalarla yönetilen bir devleti ideal devlet olarak anlatır. Seneca devlet işlerinden bahsederken biraz ayrılık gösterir. Kendisi de hayatının bir döneminde devlet işlerinde yer almış olmasına rağmen yaşadıklarının etkisiyle bilge kişinin devlet işlerinden uzak durması gerektiğini söyler. Ama bu düşüncelerini Stoacı düşünceye uydurarak yapar. O da bilge kişinin devlet işlerinde yer alması gerektiğini söyler ama bunu bir takım şartlara bağlar. Eğer içinde bulunduğu devlet yozlaşmışsa bilge kişi ne yaparsa yapsın bir işe yaramayacaktır. Bu yüzden bilge kişinin bilgisini ve yeteneğini başka alanlara kaydırmasını tavsiye eder. Eğer bir vatandaş olarak görevlerini yerine getiremiyorsa bir insan olarak görevlerini yerine getirmesi gerektiğini vurgular. Onun erdemi devletin sınırlarını aşmalıdır. O sadece içinde bulunduğu devletin vatandaşı değildir; aynı zaman dünya vatandaşıdır. Böylelikle ahlakın yayılma sınırlarını genişletip tüm dünyaya yayar.

Romalı Stoacılar bu düşünceyle beraber ilk dönem Stoa düşüncesinde beliren evrensellik düşüncesini geliştirmişlerdir. Ahlakı bireysellikten uzaklaştırıp ona evrensel bir özellik sağlamışlardır. Ahlak sadece bilge kişinin sahip olup yaşamında kullandığı bir boyut taşımaz. Bilge kişi ahlakını tüm insanlığa yaymaya çalışır.

Çünkü her şeyin tanrısal düzenin bir parçası olduğunu bilir. İnsanlar arasında sınıf, ırk, cinsiyet ayrımı yapmaksızın tüm insanları kucaklar. Bütün insanlar kardeştir. Bütün insanlar aynı kaynaktan gelmiştir. İçinde bulundukları konum ya da yaşam biçimleri ne kadar farklı olursa olsun onlar kökenden gelmişlerdir. Dolayısıyla insanlar doğuştan eşittirler. Tanrı her insanı mutluluğa ulaşabilecek şekilde yaratmıştır. Her insanda yasayı kavrama ve ahlaklı olabilme potansiyeli vardır. Ayrıca her insan aynı yasaya tabidir. Dolayısıyla aklını kullanıp yasaya uygun olarak davranabilirse bütün görünüşteki eşitsizlikleri yok edebilir.

Bütün insanlığı kapsayan tek bir evrensel yasa ile devletler ve sınırların anlamı yitiyor ve tek bir dünya devleti ortaya çıkıyor. Tek bir dünya devleti olduğuna göre ahlak da tektir. Bu nedenle, doğa ya da tanrı, insanlara ahlaksal ve adaletli bir birliktelik içerisinde yaşama görevini buyurmuştur. Burada Romalı Stoacıların evrensellik düşüncesi ortaya çıkar. Cicero bu duruma doğal hukuk kavramından yola çıkarak ulaşır. Bütün insanlar doğal yasaya bağlı olduklarına göre tek devlet olmalıdır. Buradan da Stoacıların dünya yurttaşlığı düşüncesine ulaşır. Her insan bir dünya yurttaşıdır.

Cicero'nun "tek bir dünya devleti" anlayışı diğer düşünürlerimizinkine göre ideolojik bir karakter taşır. Çünkü O, tek dünya devletinin adresini Roma olarak gösterir. "Bütün insanların Roma'nın hükmü altına girmeleri doğrudur; çünkü Roma, doğal yasaları uyguladığından adaletin ta kendisidir. Fethettiği ülkelerde yaşayan insanlar için yararlı olmakta, onların kötü davranışlarda bulunmalarını engellemekte, yasarlı egemen kılıp adil bir düzen kurmakta ve barışı sağlamaktadır."⁶

Seneca'ya göre bilge örnek alınması gereken kişidir. O doğru bilgisi ile insanlara yol gösterecektir. İnsanlar için en yararlı olanı yapacaktır. Stoacılar, bilgenin devlet işlerinde çalışması gerektiğini, bilgisini insanlığın yararına kullanması gerektiğini söylerler. "Gerçekten insandan insana yararlı olması istenir: Olabiliyorsa, birçoklarına, olmadı, birkaç kişiye, olmadı, çok yakınlarına, olmadı,

⁶ Ağaoğulları-Köker,a.g.e, s.54-55

kendine”⁷ Seneca ve diğerk Stoacılar önemli olan bir kavram da dünya yurttaşlığıdır. Bütün insanlar aynı tohumdan geldiğine göre bütün insanlar kardeştir. Bunun için bilge kişi devlet işlerinde görev almazsa bile sadece kendine düşen görevleri yerine getirerek insanlığa yararlı olmuş olacaktır.

İnsanların doğuştan eşit olmalarını savunmalarına rağmen zamanının devlet, özel mülkiyet, kölelik gibi kurumlarına karşı çıkmamışlardır. Bu kurumlar kaderin bir parçası gibi görülür. Önemli olan düşüncelerimizin özgür olması, aklımızın özgür olmasıdır. Bedenin köleliği bunlara engel değildir.

⁷ Tuncay,a.g.e, s.302

SONUÇ

Stoa düşüncesi son dönem Stoacılarla beraber daha rasyonel bir yapıya bürünmüştür. Ahlakın artık kişi ve grupları aşp daha evrensel ve daha siyasi bir yapıda ele alındığını görüyoruz. Bu durum Stoa felsefesinin etki alanını genişletmiştir. Stoacı düşünce son haliyle birlikte hem imparatorluk döneminde hem de imparatorluk sonrasında geniş etkiler uyandırmıştır.

Ahlakın temelini oluşturan doğaya uygun yaşam, son dönem Stoa düşüncesinde, daha çok akla dayalı yaşam olarak karşımıza çıkıyor. Evrene hükmeden ebedi yasalar vardır; evrensel aklın koyduğu yasalar. İnsan sahip olduğu akli ile evrensel aklın bir parçasıdır. Dolayısıyla, akli sayesinde, evrensel gerçek yasalara ulaşabilir, onu yaşamına egemen kılabilir. Bu yasalar genel geçer, sabit yasalardır. İnsanlar sadece bu yasaları ortaya çıkarabilirler, onları yaratamazlar. Ve aynı zamanda bütün insanlar evrensel akıldan pay aldıkları için bu yasalar herkes için geçerlidir.

Doğada yasaların belli olması ve insanların bunları sadece ortaya çıkarıcı konumda olması Stoacı düşüncenin yasalara ilişkin belirsizliğini ortadan kaldırmaz. Belirsizlik yasanın ne olduğu konusundadır. Çünkü aklın ulaştığı bu yasanın doğruluğunun bir belirleyicisi yoktur. Herkesin akla dayalı olarak sunduğu yasaya doğru mu diyeceğiz. Tabii ki hayır. Romalı Stoacılar yasaları ortaya çıkarma görevini bilge kişiye verir. Bilge kişi doğanın yapısını ve işleyişini bildiği için yasaları ortaya çıkarmak anca onun işi olabilir. Ama bilge kişinin doğadan çıkaracağı yasanın özelliği nedir, ya da ne olmalıdır, işte bu nokta belirsizdir. Yine kader anlayışı da bu belirsizliğe neden olmaktadır. Evrene kader hakimdir. Yasalara aklımız yardımıyla ulaşp yaşamımızı düzenleyebiliyoruz ama yine de kaderin istediği şeyi yapıyoruz. Yani aklımız bize kabullenmemiz için mantıksal açıklamalar buluyor. Dolayısıyla gerçekte kötü emeller için kullanılacak yasalar kadere dayandırılarak doğal yasa gibi sunulabilir bu belirsizlikte. Yine herkes kendine rasyonel gelen düzeni doğal yasa olarak ortaya sunabilir. Bu belirsiz durum son dönemde de devam eder. Yani yasa her yöne çekilebilir.

Stoacı ahlak anlayışının çıkmazları da bu kader anlayışından kaynaklanmaktadır. Bir yandan insanın kaderine boyun eğmesini öğütlerken bir yandan da özgür olduğunu vurgulamışlardır. Özgürlük kaderine boyun eğme özgürlüğüdür. Kaderin tanımı da bir kesinlik taşımamasına rağmen değişmez ve kaçınılmaz bir yapı olarak karşımıza çıkar. İsteseniz de istemeseniz de kaderin yazdığı yazgıyı yaşamak zorundasınız. Dolayısıyla özgürlük anlayışı da kendi içinde çelişkiler taşır.

Yasa şudur gibi net bir tanımda bulunamadığımız gibi özgürlüğü de net bir şekilde tanımlayamıyoruz. Özgürlük hiçbir baskı altında kalmadan istediği yapıp etmek değildir. Stoacı öğretinin özgürlük anlayışı alışılmışın ötesindedir. Kadere rağmen insan özgürlüğünden bahsedilir. İnsan kaderini yaşamak zorundadır, kaderden kaçamaz ama aynı zamanda özgürdür. Burada iki farklı özgürlük tanımı bulabiliriz. İlk olarak insanın doğaya uyma özgürlüğü vardır. Yani kendi özgür iradesi ile yasalara boyun eğecektir. Nasıl olsa uymaya mecbur kalacağı yaşamak zorunda kalacağı şeylere kendi isteği ile uyacaktır. Böylece istemediği şeyleri yapmak zorunda kalmayacak dolayısıyla mutsuz olmayacaktır. Onun için gerekli olan tek şey bu doğal düzenin yasasına ulaşmaktır. Doğal olan akla uygun olandır. Dolayısıyla özgür olmak bir nevi düzeni mantığına uydurmaktır. İkinci olarak da düşünce özgürlüğünden bahsedebiliriz. Düşünsel boyutta insan tam manasıyla özgürdür. Kimse onun ne düşündüğüne karışamaz, onun düşüncelerini değiştiremez. Bu alanda kişi aklına gelebilen her şeyi düşünebilir. Bunu ifade etmekte sıkıntı yaşasa bile istediğini düşünmek ona kalmıştır. Romalı Stoacılarında ifade ettiği gibi işkence altındayken zincire vurulmuşken bile insan düşünce alanında hürdür. Hiçbir şey onun özgürlüğünü ortadan kaldıramaz; hatta gerekirse, her türlü baskıdan kurtulabilmek için son çare olarak kendi yaşamına son verebilir. İçsel özgürlük bir yana dış dünyaya boyun eğme özgürlüğü çelişkinin kaynağıdır. Özgürlük zorunluluktan çıkmış oluyor, mademki değiştiremiyorum o halde ona uyarım mantığı ortaya çıkıyor.

Stoacılığın bu katı kader anlayışı son dönemde yumuşatılmıştır. Cicero, Seneca ve Epiktetos'un düşüncelerinde körü körüne kaderin peşinden gitmekten kaçınıldığını ve akla daha çok önem verildiğini görüyoruz. Yani insana yapacakları için bir özgürlük alanı veriliyor. Bu farklılaşmayı en çok Epiktetos'un “elimizde olan şeyler” ve “elimizde olmayan şeyler” ayrımıyla kavrayabiliriz. Elimizde olan şeyler duygu, düşünce, istek ve davranışlarımızken elimizde olmayan şeyler mal, şan, şöret, makam gibi talihin bize verdikleri ve doğa olaylarıdır. Elimizde olan şeyler bizim özgürlük alanımızı genişletiyor. Biz elimizden geleni yaptıktan sonra gerisini düşünmek kadere kalıyor. Yani Romalı Stoacılarca Zenon'un köpeğinin zincirinin biraz daha uzatıldığını görüyoruz. Yine de kader anlayışının çıkardığı sorunlar tamamiyle ortadan kalkmaz. Yasanın belirsizliği ve kader her yöne çekilebilecek bir boşluk yaratmaya devam eder, son dönemde de. Bir yandan başımıza gelen felaketleri kabullenip her şeye rağmen düzeni devam ettirip dengeli yaşamı sağlayabilir; diğer yandan kötü niyetli kişilerin yaptıkları şeyleri kadere dayandırarak yaptıklarını meşrulaştırmasına neden olabilir.

Stoacılık bu belirsizlikler ve çelişkileriyle Roma İmparatorluğunun siyasal yapılarını meşrulaştırmasına yardım eder. Romalı Stoacıların her kesim insana seslenip insanları eşit görmeleri, herkesin insan olmak bakımından saygıya değer olduklarını vurgulamaları teorik olarak insanlar arasındaki ayrımı ortadan kaldırır. Ama eşitlik anlayışı düşünsel temelde kalır. Yaşama kader egemen olduğu için Roma Stoacıları bir boyun eğiş ahlakı geliştirmişlerdir. Evrensellik ile boyun eğmenin bir arada ele alınması insanların Roma imparatorluğunun çatısı altında birleşmeleri düşüncesini ortaya çıkarmıştır. İnsanlar tek bir yasanın bir vatanın üyeleridir. Bu tek vatan ise Roma İmparatorluğu olmalıdır. Ayrıca insanların üzerlerine düşen görevleri eksiksiz yerine getirmelerini salık veren görev ahlakına önemli bir yer verilmesi de Roma İmparatorluğunun bu siyasal ideolojisine uygun düşer. Böylece yurttaşların sorgusuz sualsiz yasalara uyması ve kendilerine düşen görevleri yerine getirmeleri sağlanmış oluyor.

Stoa felsefesinin özünde iyimser olan bu düşüncelerini Romalı yöneticiler işlerine geldiği gibi yorumlayabilmişlerdir. Çünkü yasayı kimin ortaya çıkaracağı, ortaya çıkarılan yasanın doğruluğu hep bir belirsizlik taşır. Ayrıca kader anlayışı da bazı olumsuz durumların yazgıya dayandırılıp meşru kılınmasına yardım eder. İnsanların vatandaşlık görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri gerektiğini vurgulamaları Romalıların yayılmacı düşüncelerine bir dayanak olmuştur.

Stoacı felsefe hem Roma İmparatorluğunda hem de Hristiyanlık geleneğindeki Tanrı'nın krallığında, her iki durumda da, yeni ve daha büyük bir toplumun yolunun açılmasına yardım eder. Bu iki oluşumda da evrensel kardeşlik adı altında insanların bir araya getirilmeye çalışıldığını görüyoruz. Roma imparatorluğu ardından da Hristiyan kilise babaları insanları evrensel bir yasa altında bir arada tutmayı kendilerine ödev bilmişlerdir.

Hristiyanlık, Stoacıların doğal hukuk öğretisi ile birlikte daha çok ahlaka ve tanrıbilimi ile ilgili yönlerine ayrı bir önem vererek ele almıştır. Stoacıların, evrensel determinizm karşısında insanın bireysel istencinin varlığını savunmaları, evrensel eşitlik ve evrensel kardeşlik ile ilgili düşünceleri Hristiyanlığın temeli olmuştur.

İlk Hristiyanlar başlangıçta Roma otoritesine karşı kayıtsız kalmışlardır. Hristiyanlık için insanlar öncelikle diğer dünya için çalışmalıdır, asıl amaç bireysel kurtuluşa ermektir. Hristiyanlık Roma'nın baskısına karşı insanlara bir umut vaat ediyordu. Bu yönüyle de Romanın dışlanmış kesimlerine çok uygun düşüyordu. Fakat Roma'da resmi bir din olarak kabul edilmesinden sonra Hristiyanlık, manevi kurtuluş teorisinden Ortaçağ kilisesinin siyasi iktidarını savunan bir teolojiye doğru kaymaya başladı. Siyasal yapının dışında olan kilise siyasal yapının bir parçası olmuştur. Bu siyasal yapının felsefi temelleri daha çok Roma Stoacılığına dayanır. Stoacı ahlak görüşü Plâtonculuğun çeşitli biçimleri ile kaynaşarak, kendisinden sonraki Hristiyanlığın ilk kuramcıları olan Kilise Babalarının görüşlerine katkıda bulunmuştur.

Stoacılığın evrensellik düşüncesini kendisine temel yapmak ideali Roma İmparatorluğundan sonra Hristiyanlığa geçmiştir. Bütün insanlar artık Hristiyanlığın çatısı altında birleşmelidir. Bu oluşacak yeni evrensel toplumun evrensel yasaları ise dinin doğmaları- daha doğrusu kilise babalarınca belirlenen sözde dinin yasaları olacaktır. Tanrı devletinin yeryüzündeki temsilcisi kilise artık yasa koyucudur. Ayrıca insanların yerine getirmesi gereken ödevleri olduğu ve bu görevleri eksiksiz yerine getirmeleri gibi Stoacı düşünceler bu ideolojinin yapısına çok uygun düşmektedir. İnsanların yasalara uyması için aklını kullanmasına gerek yoktur, zaten yasalar ortadadır. Yapılması gereken insanların kilisenin yasalarına sorgulamadan uymasını sağlamaktır. İşte bu noktada Stoacıların ödev ahlakı Hızır gibi yetişir. Böylece insanların sorgulamaları yerine boyun eğmeleri sağlanmış oluyor.

Stoacıların tutkular karşısındaki tutumu da Hristiyan düşüncesi ile uyum içindedir. Romalı Stoacılar duygular konusunda ilk dönem Stoacılar kadar katı bir tutum sergilemeseler de tutkuların insanı köleliğe götüreceğini söylerler. Onlar için en tehlikeli olan şey insanın tutkularının ve bedeninin kölesi olmasıdır. Bu yüzden yeten miktardan fazlasından kaçınırlar. Ayrıca zenginlik, mal ve mülkün kaderden geldiğini ve bunların peşinde koşmanın gereksiz olduğunu savunurlar. İnsanlar bu gibi şeylere sahip oldukları sürece onları erdemli bir hayat için kullanmalıdırlar. Bunların peşinden koşmak boş yere zaman kaybettirir, insanı mutsuz eder. İnsanın mutlu bir yaşam sürmesi için bilgece erdemli bir yaşam sürmesi yeterlidir. Dolayısıyla ruhun dinginliğini öne çıkarırlar. Bu düşünceleri ile Stoacılar maddi zenginlik ve zevklerden uzaklaşıp maneviyatı öne çıkarmışlardır. Hristiyanlığa baktığımızda insanın günahkar doğasından dolayı bedensel arzulardan uzaklaşması gerektiği söyler. Ayrıca öte dünya inancıda bu dünyadaki şeylere aşırı değer verip bağlanmamayı gerektirir. Bu düşüncelerinde de bir paralellik vardır.

Bütün bu çıkarıcı kullanımlarına rağmen son dönemle birlikte Stoacı ahlak anlayışının etkisi ortaçağ sonrasında da devam etmiştir. Devletin oluşumunu doğal haklara dayandırmanın, hukuk anlayışlarının, Kant'ın ödev ahlakı ve otonomi

anlayışının, insan hakları ve düşünce özgürlüğünün temellerini Stoacı düşüncede bulabiliriz.

Felsefe tarihinde ödev kavramı Kant'tan önce ilk Stoacıların düşüncelerinde görürüz. Stoacıların ödev kavramı ve bir şeyin sırf ödev olduğu için yapılması düşünceleri her ne kadar kaderci yani zorunluluklara bağlı olsa da bu konu da Kant'a öncü olduklarını söyleyebiliriz. Özellikle Romalı Stoacılar insanların diğer insanlara ve devlete karşı ödevleri üzerinde önemle durmuşlardır.

Romalı Stoacılar doğal haklar öğretisini sistemleştirmişlerdir, devletten devlete değişmeyen, tüm insanlar için geçerli, genel evrensel yasaları temel hukuk ilkeleri olduklarını belirtmişlerdir. Artık kişi belli bir devlete ait olmaktan çok evrensel hukuk sistemi içinde bir bireydir. İnsan yapısı yasalar, evrensel yasaya uygun olmalıdır; hukuk esasını adalet idesinde, doğru akıl olan yasada bulur. Buradan da son dönem Stoacılar evrensel eşitlik düşüncesine ulaşırlar. Bütün insanlar aynı tohumdan meydana gelmiştir. Doğal yasa herkes için geçerlidir. Son dönem Stoacılıkla birlikte kişi yaşadığı toplumdan soyutlanarak evrensel bir yapının içine çağrılır. İlk dönemde de vurgulanan bu evrensel kardeşlik düşüncesi Romalı Stoacılarca daha ateşli savunulmuş, ahlaki alandan siyasi alana taşınmıştır. Böylece ilkçağın toplumcu ve kültürel düşünce sisteminin de ötesine geçilmiş oluyor. Artık önemli olan sınırlar değil doğal hukuktur, yasadır. Dolayısıyla Romalı Stoacılarla beraber yasa ve hukuk gibi kavramların önemi fark edilmiştir.

Romalı Stoacıların eşitlik düşüncesi de eleştire açık kendi içinde çelişkiler taşır. Çünkü Romalı Stoacılar var olan sınıf ayrımını kabul ederler. Onlar kölelik kurumuna karşı çıkmamışlardır. Ayrımın yarattığı bu çelişkiyi ahlak ile ortadan kaldırmaya çalışırlar. İnsanın zengin fakir, köle efendi olmasının iyi ve mutlu bir yaşamla ilgisi yoktur. İyi yaşam doğanın yasalarını olduğu gibi kabul edip, onu yaşamımıza uygulamakla mümkündür. Doğuştan her insan eşittir ama bu eşitlik anlayışı pratik hayat için geçerli değildir. İnsanların bedenleri köle olabilir ama düşünceleri özgürdür. Önemli olan insanın tutkulara ve maddiyata kapılmamasıdır. Asıl kölelik budur. Onlar kölelerin kölelik görevlerini en iyi şekilde yerine

getirmelerini ve efendilerin de kölelere iyi davranmalarını salık verirler. Önemli olan kaderin karşısında güçlü olup, karşımıza ne çıkarsa çıksın ona katlanabilmektir. Asıl olan insanın düşüncelerinin ruhunun özgür olmasıdır. Dolayısıyla insanların bir güce boyun eğmeleri sağlanmış oluyor.

Stoacıların kölelikle ilgili bu düşünceleri Roma İmparatorluğu ve Hristiyan Kilisesinin işine gelir. Çünkü bu düşünceler kölelerin içinde bulundukları durumu kabul edip boyun eğmelerini sağlıyor. Yani bir yandan kölelerin isyan etmeleri de önlenmiş oluyor. Onları teorik olarak diğer insanlarla eşit seviyeye getiriyorlar. Onlar bu dünyada yaşadıkları sıkıntılardan öte dünyada kurtulacak ve manevi kurtuluşa ereceklerdir. Hristiyanların manevi kurtuluş teorisi Romalı Stoacıların boyun eğme ahlakıyla temellenip insanların yaşadıkları her şeye katlanmalarına neden olmuştur.

Romalı Stoacılar sınıf ayrımını kabul etmelerine rağmen evrensellik fikrini öne çıkarmaları bakımından felsefe tarihinde büyük önem taşırlar. Evrensellik, içinde yaşadığımız devletin üstünde olan hukuki bir yapı olarak ortaya çıkıyor ve düşünsel alanla sınırlı kalsa bile insan hakları söylemine başlangıç teşkil ediyor. Stoa felsefesiyle tüm insanların saygı değer varlıklar oldukları, eşit ve özgür kişiler olabilecekleri düşüncesine geçişin kolaylaştığını görebiliriz. Stoacılığın bu eşitlik anlayışı insan haklarının düşünsel temellerini oluşturur.

Ayrıca son dönem Stoacı filozoflar düşünce özgürlüğünün üzerinde de önemle durmuşlardır. İnsanların bedenleri esir edilebilir ama düşüncelerine kimse müdahale edemez. İnsanın en özgür olduğu alan düşünceleridir. Düşünce özgürlüğü günümüzde değerini artırarak savunulan haklardandır.

Son dönemde Stoa felsefesi aklı öne çıkarması ile beraber daha savunulabilir bir düşünce haline gelmiştir. Zenon'un köpek örneğindeki kadar temelsiz değildir. Kaçınılmaz olmayan bir şeyi kaçınılmazmış gibi sineye çekmek de en az kaçınılmaz olana başkaldırmak kadar mantıksızdır. İnsanlar bir şeyin kaçınılmaz olduğunu kabul etmeyip imkansız olanı istedikleri gibi, olasılıkları görmeyip kaçınılmaz olmayana da

kabullenirler. Bu ikisini birbirinden ayırmak içinse akıl yürütmek gerekir. Aklımız sayesinde, istediklerimiz ile gerçekliğin ne zaman çeliştiğini, bu çelişkiyi ortadan kaldırmanın mümkün olup olmadığını anlayabiliriz. Bu durumda aklımız bize, kaçınılmaz olana öfkeyle başkaldırmak yerine ona boyun eğmenin daha mantıklı olduğunu söyler. Bazı şeyleri değiştirme gücümüz olmayabilir ama bunlar karşısında şu ya da bu tepkiyi vermekte özgürüz ama kaçınılmaz olanı kabullenirsek bizi öteki canlılardan ayıran özelliğimize, yani gerçek özgürlüğümüze kavuşabiliriz.

Aslına baktığımızda Romalı Stoacıların felsefe tarihine kattıkları orijinal fikirleri yoktur. Ağırlıklı olarak Stoa düşüncesindedirler, ama diğer felsefi düşüncelerden de yararlanmışlardır. Onları önemli kılan ise Stoa felsefesini daha savunulur hale getirip kendinden sonraki düşünceleri etkilemiş olmalarıdır. Evrensel kardeşlik ve eşitlik, doğal haklar ve ödevler, hukuk gibi kavramların silik kalmasını önlemişler. Stoacı felsefenin çelişkilerini ve eleştiri aldığı düşünceleri tamamiyle ortadan kaldıramamış olsalar da düşünce tarihindeki birçok büyük ideoloji ve felsefi düşüncede Roma felsefesinin izlerini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Ağaoğulları, Mehmet Ali – Köker, Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, 5.baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 2004
2. Ağaoğulları, Mehmet Ali, **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Kitabevi, 1994
3. Akarsu, Bedia, **Mutluluk Ahlakı: Ahlak Öğretileri-1**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1998
4. Aktan, Coşkun Can- Vural, İ. Yaşar, Özgürlük Yazıları, Çizgi Kitabevi, 2003 (erişim);http://www.canaktan.org/hukuk/insan_haklari/felsefi_yazilar/marcus_tullius_cicero.htm
5. Arslan, Ahmet, **Felsefeye Giriş**, 4. baskı, Ankara, Vadi yayınları, 1999
6. Atak, Seyit Ahmet, “Stoa Felsefesinin İnsan Kavramına Ve Haklarına Yüklediği Değerler” , **Sosyal Bilgiler Araştırma Dergisi(SBArd)**, sayı:4, s.243-248, Eylül 2004
7. Aurelius, Marcus, **Düşünceler**, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004
8. Botton, Alain de, **Felsefenin Tesellisi**, çev. Banu Tellioglu Altuğ, 2. baskı, Sel Yayıncılık, 2004
9. Bozkurt, Nejat, “Doğa, Çevre Ve İnsan”, **Felsefe-logos**, İstanbul, Bulut Yayınevi, 1999/1
10. Brun, Jean, **Stoa Felsefesi**, çev. Medar Atıcı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003
11. Cevizci, Ahmet, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, 2. baskı, Bursa, Asa Kitabevi, 2000

12. Cuvilier, Armand (der.), **Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler**, çev. M. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2003
13. Cicero, Marcus Tullius, **Ölüme Övgü**, çev. Cana Aksoy, İstanbul Sel Yayıncılık, , 2004
14. Cicero, Marcus Tullius, Pompeus'un **Yetkisi Hakkında**, çev. Ü. Fafo Telatar, İstanbul, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, 2003
15. Cicero, Marcus Tullius, **Dostluk Üzerine**, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, AFA Yayınları, 1994
16. Cicero, Marcus Tullius, **İhtiyarlık**, çev. Ayşe Sarıgül, İstanbul, MEB. Yayınları, 1992
17. Cicero, Marcus Tullius, **Şair Archias Savunması**, çev. Bedia Demiriş-Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997
18. Cicero, Marcus Tullius, **Tanrıların Doğası**, çev. F.Gül Özaktürk- Fafo Telatar, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006
19. Dürüşken, Çiğdem, **Roma'da Rhetorica Eğitimi**, 2.baskı, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001
20. Epiktetos, **Düşünceler ve Sohbetler**, çev. Burhan Toprak, 6.baskı, İstanbul İnkılap Kitabevi,
21. Eyuboğlu, İsmet Zeki, **Bilgelerin Dilinden**, İstanbul, Pencere Yayınları, 2002
22. Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, 10.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999
23. Güriz, Adnan, **Hukuk Felsefesi**, 6.baskı, Ankara, İstanbul, Siyasal Kitabevi, 2003

24. Korkmaz, Ömer, “Tarihsel Süreç İçerisinde Evrensellik Düşüncesi”, **DEÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, cilt:4, sayı:3, s.154–197, 2002
25. Kranz, Walther, **Antik Felsefe: Metinler ve Açıklamalar**, çev. Suad Y. Baydur, 2.baskı, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1994
26. Labell, Sharon, **İşsel Huzur İyi Yaşamın Kapısını Açar**, çev. Cengiz Erengil, 2.baskı, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2005
27. Laertios, Diogenes, Ünlü **Filozofların Yaşamları Ve Öğretileri**, çev. Candan Şentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003
28. Lana, Ítalo, “ Antik Dünyada Özgürlük”, çev. Filiz Öktem, **Cogito**, Kış’95, s.117-131, Yapı Kredi Yayınları, 1995
29. Lange, F.Albert, **Materyalizmin Tarihi: ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi**, çev. Ahmet Arslan, 1. cilt, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998
30. Lukianos, Samsatlı, **Seçme Yazılar**, çev. Nurullah Ataç, K.Kitaplığı 1, Anatolia 1, 2002
31. Öktem, Niyazi, **Özgürlük Sorunu Ve Hukuk**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1997
32. Paksüt, Fatma, **Seneca’nın Tuttuğu Işıktaki Platon ve Platon Sonrası**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1980
33. Plutarkhos, **Paralel Yaşamlar: Demosthenes ve Cicero**, çev. Furkan Akderin, İstanbul, Alfa Yayınları, 2006
34. Seneca, **Ahlaki Mektuplar**, çev. Türkan Uzel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992
35., **Ruhun Dinginliği**, çev. Bedia Demiriş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999

36., **Tanrısals Öngörü** , çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 1997
37., Yaşamın Kısısalığı Üzerine , çev. Elif Gökteke, **Cogito**, sayı: 15, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998
38., Doğa Sorunları (VI. Kitap: Deprem – Seçmeler), çev. Çiğdem Dürüşken, **Cogito**, sayı: 20, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999
39. Störig, H.J, **İlkçağ Felsefesi: Hint Çin Yunan**, çev. Ömer Cemal Güngören, 2.basım, İstanbul, Yol Yayınları, 2000
40. Şenel, Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, 6. kısaltılmış basım, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1996
41. Tannenbaum, Donald- Schultz, David, **Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri**, çev. Fatih Demirci, Ankara, Adres Yayınları, 2005
42. Thilly, Frank, **Felsefenin Öyküsü: 1.cilt Yunan ve Ortaçağ Felsefesi**, çev. İbrahim Şener, İstanbul, İzdüşüm Yayınları, 2000
43. Thurot, François, Epiktet, çev. Semiha Cemal, İstanbul, MEB Yayınları, 1932
44. Tuğcu, Tuncar, **Batı Felsefesi Tarihi**, 4. baskı, Ankara, Alesta Yayınları, 2003
45. Tuncay, Mete, **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi- 1**, Ankara, Teori Yayınları, 1985
46. Tükeri, Mehmet, “Etik Tarihindeki Temel “Doğal Yasa” Anlayışları Ve Bu Anlayışlardaki Dini Unsurlar”, **D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı XXII, s.135-164, İzmir, 2005
47. Yazıcı, Aslı, “ Epiktetusçu Eğitimde Erdemli İnsan”, **Felsefe Dünyası**, sayı: 34, s.61-68, 2001

48. Yazıcı, Sedat, “ Epiktetos’un Ahlak Felsefesinde Akılcılık ve Doğalcılık” , **Felsefe Dünyası**, sayı:29, s.101-109, 1999

49. Zeller, Eduard, Grek **Felsefesi Tarihi**, çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 2001

ÖZET

Ertürk, Baksen, Son Dönem Stoa Felsefesinde Ahlak, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007

Bu tez son dönem Stoa düşüncesinin ahlak anlayışı ve bu ahlak anlayışının düşünce tarihindeki yeri ve önemini ortaya çıkarmak için hazırlandı. Bunun için de son dönem Stoacılar Seneca, Cicero ve Epiktetos'un düşüncelerine başvuruldu.

Stoacı düşüncede felsefe üç alanda ele alınır: fizik, mantık ve ahlak. Asıl ahlak alanında ortaya çıkarlar.

Fizik ile mantık bilgisi ise ahlak için ön koşuldur.

Stoacı evren anlayışı panteist karakterdedir. Evrenin kendisi de olan Tanrı her şeyi önceden belirlemiştir. Hiçbir şey bu belirlenim dışına çıkamaz. Evrene kader hakimdir. İnsanın yapması gereken aklı ile bu düzenin yasalarına ulaşip bunları yaşamına uygulamaktır. İnsanlar yasaları öğrenip yaşamlarında uygulamakta özgürdürler. Ama yine de yazgıda olanı yaşarlar. Bu düşünce Stoacı düşüncenin eleştiriye uğramasına sebep olur. Çünkü bir yandan özgürlükten bahsederken bir yandan da kaderden bahsederler. Ayrıca Stoacı ahlakın doğal yasası da bir netlik taşımaz.

Son dönem Stoa felsefesi eklektik bir yapıdadır. Dolayısıyla tezimizin birinci bölümünde son dönem Stoa ahlakına etki eden düşüncelere yer verilmiştir. Seneca ve Cicero'nun düşüncelerinde Stoa felsefesinin yanı sıra Aristo ve Platon'un da etkilerini görüyoruz. Fakat Epiktetos'un ahlak anlayışı ilk dönem Stoa felsefesine dayanır.

Genel olarak son dönem Stoa felsefesinin ahlak anlayışına baktığımızda, Stoacı felsefenin “doğaya uygun yaşama idealini daha çok akla dayalı yaşama olarak yorumladıklarını görürüz. Yine de kader yaşamımızda egemendir. Doğal yasalar

vardır ve bu yasalar yaşamımızı yönlendirir. Özgürlük daha çok düşünsel alanda ortaya çıkıyor.

Sonuç olarak son dönemde Stoa felsefesinin daha rasyonel ve daha savunulabilir bir düşünce haline geldiğini görüyoruz. İlk dönemin katı tutumu biraz kırılmıştır. Buna rağmen Stoacı felsefenin ahlak alanındaki –özellikle yasa, kader ve özgürlük anlayışlarındaki- belirsizlik ve çelişkilerin son dönemde de devam ettiğini görüyoruz. Bütün bu çelişkilere rağmen son dönem Stoa felsefesinin ahlak anlayışı geniş etkiler yaratmıştır. Hem imparatorluk döneminde hem de sonrasında oluşan bazı felsefi düşüncelere temel olmuştur. Evrensel kardeşlik ve tüm insanların doğuştan eşit oldukları düşünceleri ile insan hakları düşüncesine temel olmuştur. Özellikle, Platonculuğun çeşitli biçimleri ile kaynaşarak bulunmuştur, ortaçağ ideolojisine temel olmuştur.

Anahtar Sözcükler

1. Roma Felsefesi,
2. Ahlak
3. Kader,
4. Özgürlük,
5. Evrensel kardeşlik

ABSTRACT

Ertürk, Baksen, Ethics in the Recent Epoch Stoic Philosophy, Postgraduate Thesis, 2007

This thesis has been prepared to reveal the ethical understanding of Recent Epoch Stoic Philosophy and the place and importance of this ethical understanding in the thought history. For this reason, the thoughts of Seneca, Cicero and Epictetus, who are among the recent epoch Stoicst, have been referred.

Philosophy is taken in three fields in the stoicst thought: physics, logic and ethics. They appear particularly in the ethical field. Physics and logic information are preconditions for ethics.

Stoicts' universe understanding has a pantheist character. God, who is himself the universe at the same time, has determined everything in advance. Nothing can occur out of this determination. Destiny dominates the universe. What the human being needs to do is to reach the laws of this order and to practice them in his life. Human beings are free to learn the laws and to practice them in their lives. But, nevertheless, they experience what is written in their destiny. This thought causes the Stoicts thought to be criticized, because it mentions freedom on the one hand, and destiny on the other. Furthermore, the natural law of Stoicts ethics does not have clarity.

Recent epoch Stoic philosophy has an eclectic structure. Hence, in the first chapter of the thesis, the thoughts having impact on recent epoch Stoic philosophy have been mentioned. In the thoughts of Seneca and Cicero, we come across the impacts of Aristo and Plato as well as the Stoic philosophy. However, the ethical understanding of Epictetus is based on the first epoch Stoic philosophy

When we consider the ethical understanding of recent epoch Stoic philosophy generally, we understand that Stoics philosophy interprets the living idea which is suitable to the nature as a life based on wisdom. Nonetheless, destiny is dominant in our lives. There are natural laws and these laws direct our lives. Freedom appears particularly in the ideational field.

In conclusion, we can see that Stoic philosophy in the recent epoch has become a more rational and a more supportable thought. The strict stance of the first epoch has been reduced. Despite this, we can see that the ambiguity and paradoxes continue to exist in the recent epoch in the ethics of Stoics philosophy, especially in its understanding of law, destiny and freedom. In spite of all these paradoxes, the ethical understanding of recent epoch Stoic philosophy has produced great impacts. They have become the bases of certain philosophical thoughts forming in both the empire periods and post-empire periods. The thoughts of universal fraternity and that all human beings are equal innately are the bases of human rights thoughts. Particularly, it has experienced integration with certain types of Platonism and thus has become the basis of the middle age thought.

Key Words

1. Roman Philosophy,
2. Ethics,
3. Destiny,
4. Freedom,
5. Universal fraternity.